

Privilegiesystemet som økonomisk institusjon i Danmark-Norge

En studie av privilegiene gitt til Røros kobberverk 1646-1818

Henrik Izzet Thommesen

Masteroppgave ved Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

10.11.2017

Privilegiesystemet som økonomisk institusjon i Danmark-Norge

En studie av privilegiene gitt til Røros kobberverk 1646-1818

© Henrik Izzet Thommesen

2017

Privilegesystemet som økonomisk institusjon i Danmark-Norge. En studie av privilegiene gitt til Røros kobberverk 1646-1818

Henrik Izzet Thommesen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Webergs Printshop

IV

«Political economy, in the widest sense, is the science of the laws governing the production and exchange of the material means of subsistence in human society ... Political economy is therefore essentially a *historical* science. It deals with material which is historical, that is, constantly changing.»

- Friedrich Engels, *Anti-Dühring*

Sammendrag

Denne oppgaven handler om bergverksprivilegiene gitt til Røros kobberverk i årene 1646 til 1818 med teoretisk utgangspunkt i den historiefaglige debatten om økonomiske institusjoner. Hovedspørsmålet i oppgaven er om disse privilegiene sikret bruks- og eiendomsrett for kobberverket i perioden. Videre drøftes privilegenes utvikling over tid og deres stilling i den dansk-norske økonomien som helhet, og om privilegiesystemet kan defineres som en økonomisk institusjon. Disse spørsmålene besvares gjennom en empirisk studie av konflikter over skogsområder som Verket var en del av i perioden. Det empiriske arbeidet baserer seg på dokumenter fra Røros kobberverks eget arkiv samt oversiktslitteratur om Røros-området og Danmark-Norge. Undersøkelsen viste at privilegiene i all hovedsak sikret kobberverket bruksrett til skogsområder i perioden, men at dette med tiden også kan ha utviklet seg til en faktisk eiendomsrett. Samtidig viser studien at privilegiene var mest effektiv i å sikre disse rettighetene i Verkets første levetid, men at verksledelsen i økende grad måtte lene seg på andre virkemidler utover på 1700-tallet. Det konkluderes med at skiftet til en mer liberal økonomi etter 1814 også førte til en gradvis avskaffelse av privilegiesystemet. For bergverksnæringen kan privilegiesystemet defineres som en økonomisk institusjon i det den understøttet en førmoderne forståelse av næringens bruks- og eiendomsrett.

Forord

Intet arbeid gjøres alene. For hjelp til arbeidet med denne oppgaven vil jeg takke alle som har vært en del av prosjektet *Copper in the Early Modern Period. A Comparative Study of Work and Eveyrday Life in Falun and Røros*. I Norge: Ragnhild Hutchison, Kristin Ranestad, og arkivreisekamerat og sparringpartner Ole Martin L. Sakrisvold. Takk til Ingeborg Thommesen og Izzet Naci Celasin for logistisk og moralsk støtte under hele arbeidet.

Sist, men ikke minst, vil jeg gi en stor takk til Kristine Bruland. Hennes veiledning spenner over det teoretiske, det empiriske og det språklige, og når det går trått har hun alltid et ekstra kort i ermet.

Tusen takk!

Eventuelle feil og mangler i oppgaven er selvfølgelig mine og mine alene.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Oppgavens spørsmål.....	1
1.2	Kort innledning til Røros kobberverks historie	1
1.3	Teori.....	3
1.4	Metode	11
2	Økonomi og eiendomsrett i tidlig moderne tid	23
2.1	Det økonomiske systemet – merkantilisme og enevelde.....	23
2.2	Om privilegiesystemet	29
2.3	Eiendomsrett	33
2.4	Oppsummering	37
3	1646-1730: Bruks- og eiendomsrett innenfor sirkumferensen	39
3.1	Sirkumferensen	39
3.2	Privilegiebrevet av 1646	40
3.3	Bergordinansen og Interimsprivilegiene	44
3.4	Krongodssalg	47
3.5	Interesse for allmenninger: Dragås, Tolga og Femund	57
3.6	Oppsummering	60
4	1730-1800: Bruks- og eiendomsrett utenfor sirkumferensen	61
4.1	Tolga.....	61
4.2	Dragås	67
4.3	Femund	77
4.4	Oppsummering	95
5	Brytningstid på 1800-tallet	98
5.1	Berganordningen av 1812 og Grunnloven av 1814.....	98
5.2	Bergverksloven av 1816 og Rørosloven av 1818.....	107
5.3	Oppsummering	115
6	Konklusjon.....	117
	Litteraturliste.....	123
	Vedlegg	130

Tabeller:

Tabell 1: Fordeling av eierskap over jordegods i Os mellom kronen, proprietærer og selveiende bønder.....	49
Tabell 2: Kulleveranser målt i antall lester, til Tolga smeltehytte, 1705-1762.....	66
Tabell 3: Tilfeller av ulovlig hugst i Dragås allmenning, 1726-1735.....	68
Tabell 4: Liste over utvalgte forordninger gjeldende bergverk, 1683-1783.	99

1 Innledning

Hvordan utvikler et samfunn seg i én historisk retning? Mer spesifikt, hvordan utviklet et samfunn seg sosialt og økonomisk fra tidlig moderne til moderne tid? Og hvordan og hvorfor kom moderne samfunn til å ha eiendomsrett som en grunnleggende institusjon i økonomien? Slike spørsmål er viktige hvis vi ønsker å forstå hvordan vi er kommet dit vi er i dag, men også hvordan mennesker organiserte produksjon og arbeid gjennom historien. Oppgaven handler om økonomi i tidlig moderne tid i Danmark-Norge, og om den tidens produksjons- og eiendomsforhold. Den tar for seg eiendom som det grunnleggende elementet for hvordan et samfunn organiserer økonomien, gjennom å analysere det dansk-norske systemet av privilegier som et institusjonelt uttrykk for dette. Privilegiesystemet undersøkes gjennom en studie av bergverksprivilegiene gitt til Røros kobberverk i perioden 1646 til 1818. På denne måten ønsker jeg å bidra med en forståelse av hvordan den økonomiske samfunnsorganiseringen har utviklet seg over tid.

1.1 Oppgavens spørsmål

Spørsmålene som stilles i oppgaven er derfor som følger:

- Sikret privilegier Røros kobberverk bruks- og eiendomsrett i tiden mellom 1646 og 1818?
- Hvordan forandret disse privilegiene seg over tid, og sier forandringen noe om privilegenes stilling i den dansk-norske økonomien?
- Kan privilegiesystemet defineres som en økonomisk institusjon i Danmark-Norge?

Oppgavens fokus ligger på tre nivåer: For det første, institusjonsteori som beskrevet i faglitteraturen innenfor feltet økonomisk historie. For det andre, privilegiesystemets rolle i det økonomiske og politiske systemet i tidlig moderne tid. For det tredje, bergverksprivilegiene gitt til Røros kobberverk som kasusstudie på bergverksprivilegier i Danmark-Norge.

1.2 Kort innledning til Røros kobberverks historie

Den tyske metallurgen og mineralogen Georgius Agricola (1494-1555) tidfestet de første forsøkene på gruvedrift i Norge til 1100-tallet. Det er imidlertid sikkert at gruvedriften ikke

ble betydelig i dette landet før på 1500-tallet.¹ Norges første bergverk ble etablert i 1524, og var et kobberverk i Seljord i Telemark, som senere også utvant sølv.² De viktigste bergverkene i tidlig moderne tid ble grunnlagt i Christian IVs (1588-1648) regjeringstid. Blant disse regnes sølvverket på Kongsberg, jernverkene i Sørøst-Norge og kobberverkene Løkken, Kvikne og Røros.³

Røros kobberverk ble grunnlagt i 1644 i et tynt bebodd område ved gården Røros, i det som var Holtålen prestegjeld, i dag en del av Sør-Trøndelag. Gården lå ved elven Røa som har sitt utløp i Glomma. Verkets første funngruve, Gamle Stortvart, ligger ca. 630 meter over havet og er en del av Rørosvidda. I 1645 bodde det bare 384 personer i det samlede Ålen/Røros-området. Det som i dag er bergstaden Røros hadde på det tidspunktet ingen innbyggere. I 1665 derimot, hadde bergstaden 385 innbyggere og det samlede Røros-området 902 innbyggere. Hundre år senere, i 1769, hadde disse tallene steget til henholdsvis 1178 og 3555. I 1801 var det 1812 innbyggere i Bergstaden. Det samlede området Ålen og Røros hadde da over ti ganger så mange innbyggere som i 1645, nemlig 3954.⁴ Hvis en regner med områder utenfor Ålen og Røros (for eksempel de områdene som i dag er i Hedmark) mener Sverre Steen at så mange som 9000-10000 personer kan ha livnært seg ved en eller annen type arbeid for Verket, i løpet av 1700-tallet.⁵

Kobberverkets produksjon var, i et lengre tidsperspektiv, jevnt økende. Mellom 1646 og 1651 produserte Verket gjennomsnittlig 70 tonn *garkobber* i året. Fra 1691 til 1700 ble det produsert gjennomsnittlig 170 tonn årlig. I tidsperioden 1761 til 1800 produserte Røros kobberverk gjennomsnittlig 460 tonn garkobber i året. Derimot sank produksjonen frem til slutten av 1800-tallet, før den vokste til et gjennomsnitt på 660 tonn i året for årene 1893-1896 alene.⁶ Produksjonsprosessen var i all hovedsak todelt: *Fyrsetting* var teknikken brukt frem til midten av 1700-tallet hvor gruvearbeiderne varmet opp bergveggen ved å tenne på *setteved*, for så å slå malm og stein ut av berget. Malmen ble så brakt til smeltehytter hvor

---

¹ Anne-Hilde Nagel, "Norwegian mining in the early modern period," *An International Journal on Human Geography and Environmental Sciences* 32, no. 2 (1994): 137.

² Ståle Dyrvik, Beate Homlong, og Ståle Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, vol. B. 2 (Oslo: Samlaget, 2011), 121.

³ Nagel, "Norwegian mining in the early modern period," 138.

⁴ Aud Mikkelsen Tretvik, *Tretter, ting og tillitsmenn: en undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunnet på 1700-tallet* (Trondheim: Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2000), 31.

⁵ Knut Sprauten, "Bondeøkonomi og koparverka nordafjells 1720-1760," i *Norsk bondeøkonomi 1650-1850*, red. Knut Sprauten og Anna Tranberg (Oslo: Samlaget, 1996), 146.

⁶ Torgeir Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, vol. 1 (Oslo: Landbruksdepartementet : Direktoratet for statens skoger, 1992), 138.

hyttarbeiderne brukte trekull og røstved som brensel (frem til slutten av 1800-tallet) for, gjennom flere smelteprosesser, å tilvirke sluttproduktet garkobber. Garkobberet ble i all hovedsak eksportert utenlands, over Trondheim, enten til kontinental-Europa hvor det ble videreforedlet, eller som tiende til København hvor det for eksempel ble brukt til dekking av tak.⁷ Produksjonens to hovedprosesser var derfor avhengig av materialer fra skogene. Torgeir Fryjordet gjengir data for Røros kobberverk fra 1740-tallet. Med disse som grunnlag konkluderer han med at for hvert tonn garkobber som ble produsert trengte Verket ca. 205 kubikkmeter ved (setteved, røstved, trekull).⁸

Etter 333 år ble bergverksdriften ved Røros kobberverk lagt ned i 1977.

1.3 Teori

I oppgaven søker jeg å analysere det dansk-norske privilegiesystemet i lys av teorier om økonomiske institusjoner. Flere økonomiske historikere behandler institusjoner i sin forskning. Den mest kjente av disse er nobelprisvinner i økonomi Douglass C. North. North mener at for å forklare ulik økonomisk utvikling i et historisk perspektiv må historikere også undersøke de institusjonelle rammene i ethvert samfunn.⁹ I denne konteksten trekkes det et skille mellom institusjoner på den ene siden og organisasjoner på den andre. En institusjon brukes derfor ikke som i vanlig dagligtale, hvor man gjerne refererer til organisasjoner i samfunnet som institusjoner. Norths definisjon av institusjoner er: «[...] the humanly devised constraints that structure political, economic and social interactions. They consist of both informal constraints (sanctions, taboos, customs, traditions and codes of conduct), and formal rules (constitutions, laws, property rights).»¹⁰

En vanlig oppfatning er derfor at institusjoner gir "spillereglene" for økonomisk adferd, mens organisasjoner er spillerne. For denne oppgaven er de formelle reglene de mest relevante, og mye av fokuset i oppgaven ligger nettopp på lover, regler og rettigheter. North behandler institusjoner i konteksten av økonomisk vekst. For ham er derfor økonomisk utvikling i vestlig historie i stor grad rettet mot den moderne økonomien som mål: «The central issue of

---

⁷ Kirsti Jordet, *Særtrekk ved kobberverksdrifta ca. 1630-1890 : Rørosverket og bygdene i Nord-Østerdalen i samspill og konflikt* (S.l.: Kulturavdelingen i Tolga og Os, 2003), 16.

⁸ Torgeir Fryjordet, Torgeir Fryjordet, *Bergverkenes treforbruk* (Elverum: T. Fryjordet, 2003), 31.

⁹ Douglass C. North, *Institutions, institutional change, and economic performance*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990). 118.

¹⁰ "Institutions," *The Journal of Economic Perspectives* 5, no. 1 (1991): 97.

economic history and of economic development is to account for the evolution of political and economic institutions that create an economic environment that induces increasing productivity.»¹¹

North skriver videre om «capital markets» som et essensielt trekk ved den moderne økonomien og «secure property rights» som grunnleggende for utviklingen av disse.¹² Fokuset på økonomisk vekst springer ut av historikerens og økonomers ønske om å forklare Vestens økonomiske utvikling etter Den industrielle revolusjon. Jeg vil bare i en liten grad ta opp spørsmål om økonomisk vekst. Å påvise vekst, eller mangel på dette, i tilfellet Røros kobberverk med bakgrunn i institusjonsteori, mener jeg ikke er mulig gitt det formatet og kildeutvalget som ligger til grunn. Daron Acemoglu og Simon Johnson påpeker noe av det samme i sin artikkel "Unbundling institutions". Her skriver de at det rett nok er konsensus om at eiendomsrettsinstitusjoner er viktige å undersøke i økonomisk historie. Imidlertid slår de fast at det er usikkerhet om hvordan disse institusjonene faktisk virker inn på økonomien. Er det gjennom en elitistisk utnyttelse av overskudd fra andre grupper, eller gjennom å hindre at nye aktører etablerer seg innen en økonomisk sektor?¹³ Med andre ord, det er en stor utfordring å påvise en kausal sammenheng mellom institusjoner og økonomisk vekst.

I stedet vil jeg i oppgaven dra nytte av begrepsapparatet knyttet til Norths ideer. På denne måten skaper den teoretiske vinklingen en systematikk i behandlingen av samspillet mellom aktører og strukturer, i tillegg til at de empiriske konklusjonene får en verdi på et høyere nivå enn det de opererer på fra førs. Oppgaven vil på den måten føye seg til andre studier som har dette teoretiske grunnlaget. Mer om dette følger i drøftingen av metode.

Et interessant fokus Norths teorier, er samspillet mellom politiske aktører og økonomiske aktører, eller sagt på en annen måte, mellom stat og produsent. North anerkjenner at for at økonomiske institusjoner skal utvikle seg i et samfunn kreves det en utvikling av et statsapparat som igjen verner om utviklingen av de tre institusjonene North mener er mest avgjørende. Disse er: agenturvirksomhet, kontraktbasert handel, og eiendomsrett. North

---

¹¹ Ibid., 98.

¹² Ibid., 101.

¹³ Daron Acemoglu og Simon Johnson, "Unbundling Institutions," *Journal of Political Economy* 113, no. 5 (2005): 950, 989.

anerkjenner statens rolle i å håndheve og verne om disse.¹⁴ Samtidig fastslår han at statens maktbruk må begrenses. North skriver:

Establishing a credible commitment to secure property rights over time requires either a ruler who exercises forbearance and restraint in using coercive force, or the shackling of the ruler's power to prevent arbitrary seizure of assets. The first alternative was seldom successful for very long in the face of the ubiquitous fiscal crisis of rulers (largely as a consequence of repeated warfare). The latter entailed fundamental restructuring of the polity such as occurred in England as a result of the Glorious Revolution of 1688, which resulted in parliamentary supremacy over the crown.¹⁵

North poengterer for det første at sikring av eiendomsrett krever en hersker som er tilbakeholdende med maktbruk, eller det krever en aktiv begrensning i herskerens evne til å utøve vilkårlig makt. Det første alternativet forekom sjelden, og det andre alternativet krevde en omveltning i det politiske systemet. North bruker den borgerlige revolusjonen i England i 1688 som eksempel.

Når North bruker begrepet «secure property rights», tolker jeg det som, i all hovedsak, privat eiendomsrett. Det er fordi han umiddelbart knytter fullverdig sikring av eiendomsrett til fremveksten av et borgerlig samfunn, som med eksempelet fra 1688. «Secure property rights» kan imidlertid bety andre former for eiendomsrett som ikke nødvendigvis er de samme som privat eiendomsrett i borgerlig forstand. Åpner man for det så kan en analyse av andre eiendomssystemer, som i et føydalt system, vise at også disse var i stand til å sikre eiendomsrett. Det viktigste å trekke ut fra Norths sitat over er derfor: 1) viktigheten av å forstå hvordan eiendom ble, eller ikke ble, sikret i forskjellige typer økonomiske systemer, og 2) at den forståelsen krever en undersøkelse av samspillet mellom stat og økonomisk aktør.

Uten å foregripe selve undersøkelsen vil jeg for denne oppgavens del påpeke at privilegiesystemet, som studieobjekt, oppfyller disse to punktene. Privilegier ble formulert for å virke inn på bruks- og eiendomsrett i forskjellige sektorer i økonomien, og disse ble gitt fra staten til næringsaktører. En lignende bruk av institusjonsteori har Per-Arne Karlsson gjort i sin doktorgradsavhandling "Järnbruken och ståndssamhället" fra 1990. Han skriver at det i løpet av 1600-tallet i Sverige ble etablert en eksportindustri som ble støttet av særegne byråkratiske organer. Videre skriver han:

Through a redistribution of rights and duties in the society of estate the export industry received a dominant position against other industries. [...] The institutional base for this

---

¹⁴ North, "Institutions," 109.

¹⁵ Ibid., 101.

distribution of work was the so-called *bergsordningarna* (regulations for the mining and metallurgical industry).¹⁶

I avhandlingen undersøker han konflikter mellom stangjernsindustrien og bondestanden og konkluderer med at konflikten hadde to årsaker: uenighet i fastsetting av pris på arbeid, og eierskap over naturressurser.¹⁷ Karlsson undersøker i bunn og grunn metallindustriens sikring av eiendomsrett over viktige ressurser, og han tok utgangspunkt i lovverket (*bergsordningarna*) som la til rette for dette. *Bergsordningarna* finner vi igjen i Danmark-Norge i form av bergordinanser, som i denne oppgaven behandles som en del av privilegiesystemet.

Francis Sejersted har på sin side undersøkt forandring og avskaffelse av privilegier i sagbruksindustrien. Det Sejersted peker på er at sagbruksprivilegiene overlevde en stund etter avskaffelsen av enevellet, men at ingen nye privilegier ble innvilget. De gjenværende privilegiene fungerte da som barriere for ny teknologi og dermed nye aktører i næringen. De som ville beholde sagbruksprivilegiene argumenterte på sin side for at privilegiene beskyttet kapital (teknologi) og at tap av kapital var uunngåelig ved en avskaffelse av privilegieretten. De mente en overgang fra en merkantilistisk til en liberal økonomi ville forårsake «[...] the destruction of the wealth of private individuals.»¹⁸ Den endelige avskaffelsen av privilegiene knytter Sejersted til en rådende liberalistisk tankegang i det norske samfunnet. Sejersted peker her på tre interessante ting: For det første at privilegier kan ha fungert som barriere for nye aktører. For det andre at privilegiene var knyttet til merkantilismen og var mindre akseptert i en liberalistisk økonomi. For det tredje at privilegerte aktører så på privilegiene som beskyttelse av kapital, altså eiendom. På denne måten undersøker Sejersted sagbruksprivilegiene i en institusjonell kontekst, som lover og regler for samspillet mellom sagbrukseiere og staten.

Et fokus på institusjoner kan spores i også andre historiske verk. Et av de beste eksemplene er Kjell Haarstads og Aud Mikkelsen Tretviks antologi om allmenninger i Norge, *Bønder, jord og rettigheter*. Hans Sevattal virker å være tydelig påvirket av Norths teorier i sitt bidrag "Lokale institusjoner for allmenningar og sameiger". Sevattal skriver at

---

¹⁶ Per-Arne Karlsson, "Järnbruken och ståndssamhället : institutionell och attitydmässig konflikt under Sveriges tidiga industrialisering 1700-1770" (Per-Arne Karlsson, 1990), 261.

¹⁷ Ibid., 263-.

¹⁸ Francis Sejersted, "An Old Production Method Mobilizes for Self-Defence," i *Technological revolutions in Europe : historical perspectives*, red. Maxine Berg og Kristine Bruland (Cheltenham: Edward Elgar, 1998), 230-237.

eiendomsrettsinstitusjoner i liten grad har speilet det han kaller totaliteten i eiendomsrettsforhold i allmenninger, men derimot vært fokusert på spesifikke næringsaktiviteter: «Altså at institusjonelle rammer [...] er retta mot utøvinga av fisket, tømmerhogsten, av setringa osv.»¹⁹ Dette mener han at har ført til at institusjoner har blitt utviklet for å håndtere næringer med «praktisk verdi» og ressursbehov i samtiden, og i liten grad vært opptatt av utviklingen av langsiktige institusjoner med for eksempel grunneiendom som førende prinsipp.²⁰

Fritz Hodnes *Norges økonomiske historie* er på sin side et godt eksempel på studier i økonomisk historie som ikke har institusjoner som teoretisk utgangspunkt, men som likevel behandler temaet. Hodne skriver om eksportindustrien i tidlig moderne tid: «Når produktiviteten [...] var lav, skyldtes det til vanlig ikke fravær av teknologi, men at private ikke hadde utsikt til å høste et rimelig utbytte av sine anstrengelser. Det var normalt lite vern om eiendomsrett [...]»²¹ Hodne mente at den økonomiske utviklingen krevde en «eliminering av gratispassasjeren» i det økonomiske systemet: «Materiell fremgang fulgte derfor de institusjonelle innovasjoner som fjernet «gratisryttere» [...]»²² Hodnes argumentasjon er lik North sin. I mindre grad enn North anerkjenner han det nødvendige samspillet mellom politisk og økonomisk aktør i historien. North og Hodne har det til felles at de forsøker å forklare økonomisk vekst med konsolideringen av borgerlige institusjoner som privat eiendomsrett.

Henning Hillmann er en av de som påpeker at dette er et lettvent syn. Ifølge Hillmann viser empiriske studier at privat eiendomsrett var sikret i England før revolusjonen i 1688. Han siterer også andre forskere som viser at økonomisk vekst som blant andre North peker på, også forekom i for eksempel det franske *ancien regime*.²³ Han refererer videre til kritikk North (og andre) har fått for konsekvent å tegne et bilde av borgerlige institusjoner som en motsetning til sentralisert makt hos en stat eller enehersker. Tvert imot, påpeker Hillmann, er det historikere som vil hevde at det var lavere økonomisk vekst i tidlig moderne tid fordi

---

¹⁹ Hans Sevattal, "Lokale institusjonar for allmenningar og sameiger," i *Bønder, jord og rettigheter: rapport fra agrarhistorisk symposium*, red. Kjell Haarstad og Aud Mikkelsen Tretvik (Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Historisk institutt, 1996), 105.

²⁰ Ibid. Sevattals argumentasjon er litt vanskelig å følge ettersom det er uklart nøyaktig hvilken tidsperiode han sikter til.

²¹ Fritz Hodne, *Norges økonomiske historie 1815-1970*, 2 utg. (Oslo: Cappelen, 1985), 24.

²² Ibid.

²³ Henning Hillmann, "Economic institutions and the state: insights from economic history," *Annual review of sociology* 39(2013): 258.

staten *ikke* var sterk nok til å sikre borgerne lik tilgang til disse eiendomsrettsinstitusjoner.²⁴ North og Hodnes syn, og de synspunktene Hillmann presenterer i sin artikkel, divergerer altså ikke i synet på den historiske viktigheten av sikre eiendomsforhold, men heller hva vi kan definere som dette, og hvordan disse eiendomsforholdene utviklet seg.

Hillmann poengterer at institusjoner må ha hatt en innvirkning på økonomiske forhold. For denne oppgaven er det interessant at han som eksempel trekker frem en levestandardstudie gjort av Melissa Dell hvor hun knytter dagens levestandard i Peru og Bolivia til det såkalte *mita*-systemet (ca.1500-1800). Mita-systemet sikret arbeidskraft til bergverkene gjennom pliktarbeid og lignet til forveksling på sirkumferensprivilegiene i Danmark-Norge.²⁵ Hillmann påpeker også at: «More often than not, economic institutions and the political institutions that underpin them are designed to secure privileged access to rights and resources for some elites while excluding other groups from their benefits.»²⁶

Sheilagh Ogilvie er en av dem som har kritisert behandlingen av institusjonsteori i historieforskningen. Hun advarer mot å se på historiske institusjoner som et rasjonelt og effektivt svar på utfordringer i samtiden. Denne vinklingen kaller hun å anta at «whatever is, is right»²⁷ Hun skriver videre:

The first approach [...] is to assume that an institution exists to adress economic needs in a society. It is a solution to some problem that is preventing people from achieving higher production and consumption. [...] Any society, this view holds, will get the institutions that are most efficient in addressing its requirements. When these requirements change, institutions will also change.²⁸

Som eksempel trekker hun fram studier (Douglass North og Robert P. Thomas) som omtaler livegenskap som «an efficient solution to existing problems» i europeisk middelalder, men som foreslår at livegenskap ble avskaffet så snart det ble ineffektivt.²⁹ Dette mener hun karakteriserer effektivitetsvinklingen i studiet av institusjoner, en vinkling hvor alle økonomiske institusjoner kan forklares med en kost-nytte-modell. Videre påpeker Ogilvie at effektivitetsvinklingen avler to måter å se utvikling av institusjoner på. I «strong version», som skissert over, lukes institusjoner ut når de blir ineffektive i det gjeldende økonomiske

---

²⁴ Ibid., 260.

²⁵ Ibid., 267. Mita-systemet virker imidlertid å være mer basert på slaveøkonomien som spanjolene tok i bruk i Sør-Amerika og har således forskjellig utgangspunkt enn det dansk-norske systemet.

²⁶ Ibid., 260.

²⁷ Sheilagh Ogilvie, "Whatever is, is right'? Economic institutions in pre-industrial Europe.," *The Economic History Review* 60, no. 4 (2007): 651.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid., 652.

systemet. I «weak version» derimot, innføres en institusjon fordi den er mest effektiv, men holdes ved like etter å ha mistet sin effektivitet. Imidlertid kan begge disse utviklingene foregå både gjennom et tydelig brudd fra en institusjonell form til en annen, eller en gradvis forandring av en eksisterende institusjon.³⁰ North er også for en utvikling av institusjoner som beskrevet i «weak version». Han anerkjenner for eksempel en *stivhengighet* i institusjoners utvikling, hvor organisasjoner som er bygget opp innen en institusjonell ramme vil se det som fordelaktig å opprettholde den institusjonelle rammen, uavhengig om den er effektiv eller ikke.³¹

Ogilvie avskriver ikke effektivitetsvinklingen og dens to hovedteser for utvikling. Men hun kritiserer dens grunnlag, nemlig en dårlig beskrivelse av hva effektivitet er, og vage forståelser av når en institusjon er på sitt mest effektive.³² Som tillegg til en slik vinkling foreslår Ogilvie tre andre forklaringsmodeller: 1) en tilfeldig prosess, hvor institusjoner oppstår og utvikler seg tilfeldig, eller i hvertfall ubevisst, for samtidige aktører. 2) en kulturell vinkling som legger vekt på et samfunns kulturelle historie. Hun trekker frem Max Webers tese om den protestantiske etikk som eksempel (og senere i karrieren hans, North selv).³³ Vi finner den også igjen i verkene til David Landes som, blant annet, begrunner den forskjellige utviklingen i økonomiske institusjoner i Vest-Europa og Kina med en forskjell i religiøs, politisk og kulturelt tankegodt.³⁴ 3) en konfliktvinkling, hvor aktørene i historien er mer bevisst økonomiens institusjonelle regler og handler deretter. Med livegenskapet som eksempel skriver Ogilvie at man med en konfliktvinkling ville forklart denne institusjonen, ikke med økonomisk effektivitet, men med ressursfordeling fra en underprivilegert majoritet til en privilegert minoritet i befolkningen.³⁵ Denne vinklingen speiler Hillmans kommentar, som sitert over. Ogilvie konkluderer med at økonomisk historie med førindustrielle institusjoner som forskningsfelt har lidd under en søken etter å forklare institusjoner med

---

³⁰ José Carlos Orihuela, "How do "Mineral-States" Learn? Path-Dependence, Networks, and Policy Change in the Development of Economic Institutions," *World Development* 43(2013): 140.

³¹ Maxine Berg, Kristine Bruland, og Francis Sejersted, *Technological revolutions in Europe : historical perspectives* (Cheltenham: Edward Elgar, 1998), 10.

³² Ogilvie, "'Whatever is, is right'? Economic institutions in pre-industrial Europe.," 656.

³³ *Ibid.*, 658-668.

³⁴ David S. Landes, "Why Europe and the West? Why Not China?," *Journal of Economic Perspectives* 20, no. 2 (2006): 6-8.

³⁵ Ogilvie, "'Whatever is, is right'? Economic institutions in pre-industrial Europe.," 658-668.

tankegangen at «whatever is, is right.» Som et alternativ lener hun seg i hovedsak på konfliktvinklingen som den mest farbare veien fremover.³⁶

Oppsummering

Jeg har lagt Norths definisjon av institusjoner til grunn, nemlig de skrevne og uskrevne reglene i et samfunn, som lover og normer. Vi har sett at det er enighet blant flere historikere om at institusjoner spiller en rolle i økonomisk utvikling. Imidlertid er det uenighet om hvordan. Institusjonsteori lar økonomiske historikere få innsikt i samspillet mellom politikk og økonomi. I denne konteksten er et av Norths hovedpoeng at statlig inngripen måtte begrenses for å sikre utviklingen av eiendomsrett. North forsøker å knytte økonomisk vekst til utviklingen av privat eiendomsrett i et borgerlig samfunn.

Hillmann, på sin side, kritiserer en slik tilnærming. Han mener at staten ikke var for påtrengende i førindustriell tid, men tvert imot ikke sterk nok til å beskytte privat eiendomsrett. Videre har vi sett at Hillmann mener at økonomiske institusjoner som regel tjente det formål å omfordele goder mellom en utbyttet majoritet og en privilegert elite.

Med tanke på bruken av allmenninger, påpeker Sevattal at økonomiske institusjoner har blitt utviklet for å utnytte disse på kort, heller enn lang, sikt. Ogilvie avskriver ikke, men kritiserer effektivitet som eneste og som dårlig målestokk og forklaring på utviklingen av institusjoner. I stedet foreslår hun konfliktvinklingen som behandler utviklingen av institusjoner i lys av en konfliktdrevet omfordeling av goder.

Fire hovedmomenter er verdt å merke seg: 1) viktigheten av å forstå hvordan eiendom ble eller ikke ble sikret. 2) at den forståelsen krever en undersøkelse av samspillet mellom stat og økonomisk aktør. 3) at institusjonell forandring kan foregå gjennom et klart brudd, eller gradvis, og 4) at institusjoner ikke trenger å ha svart til et behov i samfunnet, men kan også ha gjort nettopp det.

---

³⁶ Ibid., 680.

1.4 Metode

Bruk av teori

Fra et metodologisk perspektiv finnes det selvfølgelig innvendinger mot et teoretisk fokus i historieforskning. Noen historikere er kjent for sine teoretiske fanesaker, andre anerkjenner teori som et utgangspunkt for å stille spørsmål, mens andre historikere skyr bruk av teori som pesten. Fra sistnevnte gruppe er faren for å pine kildene til å passe et teoretisk utgangspunkt en vanlig advarsel, som John Tosh skriver.³⁷ En og samme historiske studie kan dermed gi to forskjellige svar avhengig av spørsmålet som blir stilt.

Denne kritikken, eller advarselen, impliserer at en historiker ikke bare står i fare for å tre et teoretisk utgangspunkt ned over kildematerialet, men også står i fare for å stille feil eller dårlige spørsmål. Tosh skriver at problemene med teoretisk misbruk av empirien og dårlig spørsmålsstilling grunner i to forhold karakteristisk ved historisk materiale: en tidsmessig stor avstand mellom det teoretiske utgangspunktet og det empiriske materialet, og omfanget av dette materialet. Spesielt problemet med omfang av kildemateriale fører til en utvelgelsesprosess som kritikere mener undergraver forholdet mellom teori og empiri.³⁸ Tosh skriver imidlertid at så lenge spørsmål blir stilt i historieforskningen så er omfang et problem alle historikere må vær klar over, teori eller ikke: «The way forward is not to retreat into an untenable empiricism but to apply much higher standards to the testing of theory.»³⁹ I en slik tilnærming ligger det også en erkjennelse av at kildematerialet i seg selv ikke er i stand til å utlede et sammenfattet poeng, som Knut Kjelstadli skriver.⁴⁰ Som eksempel på dette trekker Joseph Tandler frem arbeidene til Marc Bloch og Henri Pirenne. De forsøkte å operasjonalisere de generelle konklusjonene om historien om «enclosures» i England i kontekst av franske jordeiendomsforhold. På denne måten forsøkte de empirisk å påvise bredere internasjonale tendenser i det førindustrielle føydalsamfunnet.⁴¹

---

³⁷ John Tosh, *The pursuit of history : aims, methods and new directions in the study of modern history*, 6 utg. (London: Routledge, 2015), 180.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid., 184.

⁴⁰ Knut Kjelstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget*, 2 utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 2010).

⁴¹ Joseph Tandler, "The Annales School: Variations on Realism, Method and Time," i *The SAGE handbook of historical theory*, red. Nancy Partner og Sarah Foot (Los Angeles: SAGE, 2013), 68.

I sin bok *Hva er makt?* drøfter Jens Arup Seip forholdet mellom et teoretisk utgangspunkt og dets anvendelse. Han påpeker at maktbegrepet var for omfattende og for vagt til å kunne gi noen generell mening som teoretisk begrep, men for å bøte på dette konkluderer han: «Det er mulig og nyttig ut fra trangere spesielle definisjoner av makt og visse typer av maktutøvelse å utlede teorier som har gyldighet på visse områder og til visse tider.»⁴² Nå er ikke makt hovedfokuset i denne oppgaven. Likevel har Seips konklusjon relevans fordi den innebærer at historikeren er observant på at teorien har gyldighet i avgrensede områder av historien. Avgrensning blir derfor ikke kun viktig for å forklare en studies empiriske utvalg og strukturelle oppbygning, men dens teoretiske relevans. Norths teorier om institusjonelle endringer har påvirket hvilke spørsmål som blir stilt i denne oppgaven. Det teoretiske grunnlaget påvirker også valg av analytiske begreper og utvalg av kildemateriale.

Oppgavens avgrensning

Tid

Tid, geografisk område og studieobjekt er en studies avgrensende faktorer. Denne oppgaven er avgrenset til tidsrommet mellom 1646 og 1818. 1646 var året da eierne av Røros kobberverk ble gitt privilegier for første gang. De siste privilegiene til kobberverket, og noen av de siste i Norge, ble gitt i 1818 som er slutt punktet for oppgaven. Disse årstallene følger naturlig fordi Røros kobberverk er oppgavens kasus. At oppgaven behandler alle årene mellom 1646 og 1818, faller derimot ikke like naturlig. Vi ønsker som regel at en avgrensning skal være smal for å minimere studiets omfang av kilder og generelle variabler, og for å muliggjøre analytisk dybde. Jeg har likevel valgt denne forholdsvise lange tidshorisonen av følgende grunn: studiets fokus er på eiendomsrett, mer spesifikt på privilegiernes hevdelse av eiendomsrett. Oppgavens fokus er enda mer spesifikt på privilegiernes sikring av naturressurser for bergverksdrift. Jeg mener derfor at en bred avgrensning i tid er nødvendig for å fange opp en faktisk utvikling i sikring av ressurser til Røros kobberverk, en utvikling som følger bruken og forekomsten av naturressurser. For eksempel må en redegjørelse for Røros kobberverks geografiske ekspansjon, som følge av økende skogmangel, nødvendigvis følge den tiden det tar å konsumere ressurser fra skogene. Alternativt kunne oppgaven redegjort for noen utvalgte hendelser innenfor en kort periode relatert til problemstillingen i

---

⁴² Jens Arup Seip, Yngvar Løchen, og Beatrice Halsaa Albrektsen, *Hva er makt? : søkelys på studiet av makt og Maktutredningen* (Oslo: Universitetsforlaget, 1978), 31.

eksempelet over. Det ville ikke vært et dårligere utgangspunkt, men ville besvart andre spørsmål. Helheten i oppgavens opprinnelige spørsmål ville forsvunnet. Den teoretiske vinklingen ville også vært mindre relevant.

Et eksempel på en lignende studie med smalere tidsavgrensning er Anne-Hilde Nagels hovedoppgave "Privilegiene til Froland Verk. Grunnleggelsen av en industribedrift i 1760-årene". Tidsspennet her er kort, men tematikken reflekterer også dette. Hovedoppgavens fokus er hvordan, og hvem, som tildelte verket privilegier, men i liten grad privilegenes utvikling over tid, eller privilegiene som del av et større økonomisk system. Den samme forfatters avhandling "Staten og bergverkene. Avgjørelsesprosessen omkring bergverksprivilegier under eneveldet" har derimot et bredere tidsfokus, og fanger således opp en større utvikling i privilegiesystemet. Olav Voldens hovedoppgave "Os i Østerdalen. Bosetning, eiendomsforhold og næringsliv inntil år 1800" har det samme lange tidsperspektivet med eneveldet som periode. Det samme har Kirsti Jordets studie "Særtrekk ved kobberverksdrifta" som omhandler perioden mellom 1630 og 1890.

Til dette er Fernand Braudel et åpenbart referansepunkt. Braudels metodiske tilnærming til tidsperspektiv i historien deles inn i tre deler: 1) *longue durée*, det lengste tidsperspektivet, som mennesket ikke kan erfare. I dette perspektivet er historien en samling av historier, og i høy grad drevet av det materielle, gjerne fra naturen. 2) *Courte durée*, det korte tidsperspektivet hvor forandring skjer som et resultat av flere hendelser, men over en erfaringsmessig forståelig periode. Sosiale og politiske omveltninger er et godt eksempel på dette. 3) *L'histoire événementielle*, hendelsens tidsforløp, som Braudel mente tilhørte den tidlig så dominerende politiske historieforskningen. Braudel mente dette tidsperspektivet kun åpnet for et fokus på hovedpersoner i historien. Braudels vektlegging på spesielt *longue durée*, men og *courte durée* i historien, vitner om et ønske om å fortelle en helhetlig, materialistisk historie.⁴³ Det betyr ikke at historikere skal anvende Braudels metode som blåkopi på alle studier. Braudel har for eksempel blitt kritisert for å underkommunisere spesifikke aktørers rolle i historien.⁴⁴ Det viktigste å trekke ut av dette er Braudels tro på en fortelling om lange linjer, og at det materielle er det sentrale i historisk utvikling.

---

⁴³ Brian Lewis, "Social History: A New Kind of History," i *The SAGE handbook of historical theory*, red. Nancy Partner og Sarah Foot (Los Angeles: SAGE, 2013), 95.

⁴⁴ Joseph Tendler, "The Annales School: Variations on Realism, Method and Time," *ibid.*, 73.

Geografisk og saklig avgrensning

Oppgaven er geografisk avgrenset til det jeg vil kalle det større Røros-området. Under dette regner jeg i denne sammenheng Bergstaden Røros, sirkumferens-området, men også områder nord, sør og vest for sirkumferensen (se vedlegg 1 og kap. 3.1). Noen mil øst for Bergstaden går, og gikk, riksgrensen til Sverige. Riksgrensen kuttet gjennom deler av sirkumferens-området i øst. Det er kobberverkets driftsområde som ligger til grunn for denne avgrensningen.

Som nevnt tidligere konsentrerer oppgaven seg om tre nivåer. Det institusjonsteoretiske nivået er allerede gjort rede for over. I liten grad vil jeg referere tilbake til det i kapitlene under, men kommer tilbake til det i oppgavens konklusjon. På det andre nivået opererer privilegiesystemet som studieobjekt. Målet er å belyse privilegiesystemet gjennom en kasusstudie av privilegiene gitt til Røros kobberverk. Røros kobberverks privilegier utgjør derfor den tredje avgrensningen. Det disse privilegiene som regel handler om er skogsallmenninger, et litt flyktig konsept, som trenger en redegjørelse.

I sin bok om kobberverkets historie skriver Ole Øisang: «Det var store og gilde skoger omkring Bergstaden og på Rørosvidda i verkets første tid.»⁴⁵ Det var felleseie og ingen privat eiendomsrett. Det var privilegiene til Røros kobberverk som forandret på dette, konkluderer han.⁴⁶ Om så er riktig skal diskuteres under. Men en ting er sikkert: hvem som eide, brukte, arbeidet og behøvde skogene rundt Røros var viktig både for bonde, verksarbeider og partipant. Disse skogsområdene var som regel, som mange skogsområder i Norge på denne tiden, inndelt i allmenninger. Allmenninger blir vanligvis forstått som et område som er eid, eller i det minste administrert, av en identifiserbar gruppe eller aktør som har førsterett til det aktuelle området.⁴⁷ Aud Mikkelsen Tretvik siterer en kilde fra 1652 som definerer allmenninger på denne måten: «Alminding/ eller Almindelig ... er det som er tilfællis oc utskifft/jord eller andet/ saa ingen der udi veed sin særlig Lod...»⁴⁸ O. Olafsen påpeker i sin avhandling fra 1951 at det er vanskelig å vite om alle områder som har blitt kalt en

---

⁴⁵ Ole Øisang, *Røros Kobberverks historie*, red. Olav Kvikne, vol. 2, Rørosboka (Trondheim: Rørosbokkomiteen : kommisjon hos Globus-forlaget, 1946), 91.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Erling Berge, "Types of Commons in Norway and Sweden: Concepts for a precise description of the legal institutions," i *Bønder, jord og rettigheter: rapport fra agrarhistorisk symposium*, red. Kjell Haarstad og Aud Mikkelsen Tretvik (Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Historisk institutt, 1996), 81.

⁴⁸ Aud Mikkelsen Tretvik, "Om eksklusiv bruk av allmenning. Lovgivning og praksis.," *ibid.*, 119.

allmenning faktisk var det, eller hvem allmenningen tilhørte.⁴⁹ Med tanke på oppgavens hensikt og forholdene i Røros-området i tidlig moderne tid, mener jeg det er trygt å trekke skillet mellom de allmenningene som var eid av staten og de som ikke var det. De sistnevnte var som regel bygdeallmenninger. Mer om det senere i oppgaven. For Røros kobberverks del var skogsallmenningene kilden til driftsressursene setteved, røstved og trekull. Å ha kontroll over allmenningene var derfor essensielt.

Fokuset på allmenninger i Røros-området og Røros kobberverks privilegier, gjør at den empiriske redegjørelsen får et lokalhistorisk preg. En innvending mot dette kan være at et teoretisk grunnlag som institusjoner, eller et overordnet perspektiv som privilegiesystemet, kan bli noe malplassert og irrelevant. Jarle Simensen har gjennom sin forskning vist at det ikke er tilfelle. For det første mener Simensen at nettopp overgripende teori brukt i nasjonale og lokale studier er med på å internasjonalisere historiefaget, og han trekker frem i all hovedsak sosial- og økonomisk historie som foregangsfelt her.⁵⁰ Selv har Simensen gjort dette i nettopp sine Røros-studier. Her anvender han for eksempel Johan Galtungs sentrum-periferi-teori for å forstå Røros både som utbytende sentrum i forhold til den omliggende allmuen, og som utbyttet periferi i forhold til Trondheim og København.⁵¹ I "Kan lokalhistorie bli noe mer enn heimstadelære? Noen erfaringer med teori i studiet av lokalsamfunn" konkluderer han i tillegg med at lokalhistorien for det meste produseres av historiestudenter og stipendiater: «[...] uten spesielt sikte på lokale lesere. I slike tilfeller er det naturlig at en teoretisk orientering kommer sterkere fram.»⁵²

Med tanke på avgrensning av oppgaven er det verdt å nevne en siste ting. Selv om oppgaven skal drøfte privilegiene gitt til Røros kobberverk vil ikke dette gjelde alle privilegiene. Studiens hensikt er å redegjøre for de privilegiene jeg mener har spilt inn på det eiendomsinstitusjonelle området. Siden den eiendomsrettslige sikringen av ressurser er det teoretiske fokuset, har andre dimensjoner blitt utelatt. For eksempel kunne overføringen av bergverkskunnskap, forlagssystemet og paternalistiske sosiale ordninger som fattigvesenet og

---

⁴⁹ O. Olafsen, *De norske Almenninger i Fortid og Nutid: med et kort Omrids af enhver enkeltts Historie* (Oslo: Landbruksdepartementet, 1951), 2.

⁵⁰ Jarle Simensen, "Nasjonal historie og nye internasjonale perspektiver," i *Internasjonalisering i historiefaget : global historie og norsk historie i transnasjonalt perspektiv, Tid og tanke (trykt utg.)* (Oslo: Unipub, 2008), 10,21.

⁵¹ "Røros som et historisk eksempel på sentrum-periferi-relasjoner," i *Internasjonalisering i historiefaget : global historie og norsk historie i transnasjonalt perspektiv, Tid og tanke (trykt utg.)* (Oslo: Unipub, 2008).

⁵² "Kan lokalhistorisk forskning bli noe mer enn heimstadelære? Noen erfaringer med teori i studiet av lokalsamfunn," 94.

proviaanthuset blitt behandlet som institusjoner. Et aspekt som er utelatt, men som faller inn under den eiendomsrettslige sikringen av ressurser, er privilegiene som omhandlet bøndenes pliktarbeid. Én grunn til at jeg ikke har lagt fokuset på disse er at de er behandlet i andre studier. En annen grunn er oppgavens formelle lengdebegrensninger.

Kvalitativ/kvantitativ metode

Kåre Lunden siterer North der sistnevnte skriver at økonomisk historie: «[...] is distinguishable from general history...by its appeal to a systematic body of theory as a source of generalization and by the equally systematic use of quantitative methods of organizing evidence.»⁵³ Kliometrien er nok det fremste eksempelet på at kvantitativ metode står sterkt i økonomisk historie. Kliometrien er en mangfoldig metodologisk retning, men en ting som karakteriserte tidlig kliometri var dens bruk av økonomiske modeller hentet fra nyklassisk økonomi.⁵⁴ North berømmer disse aspektene ved kliometrien, men maner samtidig til forsiktighet. Etter hans mening har retningen en tendens til å undervurdere nettopp institusjoner og den sosiale faktoren i økonomisk utvikling.⁵⁵

Lunden kritiserer også kliometrien i en generell vurdering av metode i økonomisk historie etter Den andre verdenskrig. Lunden skriver at for spesielt eldre historie har ikke kliometrien så mye å bidra med, og at det er den kvalitative fremgangsmåten som burde stå i sentrum.⁵⁶ En grunn til dette er, som Hillmann skriver, at vi ikke bare er interessert i om en type institusjon fungerer, men hvordan, og hvor den kommer fra, og kanskje viktigst av alt, hvordan den utvikler seg.⁵⁷ Som et eksempel på hvordan en kvalitativ metode kan bidra i denne forskningen skriver Geoffrey Hodgson: «[...] insitutional rules are in principle codifiable, so that breaches of these rules can become subjects of discourse.»⁵⁸ Siden institusjoner er menneskapt, er kildene til dem også å finne i kommunikasjonen mennesker imellom.

---

⁵³ North sitert i Kåre Lunden, *Økonomi og samfunn : synspunkt på økonomisk historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 1972), 10.

⁵⁴ Kristine Bruland, "What is the economy in economic history?," *Scandinavian Economic History Review* 51, no. 2 (2003): 35.

⁵⁵ North, *Institutions, institutional change, and economic performance*. 135.

⁵⁶ Lunden, *Økonomi og samfunn : synspunkt på økonomisk historie*, 11.

⁵⁷ Hillmann, "Economic institutions and the state: insights from economic history," 269.

⁵⁸ Geoffrey M. Hodgson, "What Are Institutions?," *Journal of Economic Issues* 40, no. 1 (2006): 4.

Denne oppgaven er i all hovedsak dominert av kvalitativ kildebruk. Kvantitative data blir likevel brukt i oppgaven der de er opplysende for temaet. Utvalget av kilder er på den måten eklektisk, og det viktigste har vært å belyse de enkelte delene av oppgaven på best mulig måte. Hvordan det arter seg konkret i kildematerialet, skal jeg redegjøre for under.

Historiografi

Siden det teoretiske grunnlaget er redegjort for over, vil jeg i denne historiografiske redegjørelsen i all hovedsak trekke frem de forfattere som har behandlet Røros-områdets historie. Noen er allerede nevnt.

Olav Voldens hovedoppgave er en svært forseggjort kvantitativ studie av bosetnings- og eiendomsforhold i Os. Med utgangspunkt i hovedsakelig skattematrikler og skifter, analyserer Volden hvordan det lille tettstedet Os forandret seg fra midten av 1600-tallet til året 1800. Volden har et lokalt fokus men trekker funnene sine opp på et nasjonalt nivå og benytter seg spesielt av Andreas Holmsens teorier om borgerlig kapitalplassering under Enveldet. Det er fra Voldens hovedoppgave jeg har hentet mye av grunnlaget for delkapittelet om Os og Jens Bings eiendommer i Røros-området. Oppgaven har et eget kapittel om næringsliv, hvor en del vies Røros kobberverk. Privilegiene gitt til Verket er nevnt, men Volden behandler dem ikke systematisk, og det er heller ikke hensikten med oppgaven hans.

Arve Østby har i sin hovedoppgave gjort mye av det samme som Volden, men med fokus på hele Østerdalen. Oppgaven hans strekker seg fra 1650 til 1723 og redegjør for utviklingen i jordeiendomsforhold gjennom en kvantitativ studie basert på skattematrikler. Østby fokuserer på Røros kobberverk når Verket spiller en rolle i utviklingen av eiendomsforhold. Spesielt viktig for min oppgave er Østbys tabeller over fordelingen av jordegods i Østerdalen etter type gods. Disse tabellene er basert på samlet landskyld, målt i skinn, som listet i skattematriklene. Tallene er omfattende og vanskelige å overføre til en måleenhet som gir mening i dag. I delkapittel 3.4 har jeg brukt Østbys tall til å finne prosentvis endring i type jordegods over flere år i forskjellige deler av Østerdalen. Prosentutregningen er derfor ikke Østbys, men basert på hans tall.

Petter Jansen og Ole Kristian Korssjøens studier føyer seg inn i rekken av hoved/masteroppgaver det er verdt å nevne. Petter Jansens oppgave er en kvantitativ studie av bøndenes næringsomlegging fra kjøring for Røros kobberverk til et økt husdyrhold i første

halvdel av 1800-tallet. Jansen plasserer studiet sitt i konteksten av debatten om hamskiftet. Hans konklusjoner om Bergloven av 1816s påvirkning på næring i Røros-området er spesielt interessant for min oppgave. Jansens studie er en av de som fokuserer på bøndenes pliktarbeid, dog innenfor en begrenset periode. Ole Kristian Korssjøens oppgave er en kvalitativ redegjørelse for Rørosloven av 1818s tilblivelse og innhold. Hans konklusjoner om dette er nyttig for min oppgave, men det er også hans oppsummering av bergverksprivilegiene. Korssjøens oppgave er et eksempel på en studie som behandler privilegiene gitt til Røros kobberverk innenfor en smalere ramme, og derfor ikke privilegiesystemet som helhet.

I en redegjørelse for historiografien om Røros er det vanskelig å komme utenom tre navn. Henrik Christian Dahle, Ole Øisang og Gunnar Brun Nissens verker (utgitt: 1894, 1946, 1976) utgjør oversiktslitteraturen for Røros kobberverks historie. Dahles verk er eldst og spenner fra 1644 til 1894. Boken er bygd opp kronologisk og hvert kapittel behandler de samme temaene. På denne måten redegjør Dahle for de viktigste hendelsene knyttet til gruver, smeltehytter, produksjonstall, eierskap og ledelse. Dahle har også «Skov» og «Kul» som faste kapitler og har redegjort godt for utviklingen på disse områdene. Mye av det samme kan sies om Øisangs bok. Den er kronologisk bygd opp og tar for seg i all hovedsak de samme temaene som Dahle. Begge disse verkene er stort sett deskriptive. Det samme gjelder for så vidt for Nissens verk, som er kronologisk, og hvor de samme temaene går igjen. Imidlertid har Nissen et litt videre perspektiv. Han tar for eksempel for seg de første bergverkene og bergverkslovgivningen i Norge. I tillegg har han et mer analytisk utgangspunkt i behandlingen av partisipantenes utbytte, lønnsnivå, matvarepriser og bergverkslovgivningen. Det analytiske perspektivet kommer også til uttrykk i Nissens andre tekster referert til i oppgaven. Dahle, Øisang og Nissens bøker utgjør den store oversikten over Røros-historien. De etterlater seg lite rom for flere deskriptive fortellinger.

Kirsti Jordets studie av kobberverksdriften og Karoline Daugstads (et al.) samfunnsgeografiske studie av Røros-området kan nevnes blant de arbeidene som er av en mer analytisk karakter. Jordets studie fokuserer på forholdet mellom kobberverket og bøndene. Hun analyserer både de områdene hvor forholdet mellom de to aktørene var godt, og de områdene hvor det var konflikt. Jordet identifiserer verksdriftens geografiske ekspansjon som en kilde til konflikt. Hun drøfter Verkets privilegier, men plasserer ikke disse i noe helhetlig system. Poenget med studiet hennes er ikke å generalisere, men løfte frem det

særegne ved Verkets drift gjennom to hundre år. Karoline Daugstads (et al) bok er mindre historiefaglig, men rettet mot å analysere Røros-området som kulturminne for næringsliv og natur.

Peder Hjort (1715/16-1789) står i en historiografisk særstilling. Boken hans *Efterrretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld* er den eldste samlede historiske framstillingen av driften ved Røros kobberverk. Den tar for seg perioden fra 1640 til 1800 og er i all hovedsak bygd opp på samme måte som Dahle, Øisang og Nissens verker. Det vil egentlig si at de sistnevntes bøker er bygget opp på samme måte som Hjorts bok. Hjorts opprinnelige verk er gjenkjennbar i nesten all litteratur om Røros. Spesielt Dahle, som var nærmere Hjort i tid enn andre forfattere, lener seg tungt på Hjort, både i fremstilling og språk. Imidlertid er det mest særegne ved Peder Hjort at han levde samtidig med store deler av sin egen, andres, og min, fortelling. Han var i tillegg ansatt ved Røros kobberverk i en årrekke blant annet i høyere stillinger som bergverksskriver og bergverksdirektør. For denne oppgavens del betyr det at store deler av kildematerialet er skrevet av, eller til, Hjort selv. Boken hans må derfor sees i lys av dette. Likevel er det verdt å nevne at få andre forfattere har store innvendinger mot Hjorts framstilling av hendelser.

Til sist vil jeg nevne Torgeir Fryjordets bok om skogbruk og skogadministrasjon. Den tar for seg forskjellige næringers drift i norske skoger fra 1500- til 1850. Den er deskriptiv, men Fryjordet tolker der det er rom for tolkning. Boken er derfor en viktig kilde til fakta om skogbrukets historie, men også Fryjordets egne kommentarer om næringslivspolitik og konkrete næringer og bedrifter har stor verdi.

Andre verker og studier kunne blitt nevnt i denne oversikten. De forfattere som er behandlet over er imidlertid de som blir mest referert i oppgaven. Til sammen utgjør det en litteratur som er rik på deskriptive fortellinger og analytiske studier. Noen av disse berører de spørsmålene som stilles i denne oppgaven, men ingen plasserer bergverksprivilegier i et helheltlig perspektiv slik jeg vil forsøke å gjøre i de påfølgende kapitlene. Det nærmeste vi kommer en slik behandling er Anne-Hilde Nagels "Staten og bergverkene" som redegjort for over. I tillegg er et teoretisk perspektiv mangelvare blant forfatterne som er redegjort for. Fokuset er som regel lokalhistorisk og i noen tilfeller nasjonalt.

Kilder

Oppgaven baserer seg i all hovedsak på et kvalitativt kildemateriale. Storparten av dette er hentet fra Røros kobberverks eget arkiv. Dette arkivet er delt i to, hvor materialet fra etter 1930 er oppbevart i arkivet på Rørosmuseum på Røros. Materialet fra bergverkets grunnleggelse frem til 1930 er forvaltet av Statsarkivet i Trondheim. Alt materiale brukt i denne oppgaven er å finne der. Rørosarkivet utgjør den største samlingen ved Statsarkivet i Trondheim og spenner over 150 hyllemeter. Arkivet er tematisk ordnet i førti forskjellige klasser. Dette arbeidet er gjort av blant andre historiker Ida Bull. I arbeidet med denne oppgaven har jeg tatt i bruk følgende klasser:

Klassennummer	Klassetittel
1	Verkets privilegier og bevillinger
2	Muthingsbreve og fristbevillinger samt utmaal
3	Almindelige anordninger og foranstaltninger
8	Bergregnskap
9	Røros verks gruver vedkommende
10	Røros verks hytter vedkommende
16	Jordegodset vedkommende
17	Skogvesenet vedkommende
20	Papirer fremmede verker vedkommende
40	Overdireksjonens arkiv

Klassene består av løse dokumenter ordnet kronologisk, som igjen er kategorisert som serier. Dette gjelder ikke klasse 40 som består av kopibøker, men er fortsatt kronologisk ordnet. Klasse 40 er den klassen som brukes mest i oppgaven. Her finner en korrespondanse mellom verksbetjentene og verksledelsen, og mellom verksledelsen og myndighetene. Disse dokumentene gir innblikk i Verkets drift, men også i hva sentrale organer og personer tenkte om forskjellige saker. Kopibøkene har ingen oversikt over innholdet og siden de er ordnet kronologisk følger ikke plasseringene av brev sak, men når de er mottatt og sendt av Verket. Det gjør det vanskeligere å følge en saks korrespondanse over lengre tid. Likevel mener jeg at de saksdokumentene som er brukt i arbeidet med denne oppgaven er representative for helheten av kobberverkets aktiviteter og synspunkt i de enkelte sakene, selv om disse sakene

også omfatter dokumenter jeg ikke har behandlet. Imidlertid gjør rørosarkivets dominerende rolle i kildematerialet at kobberverkets synspunkter får en uforholdsmessig stor plass i fortellingen. Det fører til en ensidig fremstilling av hendelser, spesielt hvor det er tale om konflikter mellom Verket og andre. For å bøte på dette kunne jeg ha behandlet annet arkivmateriale i tillegg. Av disse hadde arkivene til Det nordenfjeldske bergamt og Generalforstamtet vært av størst interesse. På den annen side er myndighetenes korrespondanse med Verket ivaretatt i kopibøkene, så øvrighetens rolle og synspunkter er for så vidt representert. Slik er det ikke for allmuens del. Det utvalgte kildematerialet belyser i all hovedsak verksledelse og myndighetenes synspunkter. Datidens borgere er dermed overrepresentert som fortellende aktører, og bonde og arbeider likedan underrepresentert.

Imidlertid har denne skjevheten i utvalg av kildemateriale først og fremst en praktisk årsak. Alle dokumenter i arkivet er skrevet med datidens gotiske alfabet. Dette gjør at selve kildearbeidet er langtekkelig og krevende, selv om undertegnede med tiden opparbeidet en akseptabel kompetanse i dette alfabetet. I tillegg til dette er dokumentene skrevet i varierende grad av leselig håndskrift og, spesielt mellom 1646 og 1700, på et dansk språk som for nåtidens lesere kan være utfordrende å forstå. Tiden det tar å lese og forstå hvert enkelt dokument, regnskap, brev eller skjøte kan derfor variere stort.

I tillegg til Røros kobberverks arkiv har jeg brukt Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller som kilde til behandlingen av oppgangen av riksgrensen mellom Norge og Sverige. Schnitler var en del av komiteen som var med på å gå opp grensen og det var i den sammenheng han skrev ned sine kommentarer. Versjonen som jeg har brukt er redigert og kommentert av Kristian Nissen og utgitt i 1962.

Som kilder til loven av 1816 og Rørosloven av 1818 har jeg brukt stortingsberetninger og utdrag fra avisen *Den Norske Rigstidende*, begge som funnet i Nasjonalbibliotekets samlinger.

Tabeller og vedlegg

Alle tabeller er laget av undertegnede, med data hentet fra kilder eller sekundærlitteratur. Vedlegg 1 er et kart over Røros-området og sirkumferensen hentet fra boken *Bergverk i Norge: kulturminner og historie* redigert av Bjørn Ivar Berg. Kartet er brukt etter tillatelse fra forfatter og forlag. Vedlegg 2 er et kart over Os-godset til partisipant Jens Bing, laget av undertegnede basert på Olav Voldens hovedoppgave. Vedlegg 3 er et kart over jordegods og

allmenninger i det større Røros-området. Både bilde og tekst er hentet fra Gunnar Nissens bok *Røros kobberverk 1644-1974*. Brukstillatelse er forsøkt innhentet, men det er uvisst for meg hvem som er rettighetshaver i dag. Det samme gjelder vedlegg 4 som er en tabell over jordegodset underlagt Røros kobberverk mellom 1709 og 1803. Jeg oppfordrer til å bruke vedleggene flittig under lesing av oppgaven.

Oppgavens struktur

Utenom dette kapittelet består oppgaven av fem kapitler. Kapittel 2 er en innledning til temaene merkantilisme, privilegier og eiendomsrett, og utgjør en overordnet beretning om det økonomiske systemet Røros kobberverk opererte i mellom 1646 og 1818.

Kapittel 3 og 4 tar kun for seg driften ved Røros kobberverk, basert på kildematerialet fra Statsarkivet i Trondheim. Kapittel 3 omhandler tiden mellom 1646 og 1730. I dette kapittelet drøftes privilegienes innvirkning på kobberverkets bruks- og eiendomsrett i en periode da verksdriften kun opererte innenfor sirkumferensen. Tidsavgrensningen markerer på den ene siden Verkets første privilegier gitt i 1646. Det avsluttende året 1730 er noe mer vilkårlig, og som jeg vil vise i kapittel 4 og 5, er det flytende linjer kapitlene imellom. Likevel markerer 1730-tallet en tid da Verket ekspanderte mer og mer ut over sirkumferens-området og er derfor grunnlaget for avgrensningen i kapittel 3.

Kapittel 4 omhandler tiden mellom 1730 og 1800 og drøfter Verkets drift utenfor sirkumferens-området. Etter 1800 var mange av konfliktene som blir diskutert i kapittelet løst, og årstallet utgjør derfor en naturlig avgrensning.

Kapittel 5 derimot, har et litt større perspektiv. Kapittelet omhandler bergverksprivilegiene i det jeg omtaler som en brytningstid mellom enevelde og konstitusjonelt styre i Norge mellom 1800 og 1818. Det medfører at kapittelet har et annet tematisk fokus enn de foregående kapitlene. I kapittel 5 legger jeg mer tyngde på utarbeiding av nye bergverkslover og meningsutvekslingene som fant sted rundt disse arbeidene. Røros kobberverk kommer likevel til å være et fokus også i dette kapittelet.

I kapittel 6 oppsummerer jeg oppgavens funn, drøfter disse opp mot det teoretiske grunnlaget før jeg til slutt svarer på oppgavens spørsmål.

2 Økonomi og eiendomsrett i tidlig moderne tid

Dette kapitlet vil dreie seg om de økonomiske forholdene i den dansk-norske staten. Dette er også hovedfokuset til de påfølgende kapitlene, men her vil jeg behandle temaet på et mer overordnet, helhetlig nivå. I kapitlet vil jeg drøfte tre forhold: 1) Statens økonomiske politikk, 2) Forsøk på definisjoner av privilegiesystemet og forskjellige privilegiers innhold og form, 3) Generelle oppfatninger om bergverksnæringen og eiendomsrett i tidlig moderne tid.

2.1 Det økonomiske systemet – merkantilisme og enevelde

Det som kan kalles en økonomisk politikk i tiden Norge lå under dansk styre er ikke sammenliknbart med det vi ville vurdert som en helhetlig økonomisk politikk i moderne tid. For det første er det vanskelig å identifisere en gjennomgående og sammenfattende statlig politikk på det økonomiske feltet. Politiske programmer som man ville kjent igjen i moderne partier fantes ikke, og utenom sporadiske avhandlinger fra embetsmenn til forskjellige tider, finnes det få skisseringer av det man kan kalle en økonomisk plan for Danmark-Norge.

Merkantilisme

Likevel har historikere forsøkt å definere, og å sette navn på den økonomiske trenden i århundrene mellom år 1500 og tidlig 1800-tall. Merkantilismen, som denne trenden blir kalt, var ikke noen helhetlig, eksplisitt politikk i tiden den virket. I stor grad er selve begrepet mest brukt av ettertidens historikere: «Den representerer et forsøk på rasjonell fortolkning av tankegods og ting som ikke nødvendigvis hadde sammenheng for aktørene selv.», skriver Ståle Dyrvik.⁵⁹ Øysten Rian skriver at den er åpen for omdefinering og innehar variasjoner mellom forskjellige land og til forskjellige tider. Likevel er det merkantilisme som brukes som samlebegrep for datidens økonomiske politikk, en politikk man kunne finne igjen i de

---

⁵⁹ Ståle Dyrvik og Knut Ljøgodt, *Truede tvillingriker 1648-1720* (Oslo: Universitetsforl., 1998), 251

fleste europeiske land.⁶⁰ En forståelse av merkantilismen er nødvendig for å forstå måten stat og folk forholdt seg til eiendom og produksjon. Den er også viktig for å forstå privilegiesystemets og bergverkenes rolle i Danmark-Norge.

Merkantilisme blir i all hovedsak forstått som et system hvor staten ønsket å tilegne seg rikdom, som oftest i form av edle metaller, for å øke egen makt (i forhold til andre stater). Fremgangsmåten var som regel å sikre en handelspolitisk situasjon hvor eksporten var høyere enn importen.⁶¹ Det endelige målet og uttrykket denne politikken skulle ha for staten var økningen i militær styrke. Hvis man ser Europa under ett, er det anslått at hærstyrkene ble omtrent femdoblet i perioden mellom 1500-1700, da den merkantilistiske politikken var mest fremtredende.⁶² Selv om det merkantilistiske fokuset på handel kan for ettertiden se ut som en politikk utviklet for handelsborgerskapets skyld, lå hovedfokuset til syvende og sist alltid på å sikre en sterk stat. Dyrvik skriver at merkantilismen grunnleggende var et system som sprang ut av en føydal tankegang, hvor statens absolutte prioritet skulle være internasjonal økonomisk selvhelvdelse gjennom krigføring: «Økonomien var eit nullsumspel der vinst for den eine måtte bli tap for den andre. Merkantilismen hadde såleis tydeleg innslag av føydal krigsideologi.»⁶³ Samtidig er det igjen verdt å nevne at merkantilisme i stor grad er definert av ettertiden, og at variasjoner forekom. For eksempel mener Rian at Christian IV, som på mange måter for alvor satte dette systemet i gang i Danmark-Norge, var forbausende lite opptatt av styrking av militærapparatet.⁶⁴ Eli Heckscher poengterer at selv om merkantilismen ofte tok form i staters søken etter makt og hevdelse av territorier, var merkantilismen også utgangspunktet for en stadig dypere teoretisering av økonomi, som var mer helhetlig enn i tidligere tider.⁶⁵

Siden merkantilistisk politikk var utbredt i de fleste land i Europa, kunne den forekomme i stater med forskjellige styringsformer. Mens den en stund var fremtredende i England, med sitt monarkisk-parlamentariske system, var den samtidig fremtredende i Danmark-Norge, med sitt aristokratiske og etter hvert eneveldige system. En merkantilistisk politikk var ikke avhengig av et enevoldsregime, eller vice versa. Likevel var det det danske enevoldsregimet

---

⁶⁰ Øystein Rian og Knut Ljøgdø, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648* (Oslo: Universitetsforl., 1997), 269

⁶¹ Dyrvik, Homlong, og Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, B. 2., 191

⁶² Kåre Lunden, Åsta Brenna, og Reidar Almås, *Frå svartedauden til 17. mai : 1350-1814*, vol. 2, Norges landbrukshistorie (Oslo: Samlaget, 2002), 281

⁶³ Dyrvik, Homlong, og Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, B. 2., 269

⁶⁴ Rian og Ljøgdø, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*, 269.

⁶⁵ Eli. F Heckscher, "Mercantilism," i *Revisions in Mercantilism*, red. D. C. Coleman (London: Methuen, 1969), 24.

fra 1660 som la føringene for denne politikken og holdt den i hevd. Et eksempel på dette var lederen av kongens Kommersekollegium, Otto Thott, som i 1735 forfattet skriftet *Allerunderdanigste uforgribelige Tanker om Commerciens Tilstand og Opkomst*, noe av det nærmeste vi kommer et helhetlig økonomisk program på denne tiden.⁶⁶ På denne måten ble ideer om økonomi på denne tiden gjerne tanker om hvordan man best styrte en stat. Rene prinsipielle drøftinger om økonomi var det lite av før Adam Smiths tid.⁶⁷ Et blikk på enevoldsregimet og kongens makt og posisjon er derfor nødvendig for å forstå statens rolle i det økonomiske systemet.

Eneveldet

I Norge varte eneveldet fra 1660, da Frederik III (1609-1670) sikret seg absolutt makt, til 1814 og unionsinngåelsen med Sverige. De politiske avgjørelser ble, nominelt, tatt av kongen i København, og var endelige. Tanken var at kongen kun svarte til Gud, og ingen menneskelige politiske eller religiøse aktører kunne holde monarken til ansvar.⁶⁸ Enevoldsperioden sto derfor i kontrast til det monarkiske systemet før 1660, som hadde sine røtter i middelalderen. I dette systemet hadde kongen stor utøvende makt, men adelen holdt sine rettigheter i hevd overfor kongen gjennom Riksrådet.⁶⁹

Imidlertid opplevde det bredere lag av befolkningen at enevoldsregimet åpnet mer opp på midten av 1700-tallet. I 1755 oppfordret myndighetene til offentlig diskusjon om den økonomiske politikken, og dette skjøt virkelig fart da deler av sensuren ble opphevet i 1770-årene under Johann Struensees ledelse.⁷⁰ En slik utvikling føyde seg inn i det Jens Arup Seip har kalt et opinionsstyrt enevelde. Etter hans syn ble avgjørelsene tatt av en eneveldig konge, men at det over tid utviklet seg en kultur i statsapparatet hvor berørte parters synspunkter ble hørt fra sak til sak.⁷¹ Som jeg skal vise under og i påfølgende kapitler gjaldt dette i høyeste grad også for aktørene i bergverksnæringen.

Kongens makt i de to rikene var fra starten av betydelig, også utenom det rent konstitusjonelle. Rian skriver at den danske kronen var den største landeieren av alle Europas

---

⁶⁶ Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 191

⁶⁷ Bruland, "What is the economy in economic history?," 32.

⁶⁸ Ola Teige, "Arven etter eneveldet," *Internasjonal politikk* 68, no. 3 (2010), 415

⁶⁹ Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 257

⁷⁰ *Ibid.*, 264

⁷¹ Jens Arup Seip, *Teorien om det opinionsstyrte enevelde* (Oslo: Universitetsforl., 1958).

monarker, og gjennom krongodset den desidert største i Danmark-Norge.⁷² I år 1500, før reformasjonen, eide kongen anslagsvis 4 prosent av det samlede jordegodset (mot kirkens 48%), mens kronen i 1661, etter reformasjonen og innføringen av eneveldet, hadde seilt opp til å bli største landeier med over 30 prosent av all jord i Danmark og Norge.⁷³ Driften av krongodset artet seg forskjellig i de to rikene. Mens det i Danmark i all hovedsak dreide seg om driften av hovedgårder, var det i Norge driften av kronens sagbruk og bergverk som sto sentralt. Felles for begge var imidlertid mobiliseringen av bønders ressurser, enten i form av arbeidskraft eller avgifter.⁷⁴

Kongens posisjon som landeier ble aktivt brukt når det gjaldt å fremme merkantilistisk politikk. Alt før eneveldet, i Christian IVs regjeringstid, søkte kronen å øke statsinntektene gjennom handel basert på produksjon ved egne eiendommer. Denne «brede kongelige offensiven» i økonomien kunne gjennomføres nettopp fordi kongen var den dominerende landeier. Videre øvde kongen, som jordeier og som monark, press på kapitalsterke borgere for å få dem til å understøtte de nye gruve-, industri- og handelsforetakene. Med Rians ord: «Kongen framtrådte som den øverste leder i et multinasjonalt konsern innenfor rammene av den dansk-norske staten [...]».⁷⁵

Bergverksnæringen

Bergverkenes gruvedrift spilte en sentral rolle i monarkiets merkantilistiske politikk. For staten kom selve bergstedene i annen rekke i oppstarten av gruver, som på Røros og Kongsberg. I statens øyne hadde gruvedriften først og fremst ett formål, å generere inntekter for staten selv.⁷⁶ Utbetaling av lønn og innkreving av skatter på Røros gir et eksempel på dette, og Knut Sprauten viser til hvordan Røros kobberverk hadde som etablert praksis å utbetale lønn på samme tidspunkt som staten forventet skatt fra bøndene i området.⁷⁷

Sammen med jordbruket, som hadde som oppgave å øke folketallet for igjen øke arbeidsstyrken, skulle de nye næringene med bergverkene i spissen sørge for en sterk innenlandsproduksjon, samt leveranse av militære ressurser.⁷⁸ For staten var derfor utforming

---

⁷² Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 257

⁷³ Lunden, Brenna, og Almås, *Frå svartedauden til 17. mai : 1350-1814*, 2., 281

⁷⁴ Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 265

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., 260

⁷⁷ Sprauten, "Bondeøkonomi og koparverka nordafjells 1720-1760," 148.

⁷⁸ Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 269

av politikk rundt bergverksindustrien tungtveiende spørsmål som myndighetene sørget for alene. I spørsmål som gjaldt sektorer hvor staten hadde minimale interesser var det en større åpning for folkelige innspill.⁷⁹ Anne-Hilde Nagel mener å finne at for staten var det to overordnede interesser i spørsmål om bergverksindustrien: statens egne interesser, og bergverkenes. Alle andre kom i annen rekke.⁸⁰

For Norges del var noe av det mest betydningsfulle med bergverksindustrien at den sammen med de andre eksportnæringene var med å betale for kornimporten til landet. Mellom år 1670 og år 1800 sto denne importen for opp mot 25 prosent av landets kaloribehov. Imidlertid kobler forfattere som Kåre Lunden (et al.) bergverksnæringen (sammen med trelast- og fiskehandelen) opp mot en sterk befolkningsvekst i denne perioden, som ikke bare kan forklares med økt utbytte fra jordbruket.⁸¹ Samtidig som statsmakten oppfordret til investering i bergverksnæringen, var det ofte vanskelig for private aktører å starte bergverk på eget initiativ. Dette kom av de teknologiske og ressursmessige forutsetningene som var nødvendige for gruve- og smeltedrift i tidlig moderne tid. På denne tiden var ressurser fra skogen det viktigste for den daglige driften. For å kunne erverve dette, var det behov for en betydelig tilgang til både skogeiendom og arbeidskraft.

Bondestanden

Både ervervelsen av nødvendige ressurser og mobiliseringen av arbeidskraft krevde at bergverkseierne forholdt seg til norske bønder. Bergverkene trengte bøndene til i hovedsak to viktige arbeidsoppgaver: produksjon av trekull og transport av dette, samt ferdig utvunnet malm og smeltet råmetall. I tillegg kunne bøndene bli brukt til andre oppgaver som provianttransport, byggearbeid og tømring.⁸² Alt dette gikk inn i rammen av det Kåre Lunden kaller en eneveldig kommandoøkonomi, som han mener norske bønder var underlagt frem til ca. år 1800. Jordbrukere, som var det store flertallet av befolkningen, produserte ikke for salg på et fritt marked. I stedet ble varene som oftest tatt fra dem med tvang i form av skatter. Tanken om en kommandoøkonomi er hentet fra økonomen John Hicks som skisserte tre typer

---

⁷⁹ Anne-Hilde Nagel, "Avgjørelsesprosessen omkring bergprivilegier i Norge på 1700-tallet," i *Industri og bjergværksdrift : privilegering i Norden i det 18. århundrede*, red. Karl-Gustaf Anderson, *Publikation (Centralmakt och lokalsamhälle - beslutsprocess på 1700-talet : trykt utg.)* (Oslo: Universitetsforlaget, 1985), 241

⁸⁰ "Staten og bergverkene. Avgjørelsesprosesser omkring bergverksprivilegier under eneveldet" (Universitetet i Bergen, 1986), 239

⁸¹ Lunden, Brenna, og Almås, *Frå svartedauden til 17. mai : 1350-1814*, 2., 384

⁸² Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 281

økonomier: sedvaneøkonomi, kommandoøkonomi, og markedsøkonomi. Sedvaneøkonomien er mest innrettet mot selvberging, mens kommandoøkonomien er karakterisert ved tvungen produksjon av enkelte varer, eller oppgivelse av arbeidskraft, i Norge med bergverkene som et tydelig eksempel. Disse to typene mener Lunden å finne igjen i Norge under dansketiden.⁸³

Det har likevel blitt diskutert hvorvidt fremveksten av bergverksnæringen skjedde i et bondesamfunn hvor fokuset lå på selvberging eller opparbeiding av overskudd. Bjørn Ivar Berg mener det siste er korrekt og sår tvil om teorien om selvberging som bøndenes hovedfokus holder mål overhodet: «Teorien forutsetter at bøndenes behov ikke var fleksible, noe som er tvilsomt.»⁸⁴ Som eksempler trekker han fram at leilendinger som regel ønsket å eie egen jord, og at bønder ofte søkte arbeid i skogbruket og materialkjøring for bergverkene.⁸⁵ Sprauten konkluderer med det samme. Med kobberverkene nordenfjells som eksempel peker han på at bøndenes arbeid for verkene lot dem legge penger til side, noe han mener de også gjorde.⁸⁶

Lunden påpeker derimot at skatteregimet ikke trengte å være den eneste utbyttingsformen. Andre former for tvang forekom også.⁸⁷ Denne andre formen bestod i at bønder ble underlagt en privilegert økonomisk elite. På denne måten ble norske bønder utsatt for en utbytting fra to hold: fra staten som krevde skatter og avgifter, og fra et statsunderstøttet borgerskap som krevde varer og arbeidskraft.⁸⁸ Lunden går så langt som å si at den norske bonden kunne kalles en statslivegen, med tanke på graden av pliktarbeid som gjaldt innen bergverks- og sagbruksnæringene.⁸⁹ På mange måter var nettopp dette en parallell til det mer klassiske føydalsystemet man kunne finne på danske hovedgårder, hvor bøndene, spesielt fra Christian IVs tid og utover, i større og større grad ble presset inn i en livegen rolle basert på tvangsarbeid.⁹⁰

Samtidig var ikke dette et svart/hvitt bilde. På grunn av jordkvaliteten i Norge og utviklingen av kombinasjonsøkonomi i norske bondehusholdninger, var det ofte nødvendig, og

---

⁸³ Petter Jansen, "Fra kull og malm til fedrift : en analyse av driftsomleggingsfasen fra kjøring og arbeid for Røros kobberverk til fedrift i Os og Tolga på 1800-tallet," red. (Oslo: P. Jansen, 2006), 14

⁸⁴ Bjørn Ivar Berg, "Bergverk og bondeøkonomi i Buskerud, Vestfold og Telemark," i *Norsk bondeøkonomi 1650-1850*, red. Knut Sprauten og Anna Tranberg, *Samlagets bøker for høgare utdanning* (Oslo: Samlaget, 1996), 49.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Knut Sprauten, "Bondeøkonomi og koparverka nordafjells 1720-1760," *ibid.*, 148.

⁸⁷ Lunden, Brenna, og Almås, *Frå svartedauden til 17. mai : 1350-1814*, 2., 390

⁸⁸ Dyrvik, Homlong, og Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, B. 2., 286

⁸⁹ Lunden, Brenna, og Almås, *Frå svartedauden til 17. mai : 1350-1814*, 2., 291

⁹⁰ Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 265

ettertraktet, for norske bønder å finne arbeid i de periodene av året jorda lå brakk. De nye sidenæringene åpnet muligheter for dette.⁹¹ Dyrvik trekker spesielt frem bergverksnæringen og påpeker at nettopp kjørselen av malm og trekull åpnet for ekstrainntekter i sesonger hvor landbruket sto stille. Dette gjaldt spesielt transport av kull, som regel foretatt om vinteren.⁹² Lunden sier seg langt på vei enig. Med områdene rundt Fritsø jernverk som eksempel, nevner han at i perioden mellom 1700 og 1710 sto kullinntektene til bøndene for 95 prosent av de samlede skatter og avgifter. Selv om bøndene fikk dårlig betalt for arbeidet sitt, kan man altså tyde at sidenæringene kunne virke som en demper på skattetrykket.⁹³

Likevel skriver Lunden at da bøndene i økende grad arbeidet i skog- og bergverksnæringen kom det først og fremst av økende økonomiske plikter overfor stat og elite, og ikke av selvstendig valgt næringsdrift. Disse pliktene baserte seg på et system som Lunden velger å kalle særnorsk: «Samfunnsoppgåver som elles mest vart løysde ved frivillige avtaler og mot betaling, vart i Noreg ivaretekne ved pliktarbeid på bøndene, meir eller mindre ubetalt.»⁹⁴ Dette systemet kom i stand gjennom privilegier.

2.2 Om privilegiesystemet

Siden privilegier er det sentrale i denne oppgaven, er det nødvendig å få et overblikk over disse. Nagel deler privilegier inn i to hovedkategorier: generelle og spesielle privilegier. De generelle privilegiene forekom ofte i lovs form og gjaldt større grupper som stender, eller næringer, for bergverk typisk gjennom bergordinanser eller forordninger. De spesielle privilegiene var derimot gitt til enkeltpersoner eller enkeltverk. I bergverkenes tilfelle var de spesielle privilegiene oppstartsprivilegier som definerte eierskap og sirkumferens.⁹⁵ I tillegg var de spesielle privilegiene ofte definert innenfor rammene av de generelle, som da opptrådte som lovbud.⁹⁶ Begge typer privilegier kan igjen deles inn i fem kategorier:

1. Privilegering som innrømmelse fra monarken, overdragelse av kongelige privilegier under nåde (mynting, toll, bergverksdrift)
2. Privilegiet som ga frihet fra lov (skattefrihet)

---

⁹¹ Dyrvik, Homlong, og Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, B. 2., 131

⁹² *Ibid.*, 132

⁹³ Lunden, Brenna, og Almås, *Frå svartedauden til 17. mai : 1350-1814*, 2., 306

⁹⁴ *Ibid.*, 279, 289

⁹⁵ Nagel, "Staten og bergverkene.", 25-27

⁹⁶ "Avgjørelsesprosessen omkring bergprivilegier i Norge på 1700-tallet.", 183

3. Privilegiet som beskyttet (oppfinnelser, kunst)
4. Privilegiet som nødvendig der annen lov manglet
5. Privilegiebegrepet i generell bruk om særrettigheter som utgjorde unntak fra allmenn lov og rett⁹⁷

Den første versjonen forekom hyppigst i senmiddelalderen, men også senere. Den andre hørte typisk hjemme i standssamfunn. De to siste kom oftest til syne i absolutistiske regimer. Ble det i tillegg slått fast at ingen skulle ha et lignende privilegium innenfor et gitt område eller tidsrom, kaltes ofte privilegiet for et monopol.⁹⁸

Bruken av privilegier strakte seg tilbake til middelalderen hvor de også da ble brukt for å støtte opp om gammel eller ny næringvirksomhet. For Nagel er det viktig å legge vekt på at privilegiet symboliserte et forhold mellom to aktører i en hierarkisk struktur. Hun skriver at det er «[...] et krav til privilegiet at det er gitt av en navngitt øverste autoritet.»⁹⁹ Det vil si at privilegier noen hadde skaffet seg før man kan snakke om en statsdannelse ikke ble regnet som et juridisk privilegium. Det samme kan sies om lover som gjelder forskjellige sektorer i samfunnet, så lenge disse ikke strider mot de allmenne og grunnleggende lover. Etter Nagels definisjon regnes derfor et privilegium som det bare når privilegiet var gitt av en myndighet som unntak fra *jus commune*, de allmenne lover og regler. På samme måte beskriver Torkel H. Aschehoug privilegiene som retten «[...] til at raade friere end andre over egen Person og Eiendom.»¹⁰⁰ Samtidig innebar det at privilegerte kunne råde friere over egen person ofte en begrensning av andre personers frihet. Spesielt gjaldt dette næringsprivilegiene. Dette var spesielt synlig i forholdet mellom den befolkningsmessig tallrike landlige allmuen, og den relativt undertallige økonomiske eliten i byene. Ikke bare i bergverksnæringen, men i de fleste næringer, utgjorde førstnevnte hovedkilden til arbeidskraft, mens sistnevnte kontrollerte så godt som alle produksjonsmidler.¹⁰¹

Som nevnt tidligere favoriserte ofte staten, av egeninteresse, bergverkene fremfor andre næringer. Dette kom ofte tydelig frem i selve formuleringen av privilegier. Med jernverksforordningen av 1736 som eksempel påpeker Nagel at bønders rettigheter og

⁹⁷ Inger Dübeck, "Europeisk privilegieræt," *ibid.*, 14.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Nagel, "Staten og bergverkene.", 22

¹⁰⁰ T. H. Aschehoug, *Norges nuværende Statsforfatning*, vol. 2, Norges nuværende Statsforfatning (Christiania: Malling, 1892), 182.

¹⁰¹ Rolf Danielsen et al., *Grunntrekk i norsk historie : fra vikingtid til våre dager*, 1. utgave, 5. opplag utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 2007 (1991); repr., 2007), 143.

rettighetene til bergverk skisseres på to forskjellige måter, med stor betydning: «Bøndenes rett blir negativt definert. Bondens rett begynner først der bergverkseierens privilegium tar slutt.»¹⁰²

I 1818 utarbeidet en stortingskomité en liste over alle typer privilegier som ble gitt til bergverk i tiden før 1814, definert etter sakene de omhandlet. De endte opp med 37 punkter fordelt på tre kategorier. Denne samlede privilegielovgivningen for bergverk kalles ofte *bergretten*. Komiteen skilte mellom privilegier gitt til de fleste verk, de som var gitt til et fåtall, og de som var gitt til kun enkelte verk. I den første kategorien finner man privilegier som fritak fra toll og tiende og kjørselsplikt, rett til utnyttelse av ressurser fra krongodsene, med mer. I den andre kategorien finner man privilegier typisk knyttet til monopol på handel av proviant ved verket, og utnyttelse av ressurser innenfor en sirkumferens. I den tredje kategorien finner man som regel privilegier knyttet til de geografiske forholdene ved enkeltverk, blant annet spesiell utvidelse av sirkumferenserettigheter, handel med Sverige, og skjerpning på andres eiendom.¹⁰³ Nagel oppsummerer hvordan hovedemnene i bergretten må ha sett ut ved inngangen til 1700-tallet:

1. Bergregalet, den frie skjerpningen og første finners rett.
2. Regulering av forholdet mellom bergverk og grunneier.
3. Sirkumferensordningen, særlig bergverkernes rettigheter i bruk av skogene, og i forhold til bøndene.
4. Bestemmelser med den hensikt å fremme deknningen av arbeidskraftsbehov ved verkene.
5. Jurisdiksjonsretten.
6. Plikt til å erlegge rett toll og tiende, samt regler om fritakelse og lettelser i visse avgifter.
7. Markedsbeskyttelse.
8. Støtte-privilegier til biverksamheter, slik som rett til å holde kvern, drive sagbruk, handle mat og drikke med arbeidere og bønder.¹⁰⁴

Listen viser at privilegiesystemet var i omfattende bruk i statens omgang med bergverksnæringen, og at privilegiene omhandlet vidt forskjellige sakfelt, alt fra sosiale spørsmål som fattigvesen og ordenshåndheving til utnyttelse av ressurser. Det at ikke alle privilegier gjaldt alle verk var også synlig i forskjellen i privilegiegiving til forskjellige næringer. For eksempel ble jernverkene ofte prioritert (for eksempel i jernverkernes eksplisitte forrang over glassverk) innenfor et visst område.¹⁰⁵ Noen av punktene setter også krav til verksdriften. Først og fremst opp mot kongen, men også enkelte krav til verkene mot bønder og arbeidere. Dette viser at verkernes privilegier ikke kun kan tolkes som særrettigheter, men

---

¹⁰² Nagel, "Staten og bergverkene.", 236

¹⁰³ Ibid., 443-445

¹⁰⁴ Sitat hentet fra "Avgjørelsesprosessen omkring bergprivilegier i Norge på 1700-tallet," 180.

¹⁰⁵ Ole Kristian Korssjøen, "Rørosloven av 1818 : en undersøkelse av en særlov for Røros kobberverk," red. (NTNU, 2016)., 16

må også tolkes som privilegier gitt under kongelig nåde. Som eksempel kom noen av de første bergverksprivilegiene som ble gitt i Norge til Jernkompaniet, med den betingelse at kompaniet måtte utvinne de mineralfunn som staten ønsket. Ble ikke dette gjort, forfalt privilegeringen.¹⁰⁶ Forholdet mellom den privilegerende konge og det privilegerte bergverk sto derfor sentralt i forståelsen av privilegiesystemet som den tids måte å drive næringsregulering. Bergverksprivilegiene var derfor på en og samme tid statens uttalte næringspolitikk og kontrollsystem opp mot bergverksindustrien.¹⁰⁷

Der staten kunne innvilge privilegier, kunne staten også trekke det tilbake. Dette kunne gjøres i større eller mindre grad. Eksempler på store privilegier som ble trukket tilbake var eksportprivilegiene gitt til de danske byene København, Nyborg, og Fredericia. Disse ble trukket tilbake i 1671 etter at myndighetene kom frem til at de ikke lenger var hensiktsmessige.¹⁰⁸ I bergverksindustrien kan man finne eksempler på mer avgrensete tilbaketrekninger. Et eksempel er forordningen av 1752 som innskjerpet verkene bruk av tømmer og fastsatte avtaleregulert betaling for bønders transport for verkene.¹⁰⁹ Endring av eksisterende privilegier var således vanlig. For eksempel hadde ikke den opprinnelige Bergordningen fra 1539 gitt verkene rett til bruk av skog i området eller pålagt bøndene rundt verket pliktarbeid. Men dette ble inkorporert i privilegiene gjennom en gradvis prosess, gjennom at spesiell privilegering over tid ble gjort til generelle privilegier for alle verk. De spesielle privilegiene gitt til Jernkompaniet i 1620- og 1630-årene la på den måten mye av grunnlaget for det som skulle bli generelle privilegier i den nye Bergordinansen av 1683.¹¹⁰

Flere forfattere mener privilegier til enkeltverk må ha betydd en sikring av driften av verket. Dyrvik påpeker hvordan tilgangen på brennstoff (trekull) var et stadig tilbakevendende problem, og at det også kunne skorte på tilgangen på fri arbeidskraft. Man kunne ha løst dette gjennom å overlate problemet til markedskreftene, men privilegier var altså den foretrukne metoden på denne tiden.¹¹¹ Heckscher mener det er en klar sammenheng mellom privilegier og merkantilismen, og bruker som eksempel privilegeringen av de hollandske og engelske handelskompaniene: «Powerful privileges [...] certainly gave a great impetus to to their

---

¹⁰⁶ Sverre Steen et al., *Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, Det norske folks liv og historie gjennom tidene (Oslo: Aschehoug, 1930), 12.

¹⁰⁷ Nagel, "Staten og bergverkene.", 27

¹⁰⁸ Dyrvik og Ljøgodt, *Truede tvillingriker 1648-1720.*, 255

¹⁰⁹ Korssjøen, "Rørosloven av 1818.", 17. Merk at forhandling om pris ikke fristilte bøndene til å delta på et generelt marked, men derimot ga verkene førsterett på bøndenes tjenester, samt andre pressmidler.

¹¹⁰ Nagel, "Staten og bergverkene.", 315-316

¹¹¹ Dyrvik, Homlong, og Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, B. 2., 122, 124

development and was a characteristic example of western mercantilism.»¹¹² Dyrvik presiserer at de verkene som overlevde i tidlig moderne tid kunne ha kongen å takke, for da «[...] privilegia i regelen skuvar til side dei grunnleggende interessene til lokalsamfunna kring verka, står dei atter som uttrykk for ei særhandsaming av borgarskapet.»¹¹³ Når det gjaldt å gi privilegier til bergverk hadde bøndene lite de skulle ha sagt. Bare i spesielle tilfeller ble bøndenes stemme hørt. Således var norske bønder i bergverkssaker en underordnet interessegruppe, mens de i andre saker kunne ha betydelig større innflytelse.¹¹⁴

2.3 Eiendomsrett

I et studium av økonomi og produksjon, stat og folk, vil tilstedeværelsen og graden av eiendomsrett alltid være interessant. Når Dyrvik spør hvorfor noen samfunn utviklet seg fra et føydalt til et kapitalistisk stadium, er det nettopp eiendomsretten han peker på. Han mener at Europa, med arven fra romerrettens definisjon av eiendom, la vilkårene for en slik utvikling.¹¹⁵ På to måter er dette interessant for kapittelet. For det første vil et blikk på eiendomsretten i Danmark-Norge si oss noe om grunnlaget for næringsvirksomhet. For det andre vil det samme blikket fortelle oss om bakgrunn og rasjone for bruken av privilegiesystemet.

Regalretten

Inger Dübeck hevder at nettopp privilegiesystemet springer ut fra spørsmålet om eiendomsrett, nærmere bestemt *regalretten*. Regalretten hadde røtter i middelalderen, og ble fra da av og gjennom enevoldsperioden i Danmark-Norge brukt om de rettene kronen innehadde, ofte over jord og eiendom i riket.¹¹⁶ Gjennom regalretten hevdet europeiske monarker eiendomsretten over mineraler, ofte kalt bergregalet. I synet på hvem som har eiendomsrett til mineralene i jorden skiller Nagel mellom tre teorier: *pars fundi*, *res nullius*, og *forlegningsteori*. Prinsippet om *pars fundi* baserer seg på at den som eier jorden, også eier mineralene under jorden. *Res nullius* derimot stipulerer at ingen eier mineralene før de blir oppdaget, og da er det finneren som har eierskap. *Forlegningsteori* derimot baserer seg på det

---

¹¹² Heckscher, "Mercantilism," 24.

¹¹³ Ståle Dyrvik, *Norsk økonomisk historie 1500-1970* (Bergen: Universitetsforlaget, 1979), 85

¹¹⁴ Nagel, "Avgjørelsesprosessen omkring bergprivilegier i Norge på 1700-tallet.", 240-241

¹¹⁵ Dyrvik, Homlong, og Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, B. 2., 269

¹¹⁶ Dübeck, "Europeisk privilegieræt.", 15

kongelige bergregaleet og tilsier at ingen kan kreve eiendomsrett på mineraler, for kongen er den endelige eier. Disse teoriene gir eiendomsrett til forskjellige aktører: jordeieren, den som finner mineralet, eller kongen.¹¹⁷

Ingen av disse teoriene forkaster eiendomsrett i seg selv, men danner i stor grad grunnlaget for hvordan bergverksnæringen opererer. Anerkjennes jordeiers rett blir driften i stor grad et privat anliggende. Det samme gjelder anerkjennelse av finners rett, men både stat og jordeier vil ha interesser i driften. Anerkjennes derimot forlegningsteori og bergregaleet, vil den statlige interessen i bergverksnæringen være større. Ut i fra dette springer også systemer som privilegiesystemet.¹¹⁸ I Danmark-Norge var det bergregaleet som ble hevdet, og kronen brukte denne retten flittig.¹¹⁹ Bergregaleet står således i motsetning til det som kalles bergverksfrihet, den frie adgang til søk og skjerpung, uansett eiendomsforhold. Likevel kan man se at staten i Danmark-Norge var mer pragmatiske enn som så. For å skape insentiv for bergverksdrift søkte staten å kombinere bergregaleet med finners rett. I både Bergordinansen av 1536 og Bergordinansen av 1683 stadfestes finners rett, på det vilkår at man søker om driftstillatelse fra staten, og opprettholder driften. Norsk bergverksdrift i tidlig moderne tid kan derfor karakteriseres som sterkt regulert, men like sterkt ønsket fra statlig side.

Samtidig som kronens og finners rett ble stadfestet, fikk Bergordinansen av 1683 betydning for andre deler av eiendomsretten. Ordinansen sørget også for at bergverkene fikk retten til å kjøpe skogsprodukter fra privat skog mot såkalt billig betaling. Enda mer inngripende var et bergverks rett til å iverksette tvangssalg av gårder som lå i nærheten av verket (stadfestet av tilhørende privilegier til anordningen av 1683). Denne retten ble ikke innskrenket før i 1752.¹²⁰

Som nevnt var det likevel kronen som hadde den overordnede eiendomsretten til mineralene i jorden. Dette førte samtidig til at bergverkene ble tett knyttet til staten. Rian mener at kongens overordnede eiendomsrett gjorde at de som arbeidet ved et verk nærmest kunne regnes som underlagt kongen direkte. Dette kan man tyde hvis man ser på bergverksbetjentene som jevnlig ble pålagt å avlegge ed til kongen.¹²¹ Som nevnt over ble bergverksprivilegiene gitt med det forbehold at det privilegerte verket skulle opprettholde driften i sitt område.

---

¹¹⁷ Nagel, "Staten og bergverkene.", 43

¹¹⁸ Ibid., 42

¹¹⁹ Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 305

¹²⁰ Korssjøen, "Rørosloven av 1818.", 15

¹²¹ Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 305

Imidlertid skjedde det ofte at verkseiere ikke var istand til dette, og staten måtte gripe inn med midler. Sverre Steen mener at dette rettferdiggjør en beskrivelse av kongen som landets største kapitalist. Og ikke bare var kongen involvert i bergverksdriften gjennom statens inngripen, men også ofte gjennom personlig eierskap.¹²²

Eiendomsrett gjennom privilegier

Forholdet mellom eiendomsrett og privilegier belyses godt gjennom Generalprokurør Henrik Stampes kommentarer om eiendomsretten på midten av 1700-tallet. Ifølge Stampe skulle man ikke bare betrakte et bergverks eiendom som summen av bygninger, maskiner, malm, og jord. Han mente at privilegiene som var gitt et bergverk også måtte tas med i betraktningen, og at verket derfor ikke var eiernes fullstendige eiendom som de kunne ha eksklusiv bestemmelsesrett til. Denne retten skulle deles med kongen.¹²³ Dyrvik påpeker også at privilegiene som fulgte med et verk ville innvirke på prisen på verket ved et eventuelt salg, altså at det ble regnet som en del av eiendomsgrunlaget for bergverket.¹²⁴

Selv om bergverkenes rett til å kjøpe opp nærliggende gårder ble nøyere regulert i 1752, forsvant ikke retten til å iverksette oppkjøpsprosess. Bergverkenes rett var fortsatt til stede, men staten hadde inntatt en mer aktiv rolle i saksgangen. Prosessen ble bare mer omstendelig.¹²⁵ Men Rian peker på at på de stedene hvor bergverkene ikke gikk til oppkjøp kunne bønder med større skogseiendommer skaffe seg betydelige faste inntekter.¹²⁶ Dette var ikke bare tilfelle ved salg av skogsmateriell til bergverkene, men også som følge av en mer ekspanderende sagbruksindustri. Alt ved skiftet mellom 1600- og 1700-tallet hadde staten vist interesse i sidestillingen av næringer og løsnet opp på bergverkenes bruks- og eiendomsmonopol, til fordel for sagbruksnæringen. Dette ble imidlertid raskt reversert ved forordningen av 1736.¹²⁷ Selv om favoriseringen av verkene med tanke på eiendom besto, markerte midten av 1700-tallet likevel et skifte i synet på eiendomsspørsmål. Generalprokurør Stampes kommentarer vitner om en tiltagende skepsis mot privilegier som begrenset næringsfrihet og konkurranse fra 1750-tallet og utover.¹²⁸ Denne skepsisen fikk således utløp i opphevelsen av en rekke handelsmonopoler (1780/90-årene), tollforordningen av 1797,

---

¹²² Steen et al., *Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, 16.

¹²³ Nagel, "Staten og bergverkene.", 114

¹²⁴ Dyrvik, *Norsk økonomisk historie 1500-1970.*, 173

¹²⁵ Nagel, "Staten og bergverkene.", 392

¹²⁶ Rian og Ljøgodt, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648.*, 345

¹²⁷ Nagel, "Staten og bergverkene.", 318

¹²⁸ Dyrvik, Homlong, og Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, B. 2., 196

sagbruksprivilegiene i 1818, og tiltagende liberaliserende lover utover på 1800-tallet.¹²⁹ Denne tiltagende tendensen til en liberalisering av økonomien kom i størst grad allmuen til gode, mens byborgerskapet til dels forholdt seg skeptiske.¹³⁰ Likevel fortsatte man med det merkantilistiske systemet ut 1700-tallet. Dübeck begrunner dette med at samfunnet fortsatt sto godt plantet i de merkantilistiske ideer, og at hensynet til viktige næringer som bergverksindustrien fortsatt spilte en stor rolle.¹³¹

På samme tid økte graden av selveie blant bøndene. Lunden forklarer dette med at kapitalsterke borgere i økende grad hadde andre investeringsmuligheter i sag- og bergverksnæringene. Jorden ble dermed mindre verdt og lettere for bønder å overta. Selveiegraden økte fra 19 prosent i 1661 til 50 prosent i 1770-årene, til 57 prosent i 1801, og 70 prosent i 1837.¹³² En økende gruppe selveiende bønder representerte også en økende politisk opinion i spørsmålet om eiendomsrett. I 1812, da myndighetene i København utga den første helhetlige berganordningen siden 1683, ble eiendomsretten til bønder og grunneiere styrket, men var fortsatt nedprioritert i forhold til bergverkene.

Dette skulle imidlertid forandre seg ved unionsskiftet. Både berglovene og bergverkens privilegier ble diskutert ved grunnlovsforsamlingen på Eidsvoll i 1814. En samtidig, Gustav Peter Blom, skriver i boken *Bergverkernes Forhold til Staten her og i andre Lande* om Berganordningen av 1812, at selv om den var kommet langt i liberalistisk tanke, sto den «deels i virkelig, deels i tilsynelatende Strid med Grundloven og de Grundsætninger, hvor denne er bygget [...]»¹³³ Bergregalet fordømte han som en etterlevning etter aristokratiske og despotiske århundrer.¹³⁴ Nagel påpeker likevel at prinsippet om bergregalet ikke ble fullstendig fjernet av Stortinget. Dette mener hun kan skyldes den nye statens behov for næringsregulerende tiltak, tiltak som var vanskelige å innføre i andre former på grunn av tidens liberalistiske ånd.¹³⁵

---

¹²⁹ Nagel, "Staten og bergverkene.", 120

¹³⁰ Danielsen et al., *Grunntrekk i norsk historie : fra vikingtid til våre dager*, 157.

¹³¹ Dübeck, "Europeisk privilegieræt.", 30

¹³² Lunden, Brenna, og Almås, *Frå svartedauden til 17. mai : 1350-1814*, 2., 291

¹³³ Gustav Peter Blom, *Bergverkernes Forhold til Staten her og i andre Lande, med særdeles Hensyn paa en ny Bergverkslov* (Drammen 1833)., 52

¹³⁴ *Ibid.*, 104

¹³⁵ Nagel, "Staten og bergverkene.", 120

2.4 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg redegjort for bruken av begrepet merkantilisme, dets og privilegenes plass i økonomien under eneveldet, samt kort om eiendomsrett i Danmark-Norge. Som jeg har vist, er det mulig å identifisere merkantilismen som det rådende økonomiske systemet i enevoldstiden. Hovedmålet til en stat som drev merkantilistisk politikk var å oppnå økonomisk styrke for å utøve makt på den internasjonale arena. Samtidig var ikke merkantilismen en definert økonomisk plan eller teori i samtiden. Merkantilisme er et begrep som i høy grad er blitt formulert av ettertidens tenkere og historikere.

Bergverksnæringen sto sentralt for et enevelde under innflytelse av merkantilistiske prinsipper. Næringen produserte eksportvarer og sikret staten skatteinntekter. Samtidig var staten selv en viktig aktør i næringen, som følge av dens interesse i mulig utbytte, men også på grunn av gruvedriftens produksjonsforhold som ofte krevde statlig kapital og politisk støtte. Bergverksnæringen var en del av et utbytende system overfor bondestanden, både gjennom næringens tette kobling til statlig skattepolitikk, men mest av alt gjennom pliktarbeidet næringen påla bøndene. Men bergverksnæringen ga også bøndene mulighet til å legge penger til side, og på den måten foreta et skifte vekk fra en selvbergingsøkonomi og, over tid, bli i stand til å kjøpe egen landeiendom.

Bøndenes pliktarbeid var et eksempel på privilegenes rolle i økonomien. Privilegiene i Danmark-Norge kan deles inn i generelle og spesielle privilegier, hvor de førstnevnte var formulert som lover som gjaldt hele næringer, mens de sistnevnte ofte kun gjaldt enkelte aktører innenfor én næring. Privilegiene måtte gis av en navngitt autoritet til en definert aktør i samfunnet. Derfor beskrev og regulerte privilegiene alltid et forhold mellom to aktører i en hierarkisk struktur. De var alltid formulert som unntak fra generell lovgivning og innebar en utvidelse av en aktørs handlefrihet. I enevoldstiden var bergverksprivilegiene omfattende og omhandlet vidt forskjellige saksfelt.

Bergverksprivilegiene sprang ut fra et eiendomsrettslig aspekt, nemlig regalretten. Det at eiendomsretten til mineralforekomster var forbeholdt kongen, ga staten rett til å utstede privilegier på bergverksdrift, og på den måten å ha overordnet kontroll med næringen. Som følge av dette hadde spesielle privilegier innvirkning på verdien av et bergverk. Et verks privilegier ble sett på som en essensiell del av dets evne til å opprettholde drift, i hvert fall nominelt. En liberaliseringstendens i økonomien mot slutten av 1700-tallet førte til at

regalretten og bergverksprivilegiene ble møtt med stadig større skepsis, også fra statens egne embetsmenn.

3 1646-1730: Bruks- og eiendomsrett innenfor sirkumferensen

Kapittelet tar for seg fire hendelser eller utviklingstrekk som belyser privilegienes stilling og relevans for kobberverkets bruks- og eiendomsrett i perioden mellom den første privilegiegivningen i 1646 og frem til 1730-tallet. Fokuset i drøftingen ligger på følgende punkter: 1) Hvordan privilegiene kan ha spilt inn på eiendomsforholdet til Verket selv, 2) den økende systematiseringen av privilegier og bergverkslover, 3) krongodssalg, og 4) økende interesse for allmenninger. Disse fire hovedtrekkene står sentralt i forståelsen av bruken og utviklingen av Røros kobberverks sirkumferens-privilegium i kobberverkets tidlige periode, samt bruksrett og eierskapsforhold til de ressursmessig viktige skogene i området.

3.1 Sirkumferensen

Danmark-Norges første lov for bergverk, eller bergordinanse, kom i 1539 og ble hentet (nesten i sin helhet) fra den saksiske bergretten, av kong Christian III (1503-1559). Bergordinansen av 1539 omhandlet i stor grad det såkalte bergregalet, kongens rett til mineraler kombinert med fri skjerpingsrett.¹³⁶ Bergordinansen inneholdt derimot få setninger om bergverkers rettigheter, og ingen som kan ligne på sirkumferens-privilegiet eller andre former for førsterett på ressurser. Det eneste som ble lovet fra kongens side, var at han skulle «række værkerne en haand med nødtørftigt tømmer og bygningstræ paa den maade, som det er skik ved de hused Sachsen tilhørende bergværker.»¹³⁷

Begrepet *circumferens* dukket først opp i privilegiene gitt av Christian IV, deriblant til Røros kobberverk i 1646. Innenfor sirkumferensen skulle bergverket ha enerett på alle mineralfunn, ressurser fra skogene og bruk av vassdrag. Pliktarbid ble pålagt bønder som bodde innenfor sirkumferensen.¹³⁸ I Røros kobberverks tilfelle ble sirkumferensen regnet som et fire miles område rundt første gruve. I andre tilfeller ble den regnet rundt et verks første smeltehytte. I 1892 skrev geologen Amund Helland at et slikt område ville omfatte 50,26 kvadratmil. På

¹³⁶ "Avgjørelsesprosessen omkring bergprivilegier i Norge på 1700-tallet," 178-179.

¹³⁷ Amund Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning* (Kristiania: Aschehoug, 1892), 72. Hellands formulering

¹³⁸ Gunnar Brun Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974* (Trondheim: s.n., 1976), 98.

hans tid regnet man Norges areal til å være 343.000 kvadratkilometer, og Helland påpekte at nærmere 1/50 del av Norges areal ville vært underlagt hver gruve eller hytte med en utvist sirkumferens.¹³⁹ Vi har også andre beregninger, for eksempel mener Gunnar Nissen at en fire miles sirkumferens ville tilsvart 45,58 kvadratkilometer, noe mindre enn Hellands utregning.¹⁴⁰ Uansett er det lett å konkludere med at hvert sirkumferensområde omfattet et betydelig antall kvadratkilometer med land.

En forskjell fra Bergordinansen av 1539 og Christian IVs tid var hvordan rettighetsforholdet mellom konge og bergverk artet seg. Mens Christian III og Bergordinansen fra 1500-tallet kun vektla mutingen (formell søknad om å starte utvinning av et mineralfunn), spilte privilegiegivningen den dominerende rollen på 1600-tallet, i etableringen av et bergverks rettigheter og plikter.¹⁴¹ Helland påpeker derfor at et fokus på bergverksprivilegiene er vel så viktig som Bergordinansen om en ønsker en forståelse av bergretten frem til Fredrik IIIs (1609-1670) tid.¹⁴² Det økende fokuset på privilegier i Christian IVs tid kan tolkes på to måter: for det første at spesielt regalretten, men også den frie skjerpingsretten må ha vært godt befestede konsepter mot midten av 1600-tallet. For det andre, at øvrigheten i større grad hadde blitt oppmerksom på de utfordringer som bergverkene møtte i gruvedriften. En av de største av disse utfordringene var tilgangen til skogressurser, og den økende bruken av privilegiegivning til bergverkene må sees på som en adressering av dette problemet.¹⁴³

3.2 Privilegiebrevet av 1646

Røros kobberverk fikk sine privilegier i et privilegiebrev fra Christian IV i 1646. Imidlertid var det ikke Verket, i form av en gruppe partisipanter, som fikk utvist privilegier. Tvert imot ble privilegiene av 1646 gitt til én mann, Jochum Jürgens, eller Joachim Irgens som han senere ble kalt. Åpningen av privilegiebrevet lyder:

Wii Christian den fierde [...] Giøre alle vitterligt, at ettersom den allerhøieste Gud [...] Voris Rige Norge med underskendelige Bergwercher och Erdz Rigelig hafver velsignet, og endnu dagligen velsigner, saavelsom Nyeligent udi Haaltaalen Prestegiæld omtrint og ved Røraas udi Trundhiemts Lehn nogen Kaaber Erdzgange og Fundt Grube er befundne, hvilche Os Elskelige

¹³⁹ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 67,77.

¹⁴⁰ Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 28.

¹⁴¹ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 67. Mutingsbrevet ble sendt fra en skjerp til kongen for å søke om lov til å drifte et funn. Mutingsplikten etablerer således regalretten, kongens eierskap over alle mineralfunn.

¹⁴² *Ibid.*, 51.

¹⁴³ *Bergverkssamfunn og øydegardar: problem i Jämtland-Härjedalens og Trøndelags historie*, (Trondheim1972), 32.

Jochim Jürgens, Vores Cammer Tiener, med hvis medparticipanter hand til Sig achter tage, udi brug vill optage og med arbeide och Folch Sampt andett Nødvendighed forsune [...] hvorforfore hand paa sin og sine medparticipanteres vegne hos Os underdanigst hafver ladet søge og anholde, at Vi til forbemelte Werchs bedre tiltagelse og fortsættelse, dennem efterfølgende Berg Werchs Privilegier ville meddeelle og forunde [...]¹⁴⁴

I brever takker kongen Gud for mineralfunnene som er gjort i Røros-området. Videre nevner han eksplisitt kammertjener Joachim Irgens og skriver at de påfølgende privilegiene er til ham og de han velger som medparticipanter.

I rollen som kongens kammertjener hadde Irgens høy status ved hoffet. Men han var også en av tidens kapitalister. Med kapital investert i store eiendommer rundt om i Danmark-Norge, fungerte han som kreditor til kongen selv.¹⁴⁵ Egentlig var Irgens en fremmed mann på Røros, og den som hadde mutet Gamle Storwartz-gruven var bergmannen Lorentz Lossius, som sammen med bonden Hans Aasen startet opp driften i 1644. Innen 1646 hadde verkets eierskap blitt delt i tre like parter mellom Lorentz Lossius, sogneprest Hans Larsen og prost i Meldalen Anders Olsen.¹⁴⁶

Irgens hadde fått nyss om Røros-funnet da han var på reise til Trondheim i 1646. Da han litt senere kom til Christiania, tok han kontakt med stattholder Hannibal Sehested og en avtale ble inngått. Stattholderen skulle legge sin tyngde bak Irgens' ønske om part i Verket. Til det formål beordret han lensherren i Trondheim, Frederik Urne, til å kontakte partisipanten Anders Olsen om partskjøpet. Prost Olsen «af Frygt for at falde i Unaade, hvis han vægrede Statholderens Begjæring, maatte antage ham saavel som Kammer-Tjeneren til Med-Participanter [...]»¹⁴⁷ Men Lossius, Olsen og Larsen stilte vilkår, hvorav de viktigste var at Lossius skulle sitte som direktør og at Irgens og stattholder Sehested skulle stå for anskaffelsen av kongelige privilegier.¹⁴⁸

Irgens ansatte så Claus Rasmussen som bergskriver og sendte ham til Røros. Rasmussen gikk straks i gang med å kreve at Lossius skulle fratze stillingen som direktør. Da de gamle partisipantene nektet, «truede han dem med erhvervede Privilegier [...]» og forsikret dem om at de ikke hadde noe de skulle ha sagt, for privilegiene, og dermed eierskapet, var gitt til Irgens personlig. Da de gamle partisipantene, med prosten i spissen, skrev til lensherren om

¹⁴⁴ "Copie av Christian 4. givne privilegier til kammertjener Joachim Irgens og medparticipanter paa Røros kobberverk.," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.1*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1646).

¹⁴⁵ *Bergverkssamfunn og øydegardar: problem i Jämtland-Härjedalens og Trøndelags historie*, 32.

¹⁴⁶ Peder Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krags Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 3 utg. (Røros: Rørosmuseet, 2009), 15.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 18.

¹⁴⁸ *Ibid.*

saken og klaget over bergskriverens oppførsel, fikk de til svar at: «[...] det ikke anstod en geistelig Mand at befatte sig saa meget med det Verdslige, at Kongen, som havde over alle sine undersaatte at befale, har derpaa givet privilegium til Kammer-tjeneren [...]»¹⁴⁹

Saken endte med en omfordeling av partene i Verket. De opprinnelige partisipantene måtte si fra seg størstedelen av partene, og deres deler ble redusert til 1/10 av partene. Irgens hentet i tillegg inn borgermester i Trondheim, Jens Friis, som sin mann på stedet, mot 5 parter i Verket.¹⁵⁰

Stattholder Sehesteds interesse i det hele er noe uklart. Men en ting er klart, han mottok ingen parter i Verket, og Peder Hjort spekulerer i om det heller aldri var meningen.¹⁵¹ Imidlertid var det vanligere før 1660-tallet at spesielt lensherrer var eiere av bergverk.¹⁵² Ranveig Gausdal poengterer at stattholderembetet var involvert i bergverkssaker generelt på 1600-tallet: «[privilegiebrev fra] alle kanter av landet viser at stattholderen formelt hadde et overordnet ansvar for den fremvoksende bergverksnæringen.»¹⁵³ Dette kan ha vært spesielt gjeldende før etableringen av de typiske enevoldskollegiene som Rentekammeret og Bergamtet. På den andre siden kan forholdet mellom Irgens og stattholder Sehested godt ha vært et eksempel på kameraderi mellom embetsmenn i den danske-norske staten, hvor kontakter i København og Christiania trumfet lokal tilhørighet.

Som en følgeskade av eiendoms- og privilegiestriden rundt 1646 kom partisipantene i 1650-årene i en ny konflikt med Irgens' betrodde mann, Claus Rasmussen. Etter å ha blitt avskjediget i 1656, gikk Rasmussen og rentemester Heinrich Müller til anleggelse av en gruve, senere kalt Clausberget. Funnstedet til gruva var tydelig innenfor sirkumferensen til Røros Verk, og partisipantene valgte å klage saken inn til Bergamtet.¹⁵⁴ 1646-privilegiene stipulerte klart og tydelig at innen sirkumferensen kunne ingen andre enn Irgens og hans medpartisipanter; «[...] være tilladt nogen Erts eller Fundgrube, ud af hvad Metal og Mineralier det og være kan, gamle eller nye Gange, saavel som Skove, Fosser, Vandfalde, at

---

¹⁴⁹ Ibid., 18-19.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Ibid., 24.

¹⁵² Steen et al., *Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, 16.

¹⁵³ Ranveig Låg Gausdal, "Statsveksten og det norske stattholderembetet på 1600-tallet," *Historisk tidsskrift* 84, no. 01 (2005): 50.

¹⁵⁴ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 45.

muthe eller til Brug bevilges og optages, undtagen fornævnte Participanters egen Consence [...]»¹⁵⁵

Ole Øisang mener at i tillegg til privilegiet som ga Verket enerett på utvinning av malm innenfor sirkumferensen, fokuserte samtidige kilder i størst grad på mangelen av skog ved klage til Bergamtet, og at to verk så tett på hverandre derfor ville være en umulighet. Ifølge Øisang beskrives skogen som ruinert fra Kroken til Høsøien og en mil inn i Hådal allerede på denne tiden.¹⁵⁶ Denne beskrivelsen stemmer nok godt, sett i lys av senere beretninger. Torgeir Fryjordet skriver at det i 1670 (15 år etter Rasmussen-saken) «[...] ble sagt som en selvfølge at skogen var blitt forhogd like til 2 ½ mil fra Røros.»¹⁵⁷ Kroken ved Glomma ligger litt over en mil fra Røros, og det samme gjør Hådal sørøst for Røros. Partisipantenes fokus på at det var umulig å drifte to verk ved siden av hverandre grunnet mangelen på ressurser, peker fremover mot de betydelige problemene kobberverket kom til å ha med anskaffelsen av ressurser fra skogene. Det er således interessant at det ikke kun ble argumentert mot driften ved Clausberget på et rent juridisk grunnlag (ved bare å vise til sirkumferensretten), men at argumentet om knappe ressurser var like viktig både for partisipantene på Røros og for øvrigheten de mente argumentet må ha funnet gjenklang hos.

Irgens-striden fremhever to tendenser ved bergverksdriften på midten av 1600-tallet. For det første peker den mot en sterk statlig vilje til å involvere seg i næringen. Stattholder Sehesteds og lensherre Urnes engasjement er to eksempler på dette. Den kongelige privilegeringen, attpåtil til egen kammertjener, er et tredje. For det andre peker striden mot en tendens, som i skiftet 1600/1700-tallet skulle bli enda tydeligere: borgerskapets økende vilje til å plassere kapital i bergverksindustrien. Sverre Steen poengterer at bergverksnæringen var et av de første stedene for ordentlig kapitalisme i Norge, og at kapitalsterke borgere kjøpte parter, ofte uten å ha sett gruen eller å ha kunnskap om gruedrift.¹⁵⁸ Denne beskrivelsen er på mange måter dekkende for Joachim Irgens' handlinger på Røros.

Av disse sakene mellom aktører som hadde og ikke hadde privilegiebrev, kommer det fram at eierskap til mineralfunn var mer knyttet til utstedelsen av privilegier enn selve mutingen av funnet. Dette gjelder i hvert fall i tiden Bergordinansen av 1539 var gjeldende og virket sammen med Christian IVs økende bruk av privilegier. Privilegiebrevet gitt til Røros i 1646

---

¹⁵⁵ Ibid., 32.

¹⁵⁶ Ibid., 45.

¹⁵⁷ Fryjordet, *Bergverkenes treforbruk*, 28.

¹⁵⁸ Steen et al., *Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, 15.

bærer også preg av å være personlig, i kontrast til senere, mer formelle ordninger. Rollen som kongens kreditor skaffet etter hvert Irgens eiendommer i Lofoten, Vesterålen og Senja, og spilte utvilsomt en rolle i prosessen mot anskaffelsen av privilegier til Røros kobberverk.¹⁵⁹

3.3 Bergordinansen og Interimsprivilegiene

I 1683 ble det forfattet en ny bergordinans som et korrektiv til den gamle ordinansen fra 1539. Den nye bergordinansen var kun ment som en midlertidig forordning inntil en mer systematisk og tidsriktig ordinans kunne ferdigstilles. Det ble imidlertid ikke gjort før i 1812. Spesielt to endringer i den nye ordinansen vakte partisipantene ved Røros kobberverks oppmerksomhet. Den ene var den plutselige opphevingen av alle tidligere gitte privilegier. Den andre endringen var spesifiseringen av bergverkernes bruk av skogsallmenninger.

Bergordinansen av 1683

Bergordinansen av 1683 ga bergverkene rett til avgiftsfri bruk av kronens og prestebolens skoger. Skillet mellom kronens og kirkens gods var etter reformasjonen blitt mindre tydelig, og skogene det er snakk om kan derfor betraktes som samlet under statens råderett (og vil i resten av oppgaven regnes under ett som statsgods). Ordningen med avgiftsfri bruk gjaldt ikke i adelens og privateide skoger. Verkene fikk riktignok bruksrett i disse skogene, men kun mot vederlag.¹⁶⁰ Dette vederlaget, eller skogleien, ble foreslått differensiert mellom skog som kunne levere trelast og skog som ikke kunne brukes til dette.¹⁶¹ Skogleieordningen må sees på som et forsøk fra staten på til en viss grad å kompensere skogeiere for inntektene de ellers kunne fått gjennom for eksempel trelasthandelen eller andre måter å benytte skogen på. Det betyr ikke at skogeiere nødvendigvis tapte på å levere til bergverkene, men sto heller ikke fritt til å velge andre måte å utnytte skogen på skulle de ønske det.

Nettopp forholdet mellom bergverkene og trelastindustrien skapte forvirring ved den nye bergordinansens utgivelse. Nissen skriver at partisipantene på Røros ganske snart etter bekjentgjøringen av den nye bergordinansen klaget til Bergamtet over at ordinansen rokket ved deres privilegier.¹⁶² Helland skriver at klagen gjaldt en setning som opphevet alle tidligere

---

¹⁵⁹ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 28.

¹⁶⁰ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 114.

¹⁶¹ *Ibid.*, 142.

¹⁶² Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 51.

gitte bergprivilegier.¹⁶³ På sin side hevder Torgeir Fryjordet at denne setningen kom i et samtidig reskript og kun gjaldt noen av privilegiene, men ingen av forfatterne nevner hvilke.¹⁶⁴ Hvis man legger Helland til grunn, og at det var snakk om samtlige privilegier, så er det lett å forstå partisipantenes reaksjon. Torkel H. Aschehoug skriver på sin side at samtlige privilegier ble opphevet, men at dette kom i reskript av 22. desember 1683, og at noen av de spesielle privilegiene senere ble godkjent igjen.¹⁶⁵ Kobberverkets privilegier må ha vært blant disse.

Selv om verkene ble gitt sirkumferens-privilegier, skulle det etter 1683 være opp til kongen å gi tillatelse til videre bruk av skog utenfor sirkumferensene.¹⁶⁶ Bergordinansen åpnet for en bruk av statens skoger som ikke var geografisk betinget til selve sirkumferensområdet, men ble like fullt underlagt større kontroll fra statens side og vektet mer mot verkens behov enn plassering. I første rekke, skriver Nissen, var det privilegiebrevet fra 1646 som var «Det legale grunnlaget for Verkets forsyning av skogvirke fra fremmede skoger [...]». ¹⁶⁷ En ny og mer sammenfattende forordning som Bergordinansen kan dermed ha virket for partisipantene som farlig inngripende i tiden rundt 1683.

Interimsprivilegiene av 1687

Røros-partisipantenes og andre verkere klage førte riktignok frem, for i 1687 kom det en ny befaling fra København: *Kongelige privilegier ad interim for dennem som kaaber och jern-verker i Norge ville optage och fortsætte*.¹⁶⁸ Foruten å stadfeste de retter og plikter knyttet til muting som allerede var fastlagt i tidligere privilegier og senest i Bergordinansen av 1683, presenterte Interimsprivilegiene et solidt forsvar for norske bergverker overfor sagbruksindustrien. Dette gikk klart frem allerede i innledningen:

Saasom Vi komme udi erfaring, hvorledis eendeel af Bergverkerne i Vort Rige Norge, i sær kaaber oc Jern-verckerne, undertryctes oc foractes, i det af adskillige Proprietarier, som formedelst deris Saug- oc Bielke-brug at fortsætte, i alle optænckelige maader skal gjøre

---

¹⁶³ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 57-58.

¹⁶⁴ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 143.

¹⁶⁵ T. H. Aschehoug, *Norges nuværende Statsforfatning*, vol. 3, Norges nuværende Statsforfatning (Christiania: Malling, 1893), 261.

¹⁶⁶ Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 50-51.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 98.

¹⁶⁸ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 57-58. Helland skriver dog at dette ikke kun kom på bakgrunn av Røros-partisipantenes klage, men at flere verk klaget over samme sak.

dennem hinder oc fortræd Verckernis Skofve oc Strømme, at de icke i den rette Tid med behørig Forraad oc fuldkommen Provision kand forsynet [...] ¹⁶⁹

Spesielt kobber- og jernverkene ble hindret av sagbruksnæringen, ble det fremsatt i innledningen. På grunn av sagbrukenes konkurranse ble ikke bergverkene forsynt med nødvendig materiell fra skogene.

Etter innledningen er det spesielt punktene tre og fire som omhandler verkenes prioritet fremfor sagbrukene. Punkt tre ga bergverkene retten til å kjøpe inn alt det de trengte av skogmateriale fra omliggende sager hvis verkene manglet ressurser i egen sirkumferens. Prisen skulle være rimelig, og hvis sageier nektet, skulle Bergamtet håndheve kjøpet. Punkt fire ga bergverkene prioritet til bruken av vassdrag, og til og med rett til å inndra alt fløtingstømmer som på noe vis skadet verkenes bruk av vassdraget. ¹⁷⁰ Også dette punktet må henvise til vassdrag som befant seg utenfor en sirkumferens, eller på andre måte var delt.

Det er tvilsomt at Røros kobberverk i denne perioden kan ha tjent nevneverdig på bergverkenes forrang over sagbrukene. Det var fordi sagbruksnæringen i Rørosområdet var ubetydelig i forhold til områder lenger sør i landet, hvor spesielt jernverkene lå tettere opp til et større antall sager. Dette kommer for eksempel frem av resultatet av arbeidet til kommisjonen for de sønnenfjelske sager som ble opprettet i 1687. Kommisjonens arbeid endte i en regulering av sagbruksindustrien, som de mente produserte for mye i forhold til skogenes utholdenhet. De områdene som kunne ha påvirket Røros kobberverks drift var Trøndelag og Hedmark. I Hedmark viser imidlertid statistikken fra kommisjonens arbeid (1688) at antallet sager sank fra åtte til kun en, altså et svært lavt antall sager i forhold til i områder som Akershus og Oslo (fra 321 til 161 sager), Buskerud (fra 172 til 133 sager), og Vestfold (fra 238 til 91 sager). Trøndelag var ikke engang tatt med i reguleringen på grunn av for lavt kvanta produsert sagtømmer. ¹⁷¹ Denne situasjonen skulle derimot forandre seg utover på 1700-tallet.

Røros-partisipantens klage over Bergordinansen av 1683 kan derfor ikke ha sprunget ut av en nevneverdig frykt for sagbruksindustrien. Slik vi har sett, var klagen rettet mot bergordinansens gjennomgripende karakter. For Røros kobberverk virket Interimsprivilegiene som en generell stadfestelse av privilegier de mente de allerede satt på. Samtidig må

---

¹⁶⁹ "Christian 5 interimsprivilegier for den som kobber- og jernverker i Norge ville optage og fortsætte," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.5*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1687).

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 46-49.

partisipantenes frykt for en generell undergraving av deres privilegier anses som ubegrunnet, sett i det store bildet. For staten dreide Bergordinansen og Interimsprivilegiene seg nok hovedsakelig om to ting: for det første det åpenbare ønsket om en mer helhetlig berg- og privilegieordning, for det andre et behov for å fastslå en prioritering mellom bergverksindustrien og sagbruksindustrien. Tiltak for en mer helhetlig ordning av bergverksprivilegiene kan spores tilbake til 1650-tallet, før den nye bergordinansen, under bergmester Tax som blant annet skjerpet inn reglene om muting.¹⁷² Som en generell slutning om bergverksprivilegiene har Anne-Hilde Nagel konkludert med at et av statens motiv var ønsket om klarhet i lovgivningen, men hun finner ikke at myndighetene lot dette gå på tvers av bergverkenes ønske om sikkerhet.¹⁷³

Imidlertid satte Bergordinansen av 1683 standarden for en ny type sirkumferens-privilegier. Fra da av ble det mindre vanlig å definere sirkumferens-privilegier innenfor et tydelig geografisk område, som fire-mils-sirkumferensen på Røros. Standarden ble snarere å identifisere et verks behov, for så å utstede privilegier basert på dette.¹⁷⁴ Det endelige skiftet til en slik utvisning av sirkumferens kom med jernverksforordningen av 1736.¹⁷⁵ Røros kobberverks tidligere gitte bergprivilegier kan ikke tolkes som opphevet av bergordinansen etter utgivelsen av Interimsprivilegiene i 1687. Tvert imot må Bergordinansen av 1683 og de påfølgende interimprivilegiene sees på som et systematiserende tillegg til ordningen med privilegiering av kobberverket. Interimsprivilegiene for kobber- og jernverker av 1687 satte standarden først og fremst for fremtidig privilegiegivning, hvor utredelse av verkenes ressursbehov spilte en viktigere rolle.

3.4 Krongodssalg

Utviklingen av jordeiendomsforholdene i Røros-området er viktig å se nærmere på fordi andelen av statseid gods naturlig nok virket inn på bruksrettighetene til allmenninger kobberverket nøt gjennom sirkumferens-privilegiet, bergordinansen og interimprivilegiene. Av samme grunn ville en utvikling mot en større grad av jordegods i privat eie spille inn på hevdelsen av de samme privilegiene. Med andre ord spilte det en rolle om jordegodset, allmenningene og skogene rundt Verket var i statens eller privates hender.

---

¹⁷² Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krags Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 51.

¹⁷³ Nagel, "Staten og bergverkene," 574.

¹⁷⁴ Jordet, *Særtrekk ved kobberverksdriften ca. 1630-1890*, 20.

¹⁷⁵ Nagel, "Avgjørelsesprosessen omkring bergprivilegier i Norge på 1700-tallet," 185.

Som nevnt i kapittel to seilte kongemakten opp til å bli Danmark-Norges største landeier etter reformasjonen. I 1661 eide kronen og kirken til sammen 52 prosent av jorden i de to rikene.¹⁷⁶ Av det resterende jordegodset var ca. 40 prosent i private hender, hvorav omtrent halvparten av disse var bruksbønder.¹⁷⁷ Den dansk-norske adelen satt igjen med svært lite, og dette tegner et interessant bilde av jordeiendomsforholdene i Norge på denne tiden. Ståle Dyrvik skriver at «Det spesielle for Noreg er først og fremst at det offentlege godset er så mykkje større og adelsgodset så mykkje mindre enn i grannelanda.»¹⁷⁸ Spesielt i Trøndelag var det offentlige godset dominerende, med et nærmest totalt fravær av adelsgoods og et mindretall av gods i privat eie.¹⁷⁹ Som nevnt over økte antallet selveiende bønder gradvis gjennom 1700-tallet. I 1661 var Trøndelag og Hedmark blant områdene med lavest grad av selveie, mens de i 1801 var blant områdene i landet med det høyeste antallet selveiende bønder.¹⁸⁰

Det var ikke kun, men i stor grad, kron- og kirkegodssalg som la til rette for et skifte av jordeierskap mellom sosiale grupper på slutten av 1600-tallet og gjennom hele 1700-tallet. De største kron- og kirkegodssalg i Norge fant sted etter 1660 og etter 1720, med mindre salg mellom, og etter disse periodene. Et trekk som var likt for de to hovedomgangene med krongodssalg var at kronen, eller staten, trengte penger for å dekke lånene knyttet til krigene på 1640-tallet og Den store nordiske krig som for Danmark-Norge tok slutt i 1720. Det som skilte salgene på slutten av 1600-tallet fra de rundt 1720, var hvem som var kjøpere. I den første runden ble det meste solgt til borgere og handelsmenn som så dannet større gods. I den andre runden ble mer av krongodset solgt direkte til bøndene, noe som var med på å øke selveiergraden på den norske landsbygda.¹⁸¹ Handel hadde gitt byborgerskapet mer kapital, men på slutten av 1600-tallet var oppkjøp av jord fortsatt en av få muligheter for plassering av denne kapitalen. Noe av grunnen til den økende graden av salg til bøndene i den andre runden var at det på dette tidspunktet hadde dukket opp andre næringer for borgerne å plassere kapital i, som skipsfarten og bergverksnæringen. Hoffet i København oppfordret også i større grad til denne utviklingen. Alt dette, kombinert med geografiske forhold som gjorde en europeisk storgodsstruktur vanskelig i Norge, samt fallende priser på landbruksvarer, førte til

---

¹⁷⁶ Danielsen et al., *Grunntrekk i norsk historie : fra vikingtid til våre dager*, 137.

¹⁷⁷ Rolf Fladby, Harald Winge, og Steinar Imsen, *Norsk historisk leksikon : næringsliv, rettsvesen, administrasjon, mynt, mål og vekt, militære forhold, byggeskikk m. m. : 1500-1850* (Oslo: Cappelen, 1974), 144.

¹⁷⁸ Danielsen et al., *Grunntrekk i norsk historie : fra vikingtid til våre dager*, 138.

¹⁷⁹ Fladby, Winge, og Imsen, *Norsk historisk leksikon : næringsliv, rettsvesen, administrasjon, mynt, mål og vekt, militære forhold, byggeskikk m. m. : 1500-1850*, 144.

¹⁸⁰ Danielsen et al., *Grunntrekk i norsk historie : fra vikingtid til våre dager*, 137.

¹⁸¹ *Ibid.*, 138-139.

at kapitalsterke borgere i mindre grad ønsket å investere i større jordegods.¹⁸² Det er i hvert fall hovedtrekkene ved utviklingen i Norge. Som vi skal se med eksemplene Os og Vingelen, fantes det lokale variasjoner. I begge disse grendene, henholdsvis ca. 12 og 25 kilometer sørvest for Røros og godt innenfor sirkumferensen, ble bøndene selveiere tidligere enn ellers i landet. Samtidig var andelen jordegods på borgerlige hender til tider stort i disse områdene. Spørsmålet er om borgernes oppkjøp i området kan ses på som en form for understøttelse av kobberverkets sirkumferens-privilegier, eller om oppkjøpene kun kom som følge av private motiv og initiativ.

Os

Ifølge Nissen viser jordmatrikkelen av 1688 at kun en liten del av landområdet innenfor sirkumferensen var kobberverkets juridiske eiendom.¹⁸³ Likevel var det noen områder som i denne perioden ble, *de facto*, lagt under Verkets eie. På 1660-tallet fikk gårdene i Os private eiere, og det var kobberverkets partisipaner som var kjøperne.¹⁸⁴ Mens det ellers i landet forekom borgerlig godsdannelse før 1660-tallet, var det i Os kun etter den første runden med krongodssalg at omfanget av det borgerlige godset ble av betydning. I 1647 var samtlige gårder eid av kronen, og disse var det heller ikke mange av.¹⁸⁵ Olav Volden lister opp maksimalt syv gårder i 1640, og man kan ikke regne med at antallet økte betydelig frem til 1647. I 1660 var antallet gårder 13, og frem til 1680 økte antallet til 29 gårder. Av disse 29 mener Volden at 17 ble ryddet før 1670. Ved matrikkelarbeidet i 1667 kan vi derfor legge til grunn at om lag 17 gårder fantes i Os. Mellom 1647 og 1667 økte altså antall gårder i Os fra syv til 17, men eiendomsforholdene til disse forandret seg og.¹⁸⁶ Mens alt gods i Os var kongelig eiendom i 1647, fantes det i 1667 tre eiergrupper, som fordelte jordegodset slik:

Tabell 1: Fordeling av eierskap over jordegods i Os mellom kronen, proprietærer og selveiende bønder.¹⁸⁷

Kronen	Prioprietærer	Bondeselveie
66,3%	31,9%	1,8%

Alt proprietærgodset (private eiere som ikke selv nyttet jorden) var på dette tidspunktet eid av rådmann og Røros-partisipant Jens Bing. Mellom

¹⁸² Steen et al., *Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, 270.

¹⁸³ Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 99.

¹⁸⁴ Karoline Daugstad og M. R. Michael R. Binns, *Bergverksbyens omland: om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet* (Trondheim: Norsk institutt for kulturminneforskning, 1999), 210.

¹⁸⁵ Olav Volden, "Os i Østerdalen : bosetning, eiendomsforhold og næringsliv inntil år 1800" (Hovedoppgave, 1976), 105.

¹⁸⁶ *Ibid.*, 45-47., 105

¹⁸⁷ *Ibid.*, 105.

1665 og frem til 1682 eide Bing gårdene: Os, Eggen, Åsen, Høsøien, Vargåen, Narjord, Bækken, Østvang, Moen, Ryen, Røste, og øvre og nedre Myre (se vedlegg 2).¹⁸⁸ Av totalt 29 gårder i 1680 eide partisipanten Bing 13. Av øvrige proprietærer involvert i Os-godset kan nevnes bergverksdirektør på Røros kobberverk Henning Irgens som eide gården Norgård frem til 1699 da den gikk over i bondeselveie. I 1723 hadde størsteparten av jordegodset gått over i bondeselveie, mens proprietærgodset kun utgjorde 5,6 prosent. Krongodset hadde derimot økt igjen, fra ingenting i 1680 til 8,8 prosent av det samlede Os-godset i 1723. Bing og Irgens hadde solgt til bøndene, og kronen hadde igjen gjort krav på land.¹⁸⁹

Jens Bing og Henning Irgens var ikke de eneste proprietærene. Frem til i hvert fall 1705 figurerer, ifølge Volden, følgende borgere som jordeiere i Os: Jens Bing, Bings enke Clara Bing, oberst Ditlef Brockdorff, Brockdorffs enke Margrethe Krabbe, Henning Irgens, Vincent Friis, rektor ved Trondheim Katedralskole Peder Schelderup, assessor Anders Simensen, og bergskriver på Røros Verk Peder Hjort (d.e).¹⁹⁰ Av disse ti var Bing og Irgens partisipanter i Verket, mens Vincent Friis enten var partisipant selv eller i hvert fall en del av partisipantfamilien Friis (se side 42).¹⁹¹ Peder Hjort satt i en av de øverste stillingene ved Verket. Clara Bing kan antas å ha overtatt Bings parter i Verket, men hvor lenge hun satt på disse vites ikke. Uansett viser dette at av borgerlige eiere av jordegodset i Os i perioden mellom 1667 og 1705 var halvparten på et eller annen vis tilknyttet Røros kobberverk.

Karoline Daugstad (et al.) mener at grunnen til kjøpene av jordegods i Os var partisipantenes ønske om å erverve bruksrett i statlige skogsallmenninger.¹⁹² Det er litt uklart om forfatterne mener at partisipantene ønsket bruksrett for privat drift eller for Verkets del. Men med tanke på at kronen hadde gitt Verket privilegier til skogsbruk i statlige allmenninger innenfor sirkumferensen, og at Os lå godt innenfor denne, fortøner begge muligheter seg som litt merkelig. Andreas Holmsen skisserer derimot tre generelle motiver borgere kan ha hatt for å investere i jordegods: 1) Som nevnt over var det få muligheter for kapitalplassering på slutten av 1600-tallet, og Holmsen mener investeringen i jordegods derfor kan skyldes det han kaller «mangelen på tidsmessige kredittinstitutter». 2) En annen årsak kan ha vært at borgerne

---

¹⁸⁸ Ibid., 105-106.

¹⁸⁹ Ibid., 114.

¹⁹⁰ Ibid., 117.

¹⁹¹ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 90. Partisipantoversikten fra 1685 er det eneste tilgjengelige i dette tidsrommet. Både Bing og Irgens figurerer i denne oversikten, mens Friis-familien er representert ved Niels Friis. Om Niels var Vincents sønn eller bror vet jeg ikke.

¹⁹² Daugstad og Binns, *Bergverksbyens omland: om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet*, 210.

ønsket å spekulere i land ved og først kjøpe store gods som bare de hadde kapital til, for så å selge det videre når det lønte seg. 3) Det tredje alternativet er at borgerne kan ha kjøpt land for å sikre annen næringsvirksomhet, og Holmsen nevner spesifikt trelast- og bergverksnæringen.¹⁹³ Det siste alternativet passer til Daugstads konklusjon om kjøp av jordegods for å sikre bruksrett til skogsallmenninger. Flere av proprietærene hadde tilknytning til kobberverket, og kjøpene kan derfor tolkes som et forsøk på å sikre bruksretten til de omliggende områdene gjennom eiendomskjøp, som et tillegg til rettighetene privilegiene ga. Holmsen beskriver denne muligheten slik: «Vi står da her for første gang overfor en slags godsdrift i større målestokk i Norge, karakteristisk nok ikke grunnet på jordbruket, men på utnyttelse av naturrikdommer i skog, fjell og hav.»¹⁹⁴ Olav Volden mener derimot noe annet. Med utgangspunkt hovedsakelig i Jens Bings kjøp og salg av jordegods, konkluderer Volden med: «[...] at årsaken til denne godservervelsen mest sannsynlig er mangel på tidsmessige kredittinstitutter.»¹⁹⁵

Vingelen

Jeg mener at disse to motivene ikke nødvendigvis var gjensidig utelukkende. Erfaringene fra Vingelen sørvest for Bergstaden og ti kilometer innenfor sirkumferensgrensen, kan gi en pekepinn på den generelle utviklingen i området. Eystein Eggen skriver at de første bosetterne i Vingelen bygslet jorden under kronens eierskap og brukte den omkringliggende skogen til jakt: «All skog var sameige [...]»¹⁹⁶ Dette skulle forandre seg. Eggen skriver at bøndene fikk overdratt en del jord- og skogeiendommer til selveie allerede i 1668. Imidlertid ble odelen og bruksretten undergravet av Røros kobberverks privilegier som han beskriver som «[...] ei veldig makt- og pengerørsle som skipla gamal rett og skapte omvelting i levekåra.»¹⁹⁷ Med tanke på at Verket fikk sine privilegier i 1646 og at bøndene først fikk odelsrett i 1668, er Eggens beskrivelse tidsmessig noe malplassert. Derimot har Eggen rett i at bøndene ble solgt jorden *med* skog. Eggen gjengir selv hele skjøtet gitt til bøndene i Vingelen fra stattholder Gyldenløve i august 1668, hvor det blant annet står:

Da hafuer jeg efter saadan beskaffenhed paa Høystbemeldte Kongl. Mayst. Min allernaadigste Herres vegne solgt oc afhendt efterskrevene Mayst. Gaarder oc Pladser [...] til efternæfnte

---

¹⁹³ Andreas Holmsen og Kåre Lunden, *Gard, bygd, rike: festskrift i anledning Andreas Holmsens 60 årsdag 5. juni 1966* (Oslo: Universitetsforlaget, 1966), 92.

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Volden, "Os i Østerdalen : bosetning, eiendomsforhold og næringsliv inntil år 1800," 109.

¹⁹⁶ Eystein Eggen, *Vingelen : sogeminner frå heimbygda* (Vingelen: Nemda for Vingelsboka, 1968), 21.

¹⁹⁷ Ibid., 22.

Besiddere udi Wingels annex i Tøndset Sogn i Østerdallen [...] Huilke forbemeldte Gaarder oc Pladser med Landskyld, Bøxxel oc Herlighed, Lotter oc Lunde, Huuser oc Bygning, Agger oc Eng, Quern oc Quernestøe, Skoug oc Mark [...] forskrefne Personer oc Deres arfueinger fra denne dag skal njude, bruge oc beholde til fuldkommen Odel oc til Evindeligh Eijendom [...] ¹⁹⁸

Av skjøtet fra Gyldenløve går det altså klart frem at jorden ble solgt til bøndene med eiendomsrett til de tilhørende skogene. Med andre ord hadde de eiendomsrett på den jorden de dyrket og skogene rundt den. Imidlertid skjer det et skifte i forståelsen av hva som ble solgt til bøndene mellom det opprinnelige salget i 1668 og 1680-årene. I 1680-årene virker Verket å ha gjort flere fremstøt i Vingelen for å tilegne seg jord og skog. Til forskjell fra de tidlige oppkjøpene i Os, der enkelte av partisipantene var blant kjøperne, virker disse kjøpene å være gjort av Verket, for Verkets bruk, og bærer i mindre grad preg av å være private initiativ. Kobberverket kan derfor sies å være mer aktive i Vingelen-kjøpene enn i Os. Eggen skriver at disse fremstøtene startet med at hytteskriver ved Tolga hytte, Anders Rickardsen Hagerup, tok til seg eiendommene mellom Nordfjordbekken og Tolga elv på bekostning av oppsittere på Ås gård. Ifølge samme forfatter var dette ledd i en større plan som involverte å legge Ås gård under kobberverket, for så «[...] å slå under seg all skogen i nord for Tynset og få han krønt inn under verket.» I spissen for denne planen, mener Eggen å finne bergverksdirektør Anders Lossius og partisipant Niels Friis. Ås-saken utviklet seg til en bitter konflikt med bøndene som til slutt ble avgjort i retten: «Trass i alle gode prov om alder og hevds rett fall domen likevel om lag som før, meddi at åsingane skulde få nytte slätte, men ikkje skogen.» Videre skriver Eggen at dette var det samme som å miste grunnretten, og at det ga Verket frie hender. De rettslige kampene med bøndene om retten til skogen ble innstilt da bøndene fryktet at flere nederlag bare ville føre til at kobberverkets partisipanter la under seg mer og mer grunn.¹⁹⁹ Det er viktig å merke seg at bøndene ved gården Ås riktignok fikk rett på selve jorden, men ikke på skogen rundt. Det er vanskelig å få et klart bilde av hvordan spesielt hytteskriver Hagerup tilegnet seg landområdene. Eggens nyttige, men noe fargerike beskrivelser av hendelsene, hjelper ikke mye på dette. Men noen ting er sikkert: bøndene i Vingelen mistet *de jure* eierskap til skogene.

I 1686 figurerer også partisipant Jens Bing i en sak mot bøndene i Vingelen:

[...] fremstoed for retten Velfornemme Raadmand, som participant udi det Røraasiske Kobberverk, paa sin egne, saavelsom paa sambtlige participanters Veigne, Seigneur Jens Bing,

---

¹⁹⁸ Ibid., 41-42.

¹⁹⁹ Ibid., 22-23.

og efter foregaaende jemstefnemaal tiiltaler, særlig almuen af Vingelens annex, formedelst de schal finde sig meget modvillige med kul og vedhugst til Verchits fornødenhed.²⁰⁰

Her er det verdt å merke seg to ting. For det første er fokuset på dette tidspunktet flyttet vekk fra krangling om eiendomsrett til implementeringen av privilegiet som sikret bøndenes pliktarbeid for Verket. For det andre figurerer åpenbart Bing som proprietær, men også som representant for Røros kobberverk. Verkets interesse er dermed mer åpenlys i saken mot vingelenbøndene enn ved tilfellet Os. Vi har sett at Eggen nevner Hagerup, Lossius, Friis og Bing som involverte i sakene i Vingelen. Samtlige var representanter for Verket. I tillegg hadde spesielt Bing, men sannsynligvis også Niels Friis, en rolle som proprietær i Os-godset. Det er derfor riktig å anta at jordkjøpene i Vingelen og Os kan ha kommet av partisipantenes personlige ønske om å investere i jordeiendom, men at også Verkets beste har virket som insentiv, spesielt i Vingelen. I tilfellet Os fra 1660 til 1680-tallet er det derimot mindre presist å si at Verket sto bak oppkjøp. Det dreide seg det først og fremst om proprietære oppkjøp, gjort av borgere som også var partisipanter. I Vingelen-kjøpene fra 1680-årene og utover kan man med større sikkerhet hevde at Verket sto bak en samlet innsats i området.

Partisipanter ved og representanter for Røros kobberverk var altså viktige godseiere i områdene Os og Vingelen. Noen av kjøpene deres må antas å ha blitt foretatt av egeninteresse, som en alminnelig investering i jord, men i noen grad også i Verkets interesse. Hvorfor trengte partisipantene å sikre seg jordegods for Verkets del, når de kongelige privilegiene allerede hadde gitt dem bruksrett på allmenningsskogene innenfor sirkumferensen?

Bruksrett i allmenningene

Jeg vil hevde at to faktorer spilte inn her, hvorav den siste må ha vært den viktigste: For det første kan Bergordinansen av 1683 ha spilt en rolle. Ordinansen påla for første gang bergverkene å betale skogsleie for bruken av privateide skoger i sirkumferensen.²⁰¹ Utsiktene til å måtte betale skogsleie i tilfelle private (utenforstående proprietærer eller bøndene selv) begynte å kjøpe opp skog i området, må ha blitt sett på med misnøye av partisipantene. Oppkjøpene i Vingelen på 1680-tallet passer således inn i denne forklaringen, fordi de ble foretatt etter 1683. Bings kjøp i Os på 1660-tallet gjør ikke det. Avhendingen av Os-godset til

---

²⁰⁰ Ibid., 43. Det kommer ikke klart frem hvor Eggen har hentet dette sitatet fra, men det kan tenkes at det kommer fra en lokal rettergangsprotokoll.

²⁰¹ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 114.

bøndene i skiftet 1600/1700-tallet passer heller ikke godt til forklaringen om skogsleie som kjøpsincentiv, med mindre man ser det i sammenheng med den andre faktoren.

Den andre faktoren mener jeg kan ha vært en generell utarming av skogene, gradvis lenger vekk fra Røros. Utarming kan ha økt behovet for en større eiendomskontroll over skogene, samt direkte kontroll over bøndenes aktiviteter i disse. Spesielt beiting og ildspåsettelse fikk mye av skylden for avskogingen.²⁰² Som et følge av dette ble bøndene ofte klandret for å ta seg til rette med skogene, utarme, og, i visse tilfeller, bevisst ødelegge dem. Eggen viser til ildspåsettelsen av skog gjort av bøndene ved Ås gård som hevn for de rettslige nederlagene.²⁰³ Et uttrykk for dette kommer også frem av Bergamtets skogordinans av 1692. Ordinansen anerkjenner at verkene selv har forsøkt å skjømte skogene, men at bøndene og arbeiderne fortsatt misbrukte dem. Ordinansens punkt fem lyder: «Det maa heller nogen bryde eller bortføre nogen Løf i samme skoufer, under tiltale og straff efter forseelsen.» Punkt fire forbød til og med geitehold, «[...] de høre seg Bønderne eller Arbeiderne til», i verkens privilegerte skoger.²⁰⁴ Geiter ble ansett som en trussel mot spesielt yngre trær ettersom dyrene spiser bark. Vi kan spore samme holdning til bøndene i kobberverkets egen ordre til allmuen i Dalsbygda (noen kilometer nord for Vingelen og Os) fra 1709. På dette tidspunktet hadde Verket etablert gruven ved Grafåsberg som var i sterkt behov for setteved. Verkets behov for kontroll over bøndenes hugst er tydelig:

Og som dette ej allene er hennseet till Verckets beste, men endog till Deres Kongelige Majestets interesses formeerelse, saa bliver Almuen i Dahlsbøgden og Vingelen hermed at merke, at de sig med ald anden hugster i ovenbemelte Skoufter (som icke skeeer till den ny Friderich 4s gruber fornødenhed) entholden, inden vedbørlig straff.²⁰⁵

De «ovenbemelte Skoufter» gjaldt strekningen mellom Os og Vingelen. Utarming av skog førte altså til en sterkere kontroll med området skoger fra Verkets side. Denne kontrollen innebar forbud mot bøndenes aktiviteter i skogene. Partisipanters ervervelse av de jure eierskap over skogene innenfor sirkumferensen kan derfor ha vært motivert av behovet for en slik kontroll over skogene.

---

²⁰² H. C. Dahle, *Røros kobberværk: 1644-1894* (Kristiania: Grøndahl & Søns Bogtrykkeri, 1894), 98.

²⁰³ Eggen, *Vingelen : sogeminner frå heimbygda*, 22.

²⁰⁴ "Bergamtets skogordinance for bergverkene," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/17A.1.5*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1692).

²⁰⁵ "Forbud til Dalsbygdens og Vingelens almue ang. kull- og røstvedhugst mellem (og fra) Grafåsberg (Fr. 4des grube) og den alminnelige sommervei, som går fra Os til Vingelen," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/17A.1.9*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1709).

Imidlertid dukker igjen spørsmålet opp om hvordan dette passer inn med avhendingen av Os-godset til bøndene. En forklaring kan være at som i tilfelle Vingelen, ble jordegodsene i Os solgt til bøndene, men at de mistet eiendomsretten til skog gjennom trussel om rettsforfølgelse fra Verket, eller på andre måter. Trusselen om rettsforfølgelse har mest sannsynlig vært legitimert av Bergordinansen av 1683, som ga bergverkene rett til å igangsette tvangskjøp av nærliggende gårder.²⁰⁶ Ekspropriasjon var et virkemiddel kobberverket benyttet seg av i mange tilfeller.²⁰⁷ Samme rett ble stadfestet av Interimsprivilegiene i 1687: «De Gaarde, som nest omkring Mars-Ovnen eller Gruben ligger, saa oc de platzer ved hammerne, som til Kullbond ere nødvendige, skal til Verckernis Tieniste imod billig Betaling, efter den Taxt Voris forordninger ommelder, afstaaes.»²⁰⁸

Men etter adskillelsen av skogene fra jordegodsene så virker det ikke som om de førstnevnte kom i kobberverkets eie. I stedet ble skogene igjen underlagt kronen, som statsallmenninger. Den samme utviklingen kan man finne flere steder i landet. I Østerdalen var det en generell tendens til at statlige allmenninger ble solgt i 1679, men tatt inn under kronen igjen i 1697.²⁰⁹ Med utgangspunkt i områdene rundt Kongsberg sølvverk, beskriver Bjørn Ivar Berg bøndenes eiendomsrettslige situasjon som en følge av pliktarbeid og verkenes privilegier. For mange bønder ga arbeidet for bergverkene en viktig inntekt: «Likevel måtte mange fattige bønder gå fra gårdene sine i perioden 1670-1720. Men dette var en vanskelig tid over hele landet, med jordbrukskrise, kriger og store skatter. [...] For en del bønder var forholdet til bergverkene en byrde, gjennom redusert råderett over egne skoger og pålegg om arbeid [...]»²¹⁰ Nagels bemerkning om at «Bøndenes rett blir negativt definert. Bondens rett begynner først der bergverkseierens privilegium tar slutt.», er således en passende beskrivelse av utspaltingen av skogeiendom som Os/Vingelenbøndene opplevde.²¹¹

Den økende andelen krongods i Os ved skiftet 1600/1700-tallet tjener som eksempel på dette og hvordan skogen igjen falt inn under statens eiendom. Vingelen anneks (Os, Dalsbygda, Vingelen, Tolga) sammenlignet med hele Østerdalen fogderi gir samme bilde. Mens krongodset i Vingelen anneks i 1650 utgjorde 11,1 prosent av fogderiets samlede krongods,

---

²⁰⁶ Korssjøen, "Rørosloven av 1818," 15.

²⁰⁷ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 98.

²⁰⁸ "Christian 5 interimsprivilegier for den som kobber- og jernverker i Norge ville optage og fortsætte (Statsarkivet i Trondheim, 1687)."

²⁰⁹ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 116.

²¹⁰ Berg, "Bergverk og bondeøkonomi i Buskerud, Vestfold og Telemark."

²¹¹ Nagel, "Staten og bergverkene," 22.

økte prosentandelen til 15,4 i 1661 og 22,9 i 1723. Av elleve anneks i fogderiet var det kun fire som økte andelen krongods mellom 1650 og 1723, nemlig Vingelen, Trysil, Tynset og Åmot. Vingelen var det annekset som økte nest mest med 106,4 prosent økning, Trysil økte mest med 249, 2 prosent.²¹² Det betyr ikke at det ble mer krongods enn proprietær- og bondegods i Vingelen og Os, men at mens de andre bygdene i Østerdalen så å si ble tømt for statsgods, økte statens eierskap av det samlede godset i disse to bygdene. Det er således interessant å merke seg at både Vingelen anneks og Tynset sogn var områder med nærhet til flere bergverk, mens Trysil og Åmot var områder med sagbruksdrift. Altså hadde alle fire områdene viktige næringer avhengige av ressursene fra skogen.

Selv om proprietærkjøpene og videresalgene til bøndene i Os og Vingelen fant sted på ulike tidspunkt, finnes det et felles mønster: På begge steder ble skogen skilt ut fra odelen til bøndene. Arve Østby mener at dette var mulig fordi bøndene i starten ikke skjønnte verdien av skogene. Senere fikk borgerne nyrydningsmenn (som ofte var verksarbeidere) til å slå seg ned i området. Da disse ble jaget bort, gikk borgerne til sak. Da spilte, ifølge Østby, privilegiene inn, og borgerne vant retten til skogen. Østbys syn er at Røros kobberverks privilegier således tok fra bøndene eiendomsretten.²¹³ Staten vernet på denne måten om allmenningene, og det er nærliggende å gå ut ifra at myndighetene gjorde det med bergverksnæringen i tankene. Etter utskillelsen av skogene fra bondegodset kan det virke som om selve jordegodset ble mindre interessant for kobberverkets partisipaner, og bondeselveie tolerert i høyere grad. Dette kan spesielt ha vært tilfelle etter en rettslig stadfestelse av pliktarbeidet, som ved eksempelet Bing mot Vingelens allmue.²¹⁴

Med tanke på jordegods, anskaffelse av eiendom, skogsallmenninger og hevdelsen av kobberverkets privilegier i denne perioden, er det verdt å merke seg følgende: Da staten satte i gang salg av sine eiendommer, oppsto det en konflikt om skogsområdene tilknyttet disse eiendommene. Skulle disse områdene være bygdeallmenninger eller statsallmenninger? Som følge av først en privat innsats, så en mer samlet innsats, ervervet Røros kobberverk jordegods i noen av Verkets nærliggende områder, men mye av dette endte til slutt i bondeie. Imidlertid hadde Verket og staten fått skilt ut skogsområdene fra jordegodset og fått disse designert som

---

²¹² Basert på Østbys tabeller over samlet landskyld i Østerdalen fordelt etter godstype, hvor anneksenes landskyld er oppgitt i promille i forhold til samlet landskyld. Arve Østby, "Utviklingen av jordeiendomsforholdene i Østerdalen fogderi 1650-1661-1723" (Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 1951), Vedlegg 2,3,4.

²¹³ Ibid., 109-110.

²¹⁴ Eggen, *Vingelen : sogeminner frå heimbygda*, 43.

statsallmenninger igjen. Den samme tendensen forekom også i løpet av det neste århundret, da bondeselveien i bergverksområdene økte, utenom over skog, som ofte ble holdt tilbake i eierskapsskifter.²¹⁵ Det var en lignende utvikling i sentrale deler av Østerdalen, hvor mye jordegods ble tatt tilbake i statlig eie. Røros kobberverk fungerte på den måten både som privat eier av jordegods og som næringsaktør hvis virksomhet ble avhengig av skogsallmenninger i statlig eie. Kobberverkets privilegerte bruksrett i skogene innenfor sirkumferensen muliggjorde utskillelsen av skog fra det generelle jordegodset, vist i eksemplene Os og Vingelen. Det samme gjaldt Interimsprivilegiene, som Nagel mener gjorde «[...] det lettere for dem enn før å få ekspropriert jord til verket.»²¹⁶ Det er også verdt å merke seg at områdene under drøfting (samt jordegodset kalt Rørosgodset, som kobberverket fortsatte å eie etter 1723.²¹⁷) alle befant seg innenfor sirkumferens-området, og at hele området var en del av det som ble betegnet som områdene nordenfjells. Dette hadde betydning for den videre utviklingen, som drøftes under, og i de neste kapitlene.

Til sist er det igjen verdt å sitere Dyrviks syn på bergverksprivilegiene: «Då desse privilegia i regelen skuvar til side dei grunleggande interessene til lokalsamfunna kring verka, står dei atter som uttrykk for ei særhandsaming av borgarskapet.»

3.5 Interesse for allmenninger: Dragås, Tolga og Femund

Som vi har sett fokuserte Røros kobberverk, nærmere bestemt partisipantene og betjentene, på Verkets omliggende jordegods og hvem som var dets eiere. Selv om noen av oppkjøpene i siste halvdel av 1600-tallet var gjort i privat øyemed av enkelte partisipanter, var noen av kjøpene gjort i kobberverkets interesse. Interessen dreide seg først og fremst om tilgangen på ressurser fra skogene, ressurser som var essensielle for Verkets daglige drift i selve utvinningen av kobbermalmen, samt den påfølgende smeltingen av malm til det ferdige produktet garkobber. I utvinningen av malmen gikk det med skog til setteved som det ble tent på for å varme opp bergveggen før malmen ble slått ut. I smeltehyttene var det trekull som ble brukt for, gjennom en oksideringsprosess, å fjerne urenheter og skille kobberet fra malmslagget.

---

²¹⁵ Holmsen og Lunden, *Gard, bygd, rike: festskrift i anledning Andreas Holmsens 60 årsdag 5. juni 1966*, 93.

²¹⁶ Nagel, "Staten og bergverkene," 111.

²¹⁷ Rørosgodset hadde minimalt med skog tilknyttet seg og var mest til

Som allerede nevnt ble avskoging et fremtredende problem tidlig i Verkets levetid. Kobberverkets partisipantskap målbar i 1709 utfordringen ved avskoging: «Den væsentligste Brøst er Utilstrækkeligheden af Skov innen dets Cirkumferens.»²¹⁸ Allerede på starten av 1700-tallet, i hvert fall 56 år etter kobberverkets opprettelse, var sirkumferensen så avskoget at man hadde begynt å hente det meste av nødvendig skogsmateriale fra allmenningene utenfor.²¹⁹ Allmenningene det var snakk om var først og fremst de i Dragås (nordvest for Bergstaden), Tolga (sørvest for Bergstaden) og Femundsskogene (sør for Bergstaden). Felles for disse områdene var at de kun delvis lå utenfor sirkumferensen (se vedlegg 3).

Hjort tidfester de første konkrete planene for utnyttelse av Dragås allmenning til Theodorus Bergmanns tid som direktør for Verket i årene 1699 til 1719. Ifølge Hjort gikk planen ut på å bygge en smeltehytte i Ålen (nord for Bergstaden, innenfor sirkumferensen) og på den måten gradvis benytte seg mer og mer av allmenningene nordover. Dette ble det riktignok ikke noe av. Anledning til å erverve bruksrett over Dragås allmenning kom derimot fra annet hold. I 1719 ble det nedsatt en krigsskadekommissjon for å utrede skadene etter de svenske invasjonene i løpet av Den store nordiske krig. Partisipantene søkte kommisjonen om innvilgelse av toll- og tiendefrihet for å erstatte de skadene Verket var påført av krigshandlingene. Dette ble ikke innvilget, men kommisjonen anbefalte i stedet å bevilge Røros kobberverk bruksrett over Dragås allmenning. Dragås smeltehytte ble etablert samme år.²²⁰ Nissen skriver at «Kommisjonen gikk sterkt inn for verket og framholdt at det var en livsbetingelse for dette å få utvidet sirkumferensen.»²²¹

Før planene for Dragås var uttenkt, var allmenningene i Tolga ansett som et egnet område for utvidelse av kobberverkets bruksrettsområder, som en naturlig forlengelse av konsolideringen av Os/Vingelen-området. Tolga smeltehytte ble anlagt allerede i 1670, noe som førte til tilflytting til området. Verket foretok en pålemerking av skogen partisipantene mente de hadde bruksrett over i 1697. Ifølge Dahle motsatte bønder i Vingelen seg dette og fikk støtte fra fogden, som raskt ga seg etter en reprimande fra Verkets direktør.²²² Ivar Sæter mener det fantes noen gårdsplasser i området, men Petter Jansen poengterer at det ikke kan ha vært

---

²¹⁸ Jordet, *Særtrekk ved kobberverksdrifta ca. 1630-1890*, 18.

²¹⁹ Daugstad og Binns, *Bergverksbyens omland: om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet*, 38.

²²⁰ Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krag's Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 150, 161, 165.

²²¹ Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 104.

²²² Dahle, *Røros kobberværk: 1644-1894*, 99.

betydelig før anleggelsen av smeltehytten, noe Eystein Eggen også mener.²²³ Uansett er det klart at det tidlig på 1700-tallet var en større bosetning i området, at flere aktører sto bak forbruket av skogsmateriale i Tolga-området, og at bøndene i Os, Vingelen og Dalsbygda var blant disse. Spesielt årene 1712 og 1716 bar preg av konflikt mellom bøndene og Røros kobberverk, over det Verket mente var bøndenes ulovlige hugst i Tolga kronskog. Det hadde vært foretatt såkalte innkroninger av skogen i 1709, noe som ble kimen til konflikten med bøndene om hvem som eide skogen. Lignende innkroninger fortsatte i 1732 og 1738.²²⁴ Konfliktene i 1712 og 1716 sammenfalt med en konflikt med bøndene i Dalsbygda som kobberverket mente ikke hadde etterkommet pålegget om innskrenket hugst fra 1709.²²⁵

De første fremstøtene i Femundsområdet ble planlagt i 1680-årene under bergverksdirektør Tax. Både skogene på den nordre og søndre delen av Femundsjøen var interessante for Verket. Utnyttelsen av de søndre skogene innebar imidlertid krav fra bøndene om en langt høyere kjørselspris på grunn av avstanden enn det Verket var vant med. Utnyttelsen av de nordre skogene var også utfordrende på grunn av terrenget som vanskeliggjorde kullkjørsel eller fløting av tømmer. For å bøte dette siste problemet utarbeidet Tax en plan om å anlegge en kanal mellom Femunden og den nærliggende nordre sjøen Feragen. Dette kunne ha muliggjort fløting og frakt fra de nordre Femundsskogene gjennom Feragen helt frem til Røros smeltehytte. Ifølge Hjort var interessen hos partisipantene laber, og etter at Tax tok en ny stilling på Kongsberg, gikk prosjektet i glemmeboken. Prosjektet ble påbegynt igjen i 1704, men måtte oppgis etter klager fra bøndene. I 1715 sto endelig en dam klar som muliggjorde fløting av skogsmateriale helt ned til Røros hytte.²²⁶ Mens Hjort fremhever bøndenes kjørselspris som avgjørende for vanskelighetene med de søndre skogene, poengterer Daugstad (et al.) at problemene først og fremst kom av vanskelig terreng, at områdene rundt Femunden var nærmest ubebodd og derfor var mangel på arbeidskraft, og at østsiden av sjøen var i svenske hender frem til midten av 1700-tallet.²²⁷

Dragås, Tolga, og Femundsskogene skulle alle være fokuset for konfliktene om bruks- og eiendomsrett som opptok Røros kobberverk gjennom hele 1700-tallet.

---

²²³ Jansen, "Fra kull og malm til fedrift : en analyse av driftsomleggingsfasen fra kjøring og arbeid for Røros kobberverk til fedrift i Os og Tolga på 1800-tallet," 25.

²²⁴ Jordet, *Sætrekk ved kobberverksdrifta ca. 1630-1890*, 24.

²²⁵ Dahle, *Røros kobberverk: 1644-1894*, 98.

²²⁶ Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krags Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 137-138, 152, 155.

²²⁷ Daugstad og Binns, *Bergverksbyens omland: om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet*, 39.

3.6 Oppsummering

Kapittelet har tatt for seg perioden mellom 1644 og 1730-tallet. Den såkalte Irgens-striden den statlige viljen til å understøtte bergverk med privilegier, borgernes rolle i den nye industrien, og at eierskap til verkene var mer knyttet til utstedelsen av privilegier enn mutingsbrev på mineralfunn belyser privilegienes stilling som viktige symboler på eierskap i perioden.

Bergordinansen satte standarden for den fremtidige forståelsen av utvisning av sirkumferenser etter verkens behov. Interimsprivilegiene ble utgitt som generelle privilegier som skulle gjelde alle kobberverk, og kom som en klar understøttelse av bergverkene overfor sagbruksindustrien i ressursstriden disse næringene imellom.

Krongodssalgene åpnet for et skifte i eiendomsforhold i områdene rundt Verket. Eierskap til skogene ble viktigere, og partisipantene fungerte både som private godseiere og representanter for kobberverkets interesser. Selv om bøndene fikk odal på jorden, ble skogene i stor grad holdt utenfor dette eierskapsforholdet, og Verket og staten jobbet for å bevare eller øke andelen statlig allmenningsskog. Gjennom rettsforfølgelse på bakgrunn av interimsprivilegiene og oppkjøp av skog, jobbet kobberverket med å sikre bruksrett over de nødvendige skogene i området.

På samme tid økte kobberverkets interesse for skogsallmenninger lenger ut i sirkumferensen. Allmenningene i Dragås, Tolga og Femunden var de viktigste av disse og ble områder hvor smeltehytter ble anlagt og skoger utnyttet. Disse var også områder med skog til dels utenfor Verkets sirkumferens.

I denne perioden opptrådte Røros kobberverk som et verk på stadig beite etter nye skogressurser. I perioden ser man også et verk i konflikt med lokale bønder over hovedsakelig eierskapet over skogsområdene. I tillegg ser man den stadig voksende konflikten mellom de to nye næringene bergverks- og sagbruksindustrien, en konflikt sentrert rundt tilgang og bruksrett på skogsområder. Jeg vil konkludere med at privilegiene ga Røros kobberverk en forrang i saker som handlet om bruks- og eiendomsrett til skogene innenfor sirkumferensen. Verkets privilegerte stilling lot dem ta i bruk midler som ikke var mulig for uprivilegerte aktører i området. I perioden omfattet disse midlene oppkjøp av land, rettsforfølgelse og forbud mot annet enn Verkets egen bruk i skogene.

4 1730-1800: Bruks- og eiendomsrett utenfor sirkumferensen

Dette kapitlet handler om Røros kobberverks hevdelse av bruks- og eiendomsrett til skogallmenninger i tiden mellom 1730 og 1800. I starten av denne perioden var driften ved kobberverket ikke lenger ny, men godt konsolidert og ekspanderende. Selv om 1700-tallet kunne være skiftende, var det likevel i dette århundret kobberverket hadde noen av sine mest suksessrike perioder i form av produksjon og utbytte. Samtidig forsterket den ekspanderende driften Verkets behov for naturressurser. De følgende tre hendelsene vil være dette kapitlets hovedfokus: 1) Den vedvarende konflikten om skogene rund Tolga, 2) konfliktene om allmenningene i Dragås og 3) ekspansjonen til, og konfliktene om, skogene rundt Femundsjøen. Disse tre hovedtemaene overlapper hverandre til dels kronologisk og representerer således utfordringer Verkets ledelse måtte håndtere samtidig, og over lengre tidsperioder: konflikt mellom de nye næringene, konflikt med et økende antall private eiere, administrative og ideologiske skifter i staten, og stadige konflikter med bønder over jord og eiendom.

4.1 Tolga

I forrige kapittel ble det beskrevet hvordan Røros kobberverk forholdt seg til jord- og skogsområdene rundt Vingelen anneks, og i skiftet 1600/1700-tallet fattet større interesse for allmenningene i Tolga. Det er enighet om at Tolga-området var sparsomt bebodd før kobberverkets virksomhet nådde området. Selv om han mener at det kan ha funnets visse bosetninger konkluderer Ivar Sæter med at skogområdene langs Glomma fra Tynset og nordover var av alle praktiske hensyn uten befolkning før kobberverket anla sine smeltehytter.²²⁸ De konfliktene kobberverket var involvert i over skogområdene i Tolga må etter all sannsynlighet ha vært med bønder fra Vingelen anneks, og ha grunnet i innkroningsforretningene som ble foretatt i 1709, 1732 og 1738. Vi vet at disse konfliktene

---

²²⁸ Ivar Sæter, *Tolgen : med illustrationer og portrætter* (Kristiania: Cammermeyer, 1908), 2.

bunnet i om skogene i Tolga var bygdeallmenninger, statsallmenninger eller tilhørte private aktører.²²⁹

Innkroning

Innkroning, eller *kronemerking*, av skog var en praksis som ble startet på 1650-tallet, og var en måte å skaffe oversikt over skogenes tilstand med tanke på å innføre og håndheve hugstrestriksjoner eller forbud. Innkroningsforretninger var derfor et offentlig anliggende.²³⁰ Innkronet skog må ikke forveksles med *krongods* som kun henviste til kronens eierskap over et jord- eller skogsområde. Kirsti Jordet lister flere innkronede skoger i Røros-området. I tillegg til Tolga var dette skoger i Feragen, Hådalen, Tufsingdalen, Lille Korssjølia, og Nøra.²³¹ Hugstforbudene stengte i praksis bøndene ute fra skogene. Innkroningsforretningene var derfor den fysiske merkingen av allerede eksisterende forbud og ordre gitt av kobbervirket, som med forbudet mot hugst bøndene i Dalsbygda fikk på starten av århundret (se kap. 3.4). Selv om innkroning var et offentlig anliggende fremgår det ikke nødvendigvis av kildene i hvor stor grad staten var involvert.

Å foreta innkroning av et skogområde var i første instans en praktisk måte å forhindre hugst, men må i tilfellet Tolga også betraktes som et ledd i den lengre konsolideringen av kobbervirkets hevdelse av eierskap til området. Sæter skriver at verken allmuen rundt Tolga eller Verket selv noen gang var i stand til å legge frem noe eierskapsdokument til Tolga kronskog. Røros kobbervirkes kontroll over området tilskriver Sæter derfor den de facto underleggelsen av området under kronen etter innføringen av eneveldet. Med Christian IVs privilegier til Røros-partisipantene fikk Verket en bruksrett som med tiden gled over i eiendomsrett, mener Sæter.²³² Innkroningsforretningene mellom 1709 og 1738 kan derfor sees på som et konkret tiltak i denne overgangen.

Konflikt med allmuen

Samtidig som Verket nok turet frem overfor bøndenes krav og skapte splid mellom de to partene, kan visse aspekter ved kobbervirkets økende eiendomskrav over området ha fått bøndene til å se på verksdriften som det minste av to onder, for i tillegg til konflikten med

---

²²⁹ Jordet, *Sætrekk ved kobbervirkesdriften ca. 1630-1890*, 24.

²³⁰ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 74.

²³¹ Jordet, *Sætrekk ved kobbervirkesdriften ca. 1630-1890*, 23.

²³² Sæter, *Tolgen : med illustrationer og portrætter*, 22.

Verket, var det også splid bøndene imellom om fordeling av skogene. Allerede i 1695 måtte bergverksdirektør Henning Irgens se seg nødt til å forfatte en ordre om bruksrett over skogområdene basert på bygdetilhørighet. Dette sier noe om presset skogene var under i møte med både hugstvirksomhet fra verk og bønder, og sier noe om hvorfor innkroning var så viktig for kobberverket. Riktignok skjedde denne bygdeinndelingen før innkroningsforretningene og var således ikke kilden til tvistene mellom allmue og verk tidlig på 1700-tallet. Sæter stiller det betimelige spørsmålet om hvorfor bøndenes protester avtok etter 1720-tallet og konkluderer med at mange av dem så seg tjent med arbeid i verksdriften, samt at skogene ble bedre bevart og området beskyttet for nyryddere.²³³ Dette kom til uttrykk i den økende tendensen til at bønder i Tolga-området gjennom 1700-tallet kjøpte land kun for å drive kullbrenning- og leveranse til Røros kobberverk.²³⁴ At bøndene fikk utbytte for sitt arbeid, kan også sees av lønnsoppgavene for Verket. Mot midten av 1700-tallet sto utgifter til materialbønder for 40% av kobberverkets lønnsutgifter, i en tid hvor 80% av Verkets utgifter gikk med til å lønne bergverksarbeidere og materialbønder.²³⁵

At bøndene fra Vingelen anneks etterhvert godtok Verkets eierskap, forandrer ikke på det faktum at Røros kobberverk aldri var i stand til å fremvise noe dokument på eierskap over spesifikke landområder, og Sæter konkluderer: « [...] men saa meget kan dog fastslaaes, at Røros verk aldrig har betalt en fodsbred jord i Tolgen; thi i saafald har nok ikke dokumenterne manglet.»²³⁶ Ifølge en jordebok fra 1688 eide riktignok hytteskriver Anders Rikardsen Hagerup det som da var blitt Tolga gård.²³⁷ Men ettersom Tolga kronskog er så mye større enn dette, kan det ikke ha vært dette kobberverket lente seg på i eiendomstvisten innover på 1700-tallet.

Sæter virker å basere mye av kildegrunnlaget sitt på rettsprosedyrer som igjen blusset opp i skiftet mellom 1800- og 1900-tallet. Helt spesifikt så siteres Tolga-bøndenes advokat Ingar Nilsens innlegg i en av disse prosedyrene. Den er som partisk å regne, men ikke fri for en nøktern framstilling av tidsperioden. Nilsen stadfester for eksempel at det er høyst tvilsomt at skogene i området opprinnelig (uklar tidfesting, men Nilsen peker mot tiden før 1660) var bygdeallmenninger og heller mer mot at skogene var en del av krongodset, som nevnt over.

---

²³³ Ibid., 23-24.

²³⁴ Jansen, "Fra kull og malm til fedrift : en analyse av driftsomleggingsfasen fra kjøring og arbeid for Røros kobberverk til fedrift i Os og Tolga på 1800-tallet," 41.

²³⁵ Sprauten, "Bondeøkonomi og koparverka nordafjells 1720-1760," 143-144.

²³⁶ Sæter, *Tolgen : med illustrationer og portrætter*, 22.

²³⁷ Ibid.

Videre beskriver han mer detaljert innkroningsforretningen fra 1738, og at denne ble foretatt av Verkets betjenter: bergverksdirektør Borchgrevink, hytteskriver Schielderup, hyttemester Grube og partisipantskapsfullmektig Frost.²³⁸ Forretningen, som riktignok ble underskrevet av noen oppsittere, synes derfor å ha vært administrert kun av kobberverkets egne menn, og så vidt det er mulig å se ut i fra litteraturen, var ingen representanter fra staten tilstede. Dette var riktignok før Generalforstamtet ble grunnlagt i 1739 og lenge før områdene nordenfjells fikk egen skoginspektør i 1756.²³⁹ Likevel var det vanlig utover 1700-tallet at for eksempel en besiktelsesforretning var ledet av offentlige embetsmenn som fogder og amtmenn.²⁴⁰ At ingen embetsmenn var til stede under innkroningsforretningen kan selvfølgelig ha rent praktiske årsaker som avstand til nærmeste administrasjonssted eller manglende interesse. Samtidig er det vist at fogden blandet seg inn i tidligere disputer i Vingelen/Tolga-området (se kap. 3.5), og at det derfor hadde eksistert en tilstedeværelse og interesse fra offentlige tjenestemenn. Kobberverkets ledelse i innkroningsforretningene må derfor antas å være basert på Verkets bruksrett stadfestet gjennom sirkumferens-privilegiet og Bergordinansen. Likevel fastslo advokat Nilsen i 1888 at: «[...] indkroningen fandt sted med samtykke af Tolgen gaardenes eiere og opsiddere, altsaa ikke i kraft af nogen verket tilkommende selvstændig ret, hvilket under enhver omstændighed viser, at verket *ikke* dengang var eier af Kronskoven.»²⁴¹

Selv om den konkrete konflikten som oppsto med noen av bøndene på bakgrunn av kronemerkingen etter hvert døde hen, måtte kobberverket gjennom hele århundret streve med det de mente var ulovlig hugst i Tolga kronskog. Røros kobberverk rapporterte i 1763 om gjentatte ulovlige hugster i Tolga. Tre år senere måtte Verket be Generalforstamtet om assistanse for å få kontroll på hugsten i samme område. Igjen i 1774 ble det rapportert at bønder fra Tynset hugget ulovlig i skog i Tolga-området, og dette problemet fortsatte gjennom 1780 og 1790-tallet.²⁴² Mellom 1798 og 1803 fikk tvistene om eierskap til Tolga kronskog en foreløpig avslutning da Stiftsoverretten og senere Høyesterett dømte at «[...] bemældte Skovstrækning bør være en uforanderlig Eiendom for Røraas Værk [...]»²⁴³ De gjentatte ulovlige hugstene viser at Verkets hevdede eierskap over skogområdene var langt fra allment akseptert og vanskelig å håndheve. Ifølge Fryjordet fortsatte alle hus i Tolga å bli bygget med tømmer fra skogen. Mange år senere, i 1895, dannet befolkningen i området et

---

²³⁸ Ibid., 39.

²³⁹ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 131. Fryjordet, *Bergverkenes treforbruk*, 29.

²⁴⁰ Nagel, "Avgjørelsesprosessen omkring bergprivilegier i Norge på 1700-tallet," 200.

²⁴¹ Ingar Nilsens innlegg sitert i Sæter, *Tolgen : med illustrationer og portrætter*, 39.

²⁴² Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 152, 172.

²⁴³ Dahle, *Røros kobberværk: 1644-1894*, 269.

selskap som kjøpte skogen, men da hadde Røros kobberverk for alvor begynt å gå over til bruk av steinkull, og skogen som ressurs mistet mye av sin verdi.²⁴⁴

Sæters kommentar om at bruksretten gitt gjennom privilegiene med tiden gled over i en de facto eiendomsrett virker å stemme godt, og denne utviklingen kan anses å ha kulminert i rettsdommene gitt mellom 1798 og 1803. En sammenligning kan trekkes til konflikten med bøndene i Vingelen anneks på 1600-tallet. Også der kan man så tvil om kobberverkets de jure eiendomsrett over skogen, men stadfeste at privilegiene i det minste forhindret andre fra å tilegne seg eierskap, og på det meste sikret Verket eierskapskonsolidering over tid.

Avskoging som pressfaktor

Innkroning og et økende fokus på eierskap over skogene utover på 1730-tallet sammenfaller også med samtidige kommentarer om smeltehyttens produksjon. Tilgangen på malm var såpass god at det ble kjørt mer malm til smeltehyttene enn det de var i stand til å smelte.²⁴⁵ Tolga smeltehytte var intet unntak, og den intense smeltevirksomheten må ha økt presset på skogressursene rundt smeltehytten. Dette kommer frem av verksbetjentenes oppsummering av Verkets tilstand datert 15. november 1735. Betjentene starter med å tegne et grovt bilde av gruvenes produksjon og skriver: «[...] saa at Endskiøndt gangen udi Endel orter udi een Grue Enten bliver fortvunnet ved [...] af Berget, Smalere eller U-ædlet for En tid, saa opholder dog dend Barmhiertige Gud dend, Eene Grues og Ortes aftagelse reden der Orters aabning og Velsignelse.»²⁴⁶

Med andre ord: Skulle en malmåre en tid gi mindre utbytte av malm, ble det gjort opp for med oppdagelse av en annen malmåre. Beskrivelsen av tilgangen på kobbermalm står dermed i sterk kontrast til beskrivelsen av skogressursene. Ifølge betjentene var skogene utarmet, og Verkets utgifter til setteved og kull økte med 19000 riksdaler i løpet av 17 år. Hvis kobberprisen falt, ville det bli umulig å drifte kobberverket.²⁴⁷ I tillegg til dette påpekte Verket at det hadde ansatt personer som skulle beskytte skogene mot bøndene, som kun var ute etter egen gevinst, men at også dette medførte vansker:

---

²⁴⁴ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 160.

²⁴⁵ Daugstad og Binns, *Bergverksbyens omland: om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet*, 92.

²⁴⁶ "Copi av verksbetjenternes givne forklaring til følgende poster (om verkets beskaffenhet)," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/9B.1.9*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1735).

²⁴⁷ Ibid.

Participanterne med stoer Bekostning holder visse Personer, som saa vel i Kull som Setveed-Skougene maae have nøyeste opsyn med Bonden, hvorleedes hand i Skougene fremfarer, og de samme som offteste befinder Bondens Skiødesløelse og Skadelige adfærd (i det hand sin Egen Velstand for nærværende tiid alleeniste paaseer) som og bliver angivet, kand mand dog, uden vitløftige og Bekostelige Processer, derpaa icke raade boed.²⁴⁸

Med andre ord påpekte verksbetjentene at det gikk utgifter med til ansettelse av personer som skulle holde oppsyn med skogene og forhindre bøndenes «Skiødesløse og Skadelige adfærd». At mangel på trekull var et reelt problem for produksjonen ved Tolga smeltehytte ser vi og av kulleveransetallene til hytten mellom 1705 og 1760:

År	Lester kull
1705	5206
1711	6468
1720	3017
1730	3138
1740	4674
1750	3675
1760	3393
1761	4852
1762	5364

Tabell 2: Kulleveranser målt i antall lester, til Tolga smeltehytte, 1705-1762.²⁴⁹

Fra å ligge på 6468 leverte lester med kull i 1711 sank antallet drastisk på ni år. I 1720 ble det nådd et lavpunkt på 3017 lester, og nivået fra 1711 ble ikke nådd igjen før på 1760-tallet. Samtidig er det nødvendig å påpeke at nedgangen i leveranser etter 1740 kan ha hatt andre årsaker, hovedsakelig konflikten med Frederiksgave verk. Dessuten tar ikke disse tallene høyde for forbruket av setteved som også var betydelig, men som uansett sank rundt år 1750.²⁵⁰ Uten bastant å konkludere er det mulig å si at det var en sammenheng mellom lavpunktene av trekulltilførsel på 1720/30-tallet og økningen i 1740 og innkroningsforretningene, eller ihvertfall det økte fokuset på beskyttelse av skog. Som med konfliktene i Vingelen anneks er det nærliggende å tenke seg at kontroll med skogen, for å forhindre ufordelaktig avskoging, var kobberverkets drivende motivasjon og første prioritering da de gikk inn i eiendomstvister med allmuen.

Samtidig er det viktig at innkroningsforretningene i Tolga ikke leder oss mot et skjevt bilde av den generelle behandlingen av skog i Røros-området på denne tiden. Peder Hjort påpeker at den økende avskogingen lenge hadde vært et problem for Verkets betjenter og eiere, men at lite ble gjort for å bøte på problemet.²⁵¹ Kobberverkets beslutning om å sette i gang innkroningsforretninger for å verne skog i akkurat dette området kan derfor sees i sammenheng med allmuens krav på bruksrett i Tolga og bøndenes ulovlige hugster. For ytterligere å nyansere bildet er det også viktig å påpeke at Røros kobberverk og allmuen i all hovedsak levde godt side om side, men at det var de gangene hvor den ene part, og spesielt

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ "Bergregnskap," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/8.1.18-80*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1700-1762).

²⁵⁰ Fryjordet, *Bergverkenes treforbruk*, 32.

²⁵¹ Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krag's Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 166.

Verket, satte hardt mot hardt at konflikterne blusset opp.²⁵² Røros kobberverks kontroll over innkroningsforretningene i seg selv ble ikke motsagt, ei heller at Verket hadde bruksrett i skogsområdene. Konflikten oppsto i det forbud ble lagt ned overfor andre aktører, et forbud håndhevet av Verket med bakgrunn i en diffus sammenblanding av bruks- og eierskapsrett. Forskjellen mellom den gjengse oppfatning av bruksretten gitt til Verket gjennom sirkumferens-privilegiet, Bergordinansen og Interimsprivilegiene på den ene siden, og eiendomsretten hevdet av flere parter på den andre, er dermed slående i Tolga i denne perioden.

4.2 Dragås

Sammen med allmenningene i Tolga og Femundsområdet var allmenningene i Dragås sentre for større eiendomstvister mellom Røros kobberverk, lokale aktører (både private og allmuer) og staten.²⁵³ Allmenningen lå delvis innenfor, og delvis utenfor, kobberverkets sirkumferens (se vedlegg 3). Som nevnt tidligere ble Dragås smeltehytte etablert i 1719 etter at Krigsskadekommisjonen hadde anbefalt å bevilge Verket bruksrett over Dragås statsallmenning etter krigen med Sverige. Riktignok hadde kommisjonen kun *anbefalt* å bevilge Verket bruksrett på den tiden smeltehytten ble oppført, en bruksrett som først ble bekreftet av kongen i 1751.²⁵⁴ Dette ble kimen til mye av konflikten om skogene i Dragås. Om Verket fikk bruksrett eller ikke, har blitt noe vilkårlig behandlet av forfattere som Øisang og Dahle. Begge skriver at Røros kobberverk fikk faktisk bruksrett i 1719, mens Nissen stadfester at denne først ble bekreftet i 1751. Av følgende redegjørelse for konflikten med allmue og stat følger det at Øisangs og Dahles tidfesting er noe bastant.

Bruksrett og ulovlig hugst

Ole Øisang skriver at bruksretten kobberverket hadde fått i 1719 var noe tvilsom og at den «[...] ble hverken respektert av staten eller bøndene.»²⁵⁵ Videre lister han følgende tilfeller av det Røros kobberverk mente var ulovlig hugst i skoger som kun Verket hadde bruksrett på:

---

²⁵² Jordet, *Sætrekk ved kobberverksdrifta ca. 1630-1890*, 6.

²⁵³ Gunnar Brun Nissen, "Trekk fra Røros kobberverks historie," i *Bergverkssamfunn og øydegardar: problem i Jämtland-Härjedalens og Trøndelags historie* (Trondheim: 1972), 37.

²⁵⁴ *Røros kobberverk 1644-1974*, 104.

²⁵⁵ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 132.

Tabell 3: Tilfeller av ulovlig hugst i Dragås allmenning, 1726-1735.²⁵⁶

1726	Kristiansten festning hentet tømmer	I de fleste tilfellene var det private aktører som tok seg til rette, og også her trosset bøndene Verket. Samtidig er tilfellet fra 1726 interessant, da det tross alt var staten som sto for den «ulovlige» hugsten i det de hentet tømmer til reparasjonsarbeid ved Kristiansten festning.
1727	Verket saksøkte private for ulovlig hugst	
1734	Bønder i Haltdalen hugget tømmer	
1735	Verket saksøkte private for ulovlig hugst	

Dahle skriver at en kommisjon ble satt ned i 1735 for å iverksette et vedtak fra den før nevnte 1719-kommisjonen om å fremme bevaring av sirkumferensskogene, og at denne kommisjonen også skulle se på utvidelse av sirkumferensen, blant annet til Dragås.²⁵⁷ Røros kobberverk kan således ikke ha blitt gitt privilegert bruksrett til allmenningen i Dragås så tidlig som i 1719.

Under forarbeidet til 1735-kommisjonen ble kobberverkets partisipanter (ved Mangelsen, Angell, Scholler, Frost og Volqvartz) bedt om å kommentere de forskjellige punktene kommisjonen skulle utrede. Disse punktene var: redegjøre for skogene i Dragås, hvilke skoger utenfor sirkumferensen som kunne brukes av Verket, og i hvilken grad man kunne bevare Verkets skoger. Partisipantene delte det første punktet om Dragås inn fire deler: 1) Om skogene i Dragås lå i allmenninger, og om det tilhørte kongen eller andre eiere, 2) hvor langt hver skog strakte seg, 3) om de samme skogene kunne legges inn under Røros kobberverk, og hvordan man i så fall skulle kompensere eventuelle eiere, 4) Om partisipantene måtte betale skogleie til kongen. I sitt svar på de to første punktene henviste, dessverre, partisipantene til et kart over Dragås som ikke er vedlagt brevet slik det er bevart i dag.²⁵⁸ Til punkt tre var svaret lengre. Det var ingen tvil om hvor nødvendig skogene i Dragås var for Verket, påsto partisipantene. Ifølge dem avdekket befaringen gjort i 1719 at skogene allerede da var på vei til å bli uttømt, og at situasjonen i 1735 derfor sannsynligvis var mye verre. Videre skrev de:

[...] at hvis Røraas Verk ikke forsynes med nye Skove, og i fordelished, at Dragaasens Almindings Skov nu og for fremtiden ikke med ald Alvorlighed vorder fredet og Conserveret til dets fornødenhed, synes det in evitable, at Verket for mangel af Skov maa nedlegges og det kan skee inden kortere tid end mange sig forestiller.²⁵⁹

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Dahle, *Røros kobberverk: 1644-1894*, 135.

²⁵⁸ "Kopi av partisipanternes erklæring til bergamtet etter kongl. reskript av 13. mai 1735," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/17A.1.10*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1736).

²⁵⁹ Ibid.

Slike dramatiske forestillinger skulle vise seg å være en gjennomgangstone i Verkets kommunikasjon med øvrigheten. Det er verdt å legge merke til ordbruken i dette utdraget. Røros kobberverk måtte «forsynes med nye Skove», mente partisipantene, et tegn på den tiltro de hadde til øvrighetens velvilje og bergverkenes rettigheter. Videre skrev partisipantene:

Hvad angaar andre Proprietarier udi Dragaasens Skove, da siden Participanterne for at forekomme ellers befrygtende misbrug af Almindings Skoven, har nest [...] Aar 1735, været nødsagede for een anseelig Summa Penge at tilhandle sig Sahlige Benjamin Volqvartz forhen ejede Gaarder ved Dragaasens Alminding [...]²⁶⁰

Partisipantene legger til at utenom disse gårdene finnes det i Dragås kun gårder som hører til Kirken, og at skogene tilknyttet disse skulle anses som Verkets etter Bergordinansens artikkel fem.²⁶¹ Som vist i tilfellene under er det ikke helt åpenbart hvilket forhold disse gårdene hadde til allmenningen rundt, men det er liten tvil om at det ikke forelå direkte eierskapsrett mellom gårdsbrukene og skogen. Men hvorvidt eierskap til disse gårdene ga automatisk bruksrett, eller om dette måtte bli utvist til spesiell næringsvirksomhet, er usikkert. Aud Tretvik stiller det samme spørsmålet på et mer generelt nivå. Hun trekker frem prokurator Krulls innlegg i en eiendomstvist fra Ålen-området i 1740, og skriver:

Likeså mente han at kongens allmenning ikke var lagt stykkevis under noen bestemt gård, og understreket hvilken stor forskjell det var på kongens allmenning og hva som ellers egentlig tilhørte en gård. [...] At slike saker kom for retten, demonstrer nettopp at også et motsatt syn eksisterte når det gjaldt allmenningsbruken.²⁶²

I alle tilfeller fant partisipantene det fornuftig å sikre seg kontroll over gårder i Dragås, og alt peker mot at bruk av allmenningsskogene var hovedmotivasjonen for dette.

Etter 1735-kommisjonen, og videre utover på 1740-tallet, ble Bergamtets interesse for kobberverkets aktiviteter vekket. I 1745 etterspurte Amtet en redegjørelse for hvordan bruksrett over Dragås hadde blitt ervervet. Verket svarte med å pårope seg de rettene de mente de hadde krav på gjennom Bergordinansen av 1683 og Interimsprivilegiene av 1687, i tillegg til kommisjonsarbeidet fra 1718/1719. Verket hevdet også bruksrett på grunn av bruken av Tamlag smeltehytte en kort periode på 1690-tallet.²⁶³ Ved å trekke inn smeltehytten siktet Verket til punktene i Bergordinansen av 1683 som ga tillatelse til fri bruk av statsgods. Dette kunne de med et visst hell hevde ettersom allmenningene i Dragås definitivt var

---

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Ibid.

²⁶² Tretvik, "Om eksklusiv bruk av allmenning. Lovgivning og praksis.," 132.

²⁶³ Dahle, *Røros kobberverk: 1644-1894*, 173.

statsallmenninger, i motsetning til i Tolga-området hvor det jo var større usikkerhet om eierskap. Bergordinansen ga større mulighet for å få utvist skog også utenfor sirkumferensen, men kravene om at staten aktivt skulle utvise disse hadde også blitt strengere.

Torgeir Fryjordet foreslår heller ikke at Røros kobberverk hadde noen form for bruks- eller eierskapsrett i 1719, men skriver at myndighetene likevel forholdt seg passive til bruken av skogen. Han skriver videre at det ble foreslått på 1740-tallet at deler av skogen skulle selges til kobberverket, men Generalforstamtet anbefalte at staten skulle beholde eierskapet, under amtets administrasjon.²⁶⁴ Nå var det ikke slik at Generalforstamtet var negativt innstilt til driften ved bergverket. Ved opprettelsen av Amtet i 1739 hadde Hoffjegermester Langen selv dratt til Røros og bemerket hvor lite skog Røros kobberverk hadde til rådighet. I Peder Hjorts ord skal Langen ha «[...] at ville recommendere, at Verket maatte faae udviist flere Skove [...]»²⁶⁵ Ifølge Hjort var Generalforstamtets innflytelse over disse sakene til syvende og sist å foretrekke ettersom myndighetene på den måten ble tidlig involvert i sakene om bruksrett, at Verket tross alt var viktig for amtet og hoffet i København, og som regel ble favorisert i slike saker.²⁶⁶ Likevel påpeker Fryjordet at Generalforstamtet ikke hadde fått noe mandat på det eiendomsrettslige området.²⁶⁷ At kobberverket derfor godtok amtets anbefalte avgjørelse vitner om at bruksretten over allmenningene var det sentrale for Verket for på den måten å sikre kontroll over skogressursene. Verket kan ha ment at direkte eierskap var unødvendig i distrikter hvor statens eierskap allerede var klart stadfestet av alle parter.

Konflikt med sagbrukseiere

Om Røros kobberverk ble plaget av bønders ulovlige hugst og juridiske disputer med staten mellom 1719 og 1751, så skulle usikkerheten om rettene til Dragås få en mulig mer alvorlig vinkling på 1750 og 1760-tallet. Før disse årene hadde kobberverket selv begynt å ta i bruk sagbruk for å møte behovet for tømmer i driften. Det meste av dette tømmeret ble kuttet på Hindsverk gård i Singsås, som lå i Dragås-området, og som partisipantene hadde kjøpt i 1735. Da Hindsverk sag etter hvert var istand til å produsere et betydelig antall *bord* for Verket, økte interessen hos andre aktører for Dragås som egnet sted for sagbruksvirksomhet.²⁶⁸ Generelt hadde interessen for sagbruk økt etter 1726 da myndighetene lempet på

---

²⁶⁴ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 157.

²⁶⁵ Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krag's Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 171.

²⁶⁶ *Ibid.*, 172.

²⁶⁷ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 212.

²⁶⁸ Dahle, *Røros kobberværk: 1644-1894*, 142, 182.

sagbruksrestriksjoner, med påfølgende økt aktivitet i næringen.²⁶⁹ På den tiden fattet også myndighetene en større interesse for skogsområdene i Dragås generelt, og spesielt sin egen statsallmenning. At myndighetene (Generalforstamtet, fogd, Rentekammer og stiftbefalingsmann) inntok en mer kontrollerende holdning overfor Verket, ser vi av en besiktelsesforretning foretatt ved Hindsverk sag i 1758. Besiktelsen var beordret av stiftbefalingsmannen og ledet av fogd Ruus og en sorenskriver, samt en samling av lokale «Lavrettes mænd», blant dem Anders Almaas, en bonde med flere interesser i det utvidede Røros-området. Verket hadde på dette tidspunktet drevet saken i 23 år. Man får inntrykk av at dette var første gang myndighetene hadde villet foreta besiktelsesforretning i området. I tillegg til å undersøke sagens tilstand og hva både verk, bygd og by trengte av tømmer, skulle besiktelsen redegjøre for skogenes tilstand rundt saken: «[...] udi hvad Tilstand den eller de skove befindes, hvoraf Saug ... dertil erholdes, hvad entten samme er odels, Hans Majestets Almendings andre forbeholden, eller Beneficerede skove, der aldt ved forretningen skal oplystes.»²⁷⁰

Myndighetenes kontroll med produksjon av bord og forbruk av skogressurser er i tilfellet Dragås mer påfallende enn i Tolga-området. Områdets ekspanderende sagbruksindustri var sannsynligvis grunnen til dette, samt, som nevnt, de klare eierskapsinteressene til staten selv.

Nettopp sagbruksindustrien var utover 1760-tallet Røros kobberverks største problem i Dragås-området. Problemet grunnet i all hovedsak i konflikter med private aktører om tilgangen på skog og toppet seg mellom 1765 og 1768. 27. juli 1765 skrev skoginspektør Wang til Direksjonen ved Røros kobberverk. I brevet informerte skoginspektøren om at kjøpmannen Jonas Wohl hadde fått tillatelse til å foreta besiktelse av de benefiserte skogene ved Almaas gård, samt to skoger i Singsås-området.²⁷¹ Videre fortsetter Wang:

Og da nu disse Gaarders Skove er Fælles med hinanden og intet Skillemerke sat de imellem, ej heller har nogen af Samejerne indvarslet til dens Forrætning, saa begiærte jeg af Rætten, at dens besigtelses Forrætning maatte blive udsat, indtil min Høye Øvrigheds Ordre til overværelse mig maatte tilstilles, og vedkommende Samejere vare indvarslede, men uagtet samme ville Fogden efter Herr Stiftamtmandets Ordre fulføre besigtelse [...]²⁷²

---

²⁶⁹ Daugstad og Binns, *Bergverksbyens omland: om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet*.

²⁷⁰ "Fredrik 5 bevilling paa Hindsverk sag. Med avskrift av besigtelsesforretning," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.12*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1758-1759).

²⁷¹ "Skoginspektør Wangs skrivelse til Directionen," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002/O.A 1.2*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1765).

²⁷² *Ibid.*

Skoginspektøren mente at siden deler av skogene var å anse som felleseie, og ingen av eierne var varslet om besiktelsesforretningen, så måtte forretningen utsettes. Fogden ønsket likevel å fullføre, og det ble bestemt at Wohl skulle få hente ut tømmer. Wang fortsetter med å forklare at utenom en major Grøn, så var det i all hovedsak partisipantenes skoger det var snakk om, og konkluderer: «[...] men bliver icke hans forslag forebygget vil de blive Hans Majestets Alminding saa vel som de beneficerede Skove til største skade i fremtiden, hvilket jeg herved har den Ære underdanigst at indberætte.»²⁷³

Ikke bare ville Wang utsette besiktelsen til blant annet kobberverkets fordel, men konkluderer like gjerne med at Wohls sagbruksvirksomhet ville skade statens allmenningsskoger. Av skoginspektørens brev ser vi igjen et lettere forhold til skillet mellom bruks- og eierskapsrett. På den ene siden henviser Wang til felleseide skoger, hvorav partisipantene er en part. På den andre siden blir disse skogene omtalt som kronens allmenninger. Det kan tolkes som at bruksretten gitt gjennom bergverksprivilegiene og bekreftelsen gitt i 1751 står så sterkt at både Verkets partisipanter og embetsmenn anså skogsområdene som kobberverkets. Samtidig er nettopp sakens opprinnelse, opprettelse av sagbruk i skogene, et tegn på det motsatte. I Dragås-området virker det som om de større gårdene (som de partisipantene hadde på Singsås) hadde tilhørende skog. Det kan tydes av besiktelsesforretningen på Hindsverk i 1758: «Hvilcke begge gaarder ere De Herrer Participanterne tilhørende, og saaledes fæstede paa egen grund hvor effter de for dene Sav opgivede Skove blev taget under nøyeste Syn og befaring [...]»²⁷⁴

Men at skogen er «opgivede» saken, kan også tolkes som at den er utvist partisipantene til sagbruk på Hindsverk, fra en statsallmenning, benefisert, eller felleseid skog. I alle tilfeller vitner skoginspektør Wangs store bekymring for «Hans Majestets Alminding» om at denne sto sentralt i spørsmålet om tilgang på skogressurser, noe striden om bruksrett mellom 1719 og 1751 også tyder på. Som nevnt tidligere er det ingenting som tyder på at eierskap til gårder var ensbetydende med eierskap til skog. Derimot kan bruksretten over skogene ha vært lettere å hevde.

---

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ "Fredrik 5 bevilling paa Hindsverk sag. Med avskrift av besigtelsesforretning (Statsarkivet i Trondheim, 1758/1759)."

Tiltak for å hevde bruksrett

De samme problemene for Verket fortsatte året etter Wangs brev til ledelsen på Røros. Peder Hjort, daværende bergskriver, skrev til Direksjonen 21. juni 1766 om forholdene i Singsås. Han hadde fått for øre at en kaptein Randulf og generalauditør Kierulf planla å opprette sag i området. Igjen skulle det foretas besiktelse av skog, og de private sagbrukerne hadde allerede begynt å hugge tømmer til saghusene. Derfor rådet Hjort partisipantene til straks å nedlegge forbud mot all hugst i Dragås, og om nødvendig trekke de private aktørene for retten.²⁷⁵ Nøyaktig under hvilke hjemler kobberverket kunne forby hugst i skoger, som Hjort selv påpekte var felles under Singsås gård, nevnes ikke. Det virket heller ikke å ha vært så viktig, for Hjort brukte resten av brevet til å skissere hva han mente burde være partisipantenes strategi for å sikre mest mulig skog til Verket.

I tillegg til rettsforfølgelse foreslo Hjort at partisipantene aktivt gikk inn for at mer skog skulle bli utvist til Hindsverk sag, samt det som ellers trengtes til kobberverket, og han fastslo: «[...] hvilken jeg skulle formode ligesaasart bevilges Dem som nogen anden.»²⁷⁶ Videre anså han det som hensiktsmessig at Hindsverk sag ble flyttet fire mil «Længre op», etter råd fra tidligere nevnte Anders Almaas som Hjort anså som kyndig i saken. Dette burde gjøres uansett om partisipantene fikk utvist mer skog eller ikke. Interessant nok viste Hjort til Wohl-saken ved gårdene rundt Almaas og Singsås, der de som ville anlegge sag i disse områdene hadde fått utvist skog som var benefisert under sognepresten, og ellers var statsallmenning. Derfor foreslo Hjort at partisipantene like gjerne burde søke om bevilgning til resten av skogene i området, samt kirkegodset i Reitan. I tillegg mente han at det burde søkes om en produksjonsfordobling av antall bord ved Hindsverk sag fra 1500 til 3000 i året. Men han la til: «Der behøves vel ej til Verket saa meget aarlig men Summen maae sættes saa høj for at hindre andre at komme derud og gjøre Verket indpas.»²⁷⁷ Med andre ord mente Hjort det var lurt å melde inn et større behov for skog enn det som var realiteten, for å komme andre interesser i forkjøpet. Hjort anbefalte så at partisipantene kjøpte ut Anders Almaas sin del av Almaas gård, i den hensikt å skaffe Verket større innflytelse over skogene rundt: «Hvad ellers anbelanger Anders Almaas Proposition om at overlade Verket sin tvende andeel i gaarden Almaas da synes mig at kiøbe Summen er saa liden at Participanterne gierne kan

---

²⁷⁵ "Bergskriver Hiorts skrivelse til Directionen," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1766).

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Ibid.

resovere til den Handel, hvorved De da for større Ret end andre til de underliggende Skove.»²⁷⁸

Bergskriver Hjorts brev til Direksjonen er interessant fordi det oppsummerer noen av de tiltak Røros kobberverk kunne fatte i den type konflikter de møtte på i Dragås-området. I løpet av brevet foreslo Hjort rettsforfølgelse, at Verket skulle søke utvisning av skog til egen drift og at man mer aktivt skulle søke utvisning av de skogene hvor andre aktører hadde planer, å flytte egen sag lenger inn i skogsområdene, å hevde et behov for mer sagtømmer enn det som trengtes, og til slutt, at Verket kunne gå til oppkjøp av gårder som lå nær de aktuelle allmenningsskogene. Interessant er det også at Hjort ikke én gang henviste til noen form for privilegierett. Forklaringen mener jeg må være at områdene det var snakk om i stor grad lå utenfor sirkumferensen. Likevel hadde Verket brukt nettopp retten det mente det hadde gjennom Bergordinansen og Interimsprivilegiene for å argumentere for bruksrett i 1719, og senere ved forarbeidet til 1735-kommisjonen.

To måneder senere, i en lengre rapport til Generalforstamtet den 30. august 1766, redegjorde Direksjonen for skogene i Dragås, samt mer detaljert for Verkets behov i disse:

Hvad nu Dragaasenes Skove angaaer da er endeel deraf Verkets Eiendom men dog for den største deel Kongens Alminding, og noget lidet hørende under beneficerede Gaarder. Af disse Skove har Verket i ældgamle Tider benøttet sig til den der i Nærværelsen byggede Tamlags Hytte, hvilken dog for meere end 70 Aars Tiid siden er bleven indstillet.²⁷⁹

Fra Direksjonen kom det frem at Verket eier noe av skogen, men det er også her tydelig at det var kongens allmenning som var det sentrale. Fokuset på allmenningen ble presisert videre i brevet:

Samme Skove blev da siden gandske lidet nyttede indtil forhen i 40 Aar siden, da en nye Hytte der i nærværelsen blev bygget som har taget den fornøden Kul og andre Materialier, deels i Participanternes og Bøndernes egne Skove, deels i den Kongelig Alminding, hvilken sidste er det eneste Stæd hvorfra Dragaas Hytte kan faae de fornødne Kull, siden i de nordenfor beliggende Singsaas og Størens Sogner ere saa mange Proprietaire Sauger at Verket ingen Leverance af betydelighed derfor kan vente.²⁸⁰

Med andre ord: Dragås hytte hentet sitt behov for trekull fra partisipantenes og bøndenes skoger, men aller mest fra den kongelige allmenningen. Å hente utenfor denne mente Direksjonen var umulig ettersom det i områdene nordover var fullt av sagbruk. Videre

---

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ "Direksjonen til Generalforstamtet. 30. august," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1766).

²⁸⁰ Ibid.

forklarte de hvordan private aktører hadde kjøpt seg inn på gårdene i Singsås og planla å anlegge sager, og hvordan dette ville skade Verket. Til sist i brevet konkluderte de:

Naar anførte Skovers beskaffenhed maatte tages i Gunstig overveielse, paatvile vi ej, det jo vil befindes, at Røraas Verk allerede er meget Knap forsynet med de fornødne Træ Materialier, og at det høyilig trænger til Høyst- og Høytærede Herrers Mainteniil imod de Indgreb, som paa alle Kanter giøres i Skoverne med Saugtømmer Hugst, om det ellers skal blive ved Magt.²⁸¹

Direksjonen stolte altså på at Generalforstamtet forsto kobberverkets behov for skogressurser, og at Amtet skjønnte hvor stor trussel sagbruksindustrien var, og at de ville gripe inn - med makt om nødvendig. Som nevnt, hadde ikke Generalforstamtet mandat til å avgjøre eiendomsrettslige tvister, men ga tydeligvis anbefalinger i spørsmål om bruksrett. I tilfellene nevnt ovenfor virker presset fra sagbruksindustriens å ha vært så stort at Verket selv var mest opptatt av å sikre bruksrett over skogene for å demme opp for konkurransen. Det de ønsket fra Generalforstamtet var en klargjøring av hvem som hadde bruksrett i allmenningen, og ønsket fortrinnsvis monopol på dette selv. Til syvende og sist kan det virke som om kobberverkets strategi om å kjøpe opp gårder i området var den som ble benyttet mest (se vedlegg 4).

Tabellen i vedlegg 4 viser kobberverkets ervervelser av jordegods i perioden 1709-1803, fordelt på de nordenfjellske og de sønnenfjellske områdene. Av disse eiendommene lå Hindsverk, Singsås, og Hugås i Dragås-området, mens Ålen, Reitan, Ravnå og Eggan var en del av Holtålen-området som strakte seg fra Dragås og nesten helt ned til Bergstaden. Hvorfor Nissen skriver at Hindsverk ble ervervet i 1743, vites ikke, men ettersom partisipantene selv skriver 1735, så legger jeg det til grunn. Det er verdt å legge merke til at mange av eiendommene opprinnelig var gårder, og at de fleste kjøpene ble foretatt mens konflikten med sagbrukene var på sitt verste. I tillegg viser tabellen at det er snakk om flere eiendommer nordenfjells enn sønnenfjells, og at kjøpene nordenfjells og sønnenfjells ikke er foretatt i samme tidsrom.

Det som skilte Røros kobberverks problemer i Dragås fra problemene i andre områder, var det store innslaget av sagbruk som konkurrenter til verksdriften. I Vingelen annekts fra 1600-tallet, og senere Tolga, var det først og fremst eierskapstvister med lokale bønder som var problemet. Konsekvensen for Verket var en mulig avskoging som følge av det de så på som ulovlig hugst fra bøndenes side. Avskoging var sannsynlig i Dragås også, men i en helt annen skala i det to store næringer tok i bruk de samme skogene. I tillegg til avskogingen sto Verket i fare for, gjennom stadige «Indgreb» fra flere og flere sagbruk, å miste den dominerende

---

²⁸¹ Ibid.

bruksretten over statsallmenningen. Det vil si at i tillegg til avskoging ville det faktiske arealet kobberverket kunne benytte blitt mindre. Et slikt problem fantes tross alt ikke i Vingelen anneks og Tolga, hvor Røros kobberverk var den ene dominerende næringen.

Lempingen på sagbruksrestriksjonene på 1720-tallet og statens økte interesse for skogsallmenninger sammenfalt for så vidt med en styrking av bergverkenes privilegierett i 1736. Men en forordning av dette året (som i all hovedsak dreide seg om arbeidspålegg og konfiskering av materialer) inneholdt også bestemmelser som i større grad sidestilte andre næringer med bergverksnæringen. Helland påpeker at en forordning utgitt i 1752 innskrenket «[...] i nogen grad de ældre strenge bestemmelser om afgivelse af gaard og grund til bergværker og om circumferencerettigheder.»²⁸² Det siste ser vi av en mer aktiv deltagelse fra statens side i prisforhandlingene mellom bønder og bergverk, samt at sagbruk sto friere, men ikke fritt, i salg av sagtømmer til bergverkene.²⁸³ Nagel kommenterer at både stadfestelsen av bergverkenes privilegier og den økende likestillingen mellom bergverks- og sagbruksnæringen representerte myndighetenes økte fokus på rikets økonomiske politikk.²⁸⁴ I samme tone skriver Rolf Danielsen (et al.) at den merkantilistiske politikken ført fra København var spesielt aktiv i denne perioden.²⁸⁵

Tilfellet Dragås er, som nevnt, interessant med tanke på privilegienes hevdelse av bruks- og eierskapsrett. Utenom tiden mellom 1719 og 1751, og i 1736, da Verket viste til Bergordinansen og Interimsprivilegiene, er det få eller ingen tilfeller der Verket brukte privilegieretten som argument. Det er merkelig ettersom både ordinansen og Interimsprivilegiene eksplisitt ga bergverkene rett til å få utvist skogsområder etter behov, uavhengig av sirkumferens. Konfliktene med sagbrukene var store og innfløkte og ble behandlet i flere saksdokumenter. Likevel mener jeg at bergskriver Hjorts brev til Direksjonen rommer en viktig beskrivelse av den interne tankegangen i kobberverkets ledelse. Likedan med Direksjonens brev til Generalforstamtet som viser verksledelsens argumentasjon overfor eksterne aktører. På den annen side kan privilegiene stadfestet i Bergordinansen og Interimsprivilegiene ha virket implisitt i kobberverkets argumentasjon. De var tross alt grunnen til at Verket spilte en rolle i det hele tatt og hadde innflytelse over sakene i Dragås. På den måten definerte sirkumferens-privilegiene fra 1646 fortsatt hvilke områder Verket

---

²⁸² Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 68.

²⁸³ *Ibid.*, 81-82.

²⁸⁴ Nagel, "Avgjørelsesprosessen omkring bergprivilegier i Norge på 1700-tallet," 200.

²⁸⁵ Danielsen et al., *Grunntrekk i norsk historie : fra vikingtid til våre dager*, 165.

hadde interesser i, og kan slik ha spilt en rolle for styrken de generelle privilegiene ble hevdet med, spesielt i møte med større konkurrerende næringer. Det er også tydelig at staten viste en større vilje til å gi sagbruksnæringen fordeler enn det som var tilfellet tidligere, og at konkurransen mellom bergverks- og sagbruksindustrien derfor ble tilspisset. Samtidig er det verdt å legge merke til at hevdelse av privilegier nå også ble kombinert med andre virkemidler i bruks- og eiendomskonflikter. Kjøp av land, etablering av egne anlegg i ettertraktede områder, og overrapportering av ressursbehov var noen av disse virkemidlene.

4.3 Femund

Utenom mindre konflikter om ulovlig hugst var konflikten om skogene i Dragås i all hovedsak avklart på begynnelsen av 1770-tallet. Det samme gjaldt ikke for de utfordringene Røros kobberverk skulle møte på i Femunds-området i samme periode. Selv om problemene startet senere enn i Dragås, var disse konfliktene bitre og skulle vare ut århundret. Kobberverkets aktiviteter og konflikter i Femunds-området er komplisert å få oversikt over ettersom de involverer mange aktører og hendelser. I all hovedsak vil fokuset til denne redegjørelsen ligge på grenseoppgangsforretningene mellom Danmark-Norge og Sverige og på konflikten med allmuen i Rendalen. I tillegg er det verdt å nevne at det er vanskelig å trekke strenge grenser mellom hvilke geografiske områder som diskuteres. For Verket var dette landområder som i stor grad hang sammen, og eierskap og bruksrett til ett område kunne komme til å definere retten i de andre områdene.

Hva som her menes med Femunds-området trenger derfor en avklaring. I tillegg til selve Femundsjøen så vil det være snakk om skogsområdene på begge sider av sjøen: på østsiden de som gikk videre inn i Sverige, på vestsiden de som fortsatte vestover mot Tolga. Av den grunn er sistnevnte ofte omtalt som den Tolga-Femundske allmenning, både i kildematerialet og i senere litteratur. Skogene rundt Femunden og den Tolga-Femundske allmenningen strekker seg, sammen med Tufsingdalen, videre sørover i Rendalen til allmenningen der. Disse områdene sør for Femunden er, og var, en del av Hedmark og de sønnenfjellske områdene. Alle disse områdene blir behandlet i denne delen av kapittelet.

Verksdriftens ekspansjon sørover

Ved krigsskadekommisjonen av 1718 hadde ledelsen ved kobberverket uttalt at det var for lite skog innenfor sirkumferensen, og kommisjonen hadde sagt seg enig.²⁸⁶ Gjennom første halvdel av 1700-tallet ble disse betraktningene støttet av flere observatører. Den svenske vitenskapsmannen Carl von Linné dro i 1734 gjennom Røros-området og besøkte selve Bergstaden. Foruten å bemerke at naturen var ganske lik på den norske og den svenske siden av grensen, erklærte han at driften ved Røros kobberverk kunne ha vært større, hadde Verket bare hatt tilgang på mer skog.²⁸⁷ Noen år senere, i 1751, uttalte berghauptmannen på Kongsberg at skogene på Røros var totalt ødelagte i en avstand på 3 mil omkring Bergstaden, og at det sto dårlig til med de skogene som var igjen.²⁸⁸

Riktignok hadde myndighetene og verksledelsen i løpet av 1730-årene fokusert mer på bevaring av skogen. Innkroningsforretningene var eksempler på dette, men også av mer aktive kultiveringstiltak, blant annet inspirert av Hans Carl von Carlowitz' avhandling om skogpleie for økonomisk vinning, som Verket anskaffet i 1737.²⁸⁹ I første halvdel av 1700-tallet var situasjonen likevel slik at bergmyndighetene, verksledelsen og utenforstående alle vitnet om kobberverkets mangel på skog og dermed ressurser til fortsatt drift. Da Verket feiret 100-årsjubileum i 1744, ble det forfattet et festskrift som hyllet kongefamilien, partisipantene og verksledelsen og berettet om de fremste gruvene. Men festskriftets siste vers hadde også strofene: «Gud selv forædle Malm i Gruber, Field og Tinder, Gid Røraas all sin Tarv af Skoug og Kull udfinder [...]»²⁹⁰

Det var i lys av dette driftsproblemet at Røros kobberverk fattet større interesse for områdene sørover. Denne interessen ble også kommunisert til øvrigheten:

[...]dersom Priisen paa Kaaberen til Nogen betydelighed skulde forminskes, var det Participantere U-Muelig, [...] Værcket at fulddrive, med mindre det allernaadigst maatte behage Deres Majestet i stæden for de udi Værcketz Cirkumference forhen værende og nu Mesten deels afhugne Skouge, af almindingerne, som beqvemmeligst og nærmest uden for dend indhugne Cirkumference kunde findes, Værcket en viss Etendi af Skoug at tillegge[...]²⁹¹

²⁸⁶ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 167.

²⁸⁷ Daugstad og Binns, *Bergverksbyens omland: om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet*, 81.

²⁸⁸ Fryjordet, *Bergverkenes treforbruk*, 29.

²⁸⁹ Ibid., 29-30.

²⁹⁰ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 141.

²⁹¹ "Copi av verksbetjenternes givne forklaring til følgende poster (om verkets beskaffenhet) (Statsarkivet i Trondheim, 1735)."

Ikke bare ba verksledelsen om mer skog, de pekte spesifikt på de allmenningene som lå «bequemmeligst og nærmest», men utenfor sirkumferensen. Som allerede nevnt gjaldt dette i stor grad skogsområdene langs og sør for Femunden.

Som nevnt i forrige kapittel ble de første fremstøtene i Femunds-området gjort i 1680-årene under bergverksdirektør Brostrup Tax. I 1726/1727 kjøpte kobberverket eiendommer i Tufsingdalen vest for Femunden som en del av de østerdalske krongodssalgene. Verkets partisipanter kjøpte i bunn og grunn retten til å bygsle jord i kongens allmenning. Kirsti Jordet skriver at bøndene som allerede drev jorden der på den måten ble Røros kobberverks leilendinger fra da av og nesten 200 år frem i tid. Hun skriver videre at det ble bestemt at leilendingene ikke kunne bruke skogen til noe annet enn det Verket trengte av ressurser. Det var kun Verket som hadde bruksrett til allmenningen i dalen.²⁹² I Tufsingdalen lå også noen av Verkets innkronede skoger. Sammen med selve gårdene i dalen kjøpte partisipantene også Tusingelven, til stor protest fra den lokale allmuen som hevdet det var deres fiskevann og viktigste næringskilde. Dahle skriver at kjøpet av elven ble opphevet etter at en kongelig resolusjon bestemte at allmenningers fiskevann skulle tilhøre allmuen.²⁹³ Nøyaktig hvor samtidige aktører mente Tufsingdalen begynte og sluttet er vanskelig å få tak på, men det er trygt å anta at mesteparten av dalen lå utenfor sirkumferensen. Hadde den vært innenfor kunne man forventet at partisipantene påropte seg privilegiebrevets formulering om bruksrett til fosser og vannfall. Hvis ikke så må den kongelige resolusjonen ses på som en regulering av bergverksprivilegiene, eller en motsigelse av den. I alle tilfeller hadde Røros kobberverk ervervet det viktigste, skogen.

Kjøpene i Tufsingdalen markerte ikke en generell trend hvor Verket kjøpte seg land lenger og lenger sørover. Noen år senere oppsto det en konflikt med borgere som hadde etablert Fådals Verk sør-øst for Røros, godt utenfor sirkumferensen, men definitivt innenfor det som kan kalles Røros kobberverks nye interessesfære. Dette verket hadde fått bruksrett over Lillelvdalens og Tynsets skoger. Verkseieren foreslo for partisipantene på Røros at de skulle kjøpe han ut og på den måte erverve retten til skogene. Dahle skriver at partisipantene nektet av frykt for at det skulle komme til å bli en trend at pengesterke borgere: «[...] optog en daarlig Grube og trængte sig ind i Værkets Kulskove [...]», for å presse Verket til å kjøpe dem ut.²⁹⁴ Formuleringen er Dahles, men kan antas å reflektere også partisipantenes syn på

---

²⁹² Jordet, *Sætrekk ved kobberverksdriften ca. 1630-1890*, 22.

²⁹³ Dahle, *Røros kobberverk: 1644-1894*, 141.

²⁹⁴ *Ibid.*, 136-137.

utenforliggende skoger på denne tiden. Synet var at disse skogene var Verkets i kraft av privilegiene og statusen Røros kobberverk hadde som næring for landet og for Kronen.

Stridigheten med Fådals Verk foregikk samtidig med de første konfliktene i Dragås og under forarbeidet til 1735-kommisjonen. I dette forarbeidet hadde partisipantene blitt bedt om å komme med forslag til hvilke skoger utenfor sirkumferensen de mente kunne legges under Verket. I dokumentet, adressert til Bergamtet, skrev partisipantene at Verket trengte skoger utenfor sirkumferensen, men at hvor mye var uvisst, siden de ikke hadde førstehåndskjennskap til disse områdene. De foreslo likevel følgende områder:

1. Een Almindig Skov Øvre Siødahlen kaldet, hvoraf een deel inden den gamle Circumference er indbegreben, saa og det lidet som endnu kand være tilbage udi Tøndsets Præstegield.
2. Een Almindings Skov Wæraadahlen kaldet, hvoraf Tyldahlens Almue vel nylig har begyndt, efter gjorde Accord med Participanterne at levere Kull til Tolgens Hytte, men for at være des sikrere paa denne Skov, var det fornøden den allernaadigste maatte tillægges Verket.
3. Lillefdahlens Gaarders Skove needen for Steigen, hvilcken i fald den ej ganske kunde indlemmes i Verkets Circumference, var det dog meget at ønske, det allernaadigst maatte befales, at Almuen til Verkets nytte maatte gjøre brug efter fornødenhed, førend de med Tømmerhugster eller noget andet slags brug sig befattede.²⁹⁵

Øversjødalen, eller «Øvre Sjødahlen» som de kalte det, og Værådalen er to daler som strekker seg sørover parallelt med Femundsjøen, men et stykke lenger mot vest enn Tufsingdalen. Partisipantene påpekte at Øversjødalen i stor grad var omfattet av sirkumferensen og ba derfor om at resten av dalen også skulle regnes som innenfor denne. Om Værådalen skrev de at allmuen allerede hadde inngått en avtale med Verket om kullevering til Tolga smeltehytte, men for å være på den sikre siden ba partisipantene om at skogen uansett ble lagt under Røros kobberverk. Også Lilleldalen ønsket partisipantene at skulle bli underlagt Verket, men hvis dette ikke var mulig, at bøndene i hvert fall måtte beordres til å prioritere levering til kobberverket foran andre næringer. Innen 1740 hadde kommisjonen fortsatt ikke foretatt seg noe, og ingen av disse forslagene ble det noe av.²⁹⁶ Lilleldalen ble, som nevnt, stridspunktet mellom Røros og Fådals verker. Det kan antas at Verket ble henvist til å inngå separate avtaler med bøndene om levering i disse områdene, som den avtalen de allerede hadde med allmuen i Værådalen. Selv om ikke partisipantene fikk lagt disse skogene inn under Verkets privilegierett, sier selve saksbehandlingen noe om partisipantenes og Bergamtets oppfattelse av bruks- og eierskapsretten. For det første ba Amtet partisipantene selv foreslå hvor de

---

²⁹⁵ "Kopi av partisipanternes erklæring til bergamtet etter kongl. reskript av 13. mai 1735 (Statsarkivet i Trondheim, 1736)."

²⁹⁶ *Røros kobberverk: 1644-1894*, 138.

ønsker en utvidelse av sirkumferensen. Riktignok skulle det også legges fram forslag til hvordan eventuelle eiere kunne kompenseres, men det er tydelig av instruksen Bergamtet ga at det var sirkumferensen som skulle utvides, og ikke Verket som kun skulle få mulighet til å kjøpe seg mer land. Videre kommer det igjen tydelig frem av korrespondansen at partisipantene allerede anser disse dalene som så godt som Verkets egne områder.

Selv om kobberverket ikke fikk innlemmet skogene i sør i sirkumferensen, og ikke fikk noen form for eierskap, frasto de ikke fra å ta skogene i bruk. Det første skrittet som ble tatt var anleggelsen av Femund smeltehytte i 1743 langs den nordre enden av sjøen. Denne anleggelsen av smeltehytten blottstilte en uenighet mellom kobberverket og staten. For selv om smeltehytten ble bygget innenfor sirkumferensen, ble den bygget i kongens allmenning. Majoriteten av partisipantene mente dette krevde kongelig bevilgning, mens minoriteten ledet av Johan Mangelsen, mente den skulle bygges uansett, og han tok selv på seg ansvaret for dette.²⁹⁷

Etableringen av smeltehytten ble brukt som argument i en uvanlig krass konflikt med en av de ledende embetsmennene i den dansk-norske staten. Den tidligere nevnte Otto Thott hadde på midten av 1750-tallet fått ansvaret for rikets handelsøkonomi. I sitt arbeide skal han ha blitt overbevist om at det var fornuftig å drive rydding av jordbruksland i Østerdalen, som han anså som mer inntekstgivende enn bergverksnæringen som han så på som skadelig for staten.²⁹⁸ Thott la derfor ned forbud mot all hugst i alle allmenningene i området og inndro også en del trekull som allerede var levert Verket. Verksledelsen sendte straks, i 1756, en representant til København med det formål å få hugstforbudet trukket tilbake, men representanten møtte motbør i Rentekammeret, og spesielt hos Otto Thott. Thotts sterke uvilje mot Røros kobberverk skal ifølge Hjort ha kommet av en konflikt mellom Thott og Mangelsen, over sistnevntes kritikk av Rentekammeret i en tidligere sak.²⁹⁹ Hjort oppsummerer Rentekammerets motsigelser slik: «Det Første, hvorover Rentekammeret yttrede dets Fortrydelse, var Røraas Verks Participanters Egenraadighed, der havde dristet sig til, saa langt henne i den Kongelige Almindig at opbygge en Smelte-Hytte, uden derpaa at have søgt Kongelig Tilladelse.»³⁰⁰

---

²⁹⁷ Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krag's Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 170.

²⁹⁸ *Ibid.*, 193.

²⁹⁹ *Ibid.*, 185, 193.

³⁰⁰ *Ibid.*, 197.

Torgeir Fryjordet skriver at Generalforstamtet også var klar over Røros kobberverks stadige ekspansjon sørover langs Femunden, men at verken Amtet eller andre myndigheter foretok seg noe frem til 1756.³⁰¹ Femund smeltehytte fikk riktignok bli stående, men som i Dragås var det vekket en statlig interesse for Verkets forretninger i området. Året etter, i 1757, fikk partisipantene også lov av kongen til å flytte Femund smeltehytte fra den vestre til sør-østre side av Femundssjøen for å kunne utnytte skogene der bedre.³⁰² Flyttingen av smeltehytten lenger sørover ble altså godkjent av staten, men Fryjordet påpeker at dette ikke innebar en utvidelse av sirkumferensen.³⁰³ At konflikten med Thott til slutt rant bort i sanden kan ha sin årsak i øvrighetens generelle problemer med å administrere statlige allmenninger. Rentekammeret selv, var ikke i besittelse av noen fullstendig oversikt over allmenningene i Norge, og andre nyriddingsprosjekter hadde bare endt i konflikt og rettslige tvister.³⁰⁴ Samtidig viser Kammerets innvendinger til en oppfatning av Røros kobberverk som fra denne perioden og fremover skulle bli stående, nemlig at Verket til syvende og sist hadde ekspandert driften mer enn de hadde rett til. Samme syn ble gjentatt så sent som på slutten av 1800-tallet, av en kommisjon i 1875 som behandlet eierskapstvister mellom staten og Verket. Jordet skriver at partisipantenes egenrådighet, og myndighetenes mangel på inngripen på 1700-tallet, fikk 1875-kommisjonen til å beskrive Verkets ekspansjoner som «tilladte og selvtagne utvidelser»³⁰⁵

Grenseoppgangen mellom Norge og Sverige

I samme periode som etableringen av Femund smeltehytte foregikk også den såkalte grenseoppgangen mellom Norge og Sverige. Som nevnt tidligere gikk deler av sirkumferensen inn i Sverige, så langt som til Tännadalssjøen. Amund Helland mener dette utgjorde et område på cirka fem kvadratmil.³⁰⁶ Grenseoppgangen var således et nasjonalt spørsmål av største betydning for Verket. Da Danmark-Norge hadde avstått Jemtland og Herjedalen til Sverige på 1640-tallet, mistet man også tilgang til betydelige skogsområder og ikke minst de fem kvadratmilene av sirkumferensen på svensk side. Nesten enda viktigere var

---

³⁰¹ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 157.

³⁰² "Copi av Fredrik 5 concession for participanterne i Røros kobberverk, at man forflytter den ved vestre side av Fæmundsøen hidtil havde smeltehytte til et beleiligt sted paa søndre eller sydøstre side av samme sjø," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.11*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1757).

³⁰³ *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 158.

³⁰⁴ *Ibid.*, 324.

³⁰⁵ Jordet, *Særtrekk ved kobberverksdriften ca. 1630-1890*, 21.

³⁰⁶ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 560.

forholdene på Femundsjøens østre side, som Karoline Daugstad (et al.) skriver at var på svenske hender før grenseoppgangen.³⁰⁷ Nissen påpeker derfor at kobberverkets store interesse for grenseoppgangen var knyttet til spørsmålet om Femunden.³⁰⁸ I tillegg kunne alle disse områdene ha lettet tilgangen til de svenske skogsområdene Idre og Särna som geografisk lå i en gunstig posisjon til å forsyne Femund smeltehytte. Grenseoppgangen var derfor viktig for Røros kobberverk generelt, og Femund smeltehytte spesielt.

Ifølge Peder Hjort ble grenseoppgangen i Røros-området foretatt mellom 1741 og 1742 av en felles dansk-norsk/svensk kommisjon. De dansk-norske kommissærene trakk grenselinjen på østsiden av Femundsjøen, mens de svenske kommissærene ville ha grensen trukket i midten av sjøen. Dette begrunnet svenskene med at skogene på østsiden alltid hadde tilhørt de svenske områdene Idre og Särna. Da uenigheten fortsatte la både det svenske og det danske hoff ned hugstforbud i området, og Hjort kommenterer: «[...] hvilket faldt meget fortrædeligt for Røraas Verk, der tilforn havde hugget frit, saavel paa den østre som vestre Side af Fæmund-Søen.» Det ser likevel ut til at Verket fortsatte hugsten, selv etter anmerkninger fra både svensk og dansk side.³⁰⁹

En av de fremste norske kommissærene som deltok i dette arbeidet var major Peter Schnitler, som skrev en lengre kommentar til grenseoppgangsforretningene mellom 1742 og 1745. I en innledning til Schnitlers *Grenseeksaminasjonsprotokoller* fra 1962 skriver Kristian Nissen at de norske kommissærene ønsket å trekke grenselinjen enda lenger mot øst og dermed innlemme deler av Idre i Norge, og at dette var et prestisjespørsmål for dem. Det felles dansk-norske kravet om at linjen skulle trekkes rett øst for Femunden var derfor et kompromiss, men at det var Røros kobberverks interesser som til slutt var førende. Nissen skriver videre at: «[...] verkets direktør, Leonhard Borchgrevink, efter opdrag av partisipantene satt sig i forbindelse med grensekommisjonen og på det sterkeste fremholdt verkets behov for Femundsskogene.»³¹⁰ Verkets representanter var derfor aktivt involvert i grenseoppgangen, og kobberverkets næringsinteresser sto sentralt i utformingen av den dansk-norske posisjonen.

For å avgjøre striden om grenselinjen i Femunds-området gjennomførte major Schnitler og de andre kommissærene intervjuer med lokalbefolkningen. Mange av disse intervjuene virker det

---

³⁰⁷ Daugstad og Binns, *Bergverksbyens omland: om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet*, 39.

³⁰⁸ Ibid., 82.

³⁰⁹ Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krag's Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 177.

³¹⁰ Peter Schnitler, Kristian Nissen, og Ingold Kvamen, *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745: Bind 1* (Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, 1962), XIX.

som bergverksdirektør Borchgrevink også har deltatt i. Intervjuene besto av litt over 20 spørsmål. De samme spørsmålene ble stilt til alle vitnene. Schnitlers utdrag av intervjuene begynner ved Feragen, rett nord for Femunden. Det første vitnet var bergmannen Ole Larsen Riise som bodde litt utenfor Bergstaden. I tillegg til andre spørsmål som dreide seg om alt fra personalia, familieopphav, natur og terreng og næring i området vitnet bodde i, kom spørsmål 22: «Hvad nytte godhed betydelighed og herlighed er der ved dend vestre Siide af Fieldene, Som de Svenske vil tileigne Sig?» Den vestre side av fjellene kan gjennom hele intervjurekken forstås som hele den vestre side av dagens riksgrense fra Feragen og sørover langs Femunden. Til dette svarte Riise: «Det er Skougene, hvor af mange Familier maae leve og gjøre brug til Røraas-værck [...]»³¹¹ Skogene ble dermed identifisert som en ressurs av betydning for området, og en ressurs svenskene kunne ha interesse av. Det fjerde vitnet, Lasse Jensen Femund, oppga at han bygslet en gård som var eid av partisipantene og arbeidet for Verket. Gårdens navn var «Nordre Viig» og lå sannsynligvis helt i nordenden av Femunden rundt Nordvika.³¹² Gården var derfor mest sannsynlig en del av partisipantenes jordegods i den såkalte Rørosallmenningen. Mer interessant er det at dette området lå innenfor sirkumferensen, noe som tyder på at ikke bare områdene sørover langs Femunden, men selve sirkumferenseområdet var truet av den nye grenseoppgangen på 1740-tallet.

Til de samme spørsmålene fikk kommisjonen mange av de samme svarene. Da det sjette vitnet, Knut Olsen Færragen også han bergverksarbeider, skulle forklare seg, ser vi direktør Borchgrevinks aktive deltakelse. Vitnet ble stilt det åttende spørsmålet: «Om han veed, hvem den vestre Siide af de forhen opReignede Fielde imellem Norge og Herjedalen tilhører, og veed hvis Gaarders grund de ere beliggende?» Schnitler skriver at Færragen svarte det samme som det første vitnet gjorde på det nittende spørsmålet, nemlig at det kunne være svensk eiendom, men at det var befolket av norske oppsittere, og at svenskene aldri hadde gjort innpass i området. Men vitnet la også til: «[...] at dend væstere Siide er Kongens Almindig.» Og major Schnitler skriver videre:

Efter Directeur Borchgrevings forlangende, blef viidnet tilspurt

- A) Om icke hæstbeed aasen og Røaasene Som ligge paa dend væstere Siide af Wigel Skaftet, og paa dend østere Siide af Femunds Søen, ligger Inden Røraas Værckets Circumference? RESP: Ja.
- B) Om Røraas Værck længe har haft brug udi hæst beed aasen, og viidere paa dend østere Siide af Femund Søen, paa væstere Siide af Wigeln og Wigel Skaftet? RESP: Ja, hand meener det kand være en 30ve aar: meer eller mindre.

---

³¹¹ Ibid., 4.

³¹² Ibid., 9-12.

- C) Om hand veed at Lars Olsen, Salige Tørris Olsen, og Salige Ole Joensen Jembt Ferragen har brugt og bøklet af dend Kongelige Norske Foged, Sæterbolig og Engesletter udi Svartviig dahlen, ved hestbeed aasen under Wigel Skaftets væstere Siide? RESP: Ja, De har brugt og bøklet.
- D) Liigeledis om Bendt Ferragen og Ole Johansen Ferragen har bøklet Sæterboliger og Enge Sletter ved Liusenaasen og op i Liusenaadalen, hvor af de Svenske har indtaget een Stoer deel med Sin Linie? RESP: Hand veed iche andet end at de 2de mænd har bøklet: men om de Svenske Maalere har indtaget eendehl der af, veed hand iche.³¹³

At kobberverkets sirkumferens strakte seg til østsiden av den nordre delen av Femunden, er riktig. Men utover det vitner episoden om flere interessante momenter. Til punkt B virker Borchgrevink å lene seg på det han kaller Verkets «brug», uten å presisere det nærmere. Det må antas å være hugst, tilvirkning og leveranse av trekull. Tidligere bruk av skogen ser derfor ut til å være et godt argument i seg selv, for direktør Borchgrevink. Spørsmålene om sirkumferensens utstrekning og om Verkets bruk, ble fulgt opp med spørsmål om norske bønders generelle bruk i området, samt en slags konklusjon om at de svenske kommisærene trengte seg inn på norsk land. Til sammen utgjorde bergverksdirektør Borchgrevinks spørsmål et forsvar for den østre side av Femunden som norsk territorium og eksplisitt og implisitt som virkeområde for Røros kobberverk. Der han ikke kunne vise til sirkumferensen, viste han til Verkets tidligere aktiviteter og prøvde således å hevde en slags historisk bruksrett. Til syvende og sist er Borchgrevinks blotte tilstedeværelse interessant i seg selv. Det viser hvor stor innflytelse Verkets ledelse må ha hatt i Røros-området, og i dette tilfellet for utformingen av rikspolitik. Interessant er også det faktum at han uhindret fikk stille vitnet spørsmål, i en mye mer detaljert grad enn kommisærene selv gjorde. Det må likevel påpekes at samtlige av vitnene ga ufullstendige og til dels forvirrende uttalelser om eiendomsforhold i området. De som støttet kobberverkets bruksrett arbeidet for Verket i en eller annen form. Som regel virker vitnene å ha vært mest oppdatert på hvordan de selv livnærte seg, men har ofte kun vage forståelser av hvem som eide hva i området, om noe var statsallmenninger eller ikke, og til og med om områdene var på norske eller svenske hender. Uvissheten om hvem som eide hva kan ha gitt Røros kobberverk et spillerom i hevdelse av privilegierett, men vitner også om at faktisk eierskap og bruksrett var noe det kan ha vært lite forståelse for hos allmuen. Dette kan ha hatt en negativ innvirkning på hevdelsen av privilegieretten, og statens og Verkets evne til å håndheve denne.

Den østlige siden av Femunden ble akseptert å tilhøre Norge ved ferdigstillingen av grenseforhandlingene i 1751.³¹⁴ Peder Hjort skriver videre at den endelige avtalen til og med

³¹³ Ibid., 20. "RESP" står før vitnets svar.

³¹⁴ Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krag's Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 178.

inneholdt et eget punkt om Røros kobberverk, som ga Verket lov til å kjøpe trekull fra de svenske bøndene i Idre og Särna. Hjort mener likevel at dette hadde liten betydning: «[...] da samme Bygders Beboere, der langt fra ikke ere arbeidsomme, ville hellere vedblive dere gamle Næringsvei og leve av Fiske- og Veideri [...]»³¹⁵ Det er uvisst om denne beskrivelsen er riktig, men også Ole Øisang mener de svenske leveransene ikke kan vært særlig store.³¹⁶ Røros kobberverk forhandlet i 1786 om oppkjøp av svenske skoger, men disse kjøpene ble ikke noe av.³¹⁷

Konflikt med rendalsallmuen

En tid etter grenseforhandlingene møtte Verkets ekspansjon sørover motbør fra andre hold. I 1762 kom de første klagenene fra bønder i Rendalen (rendalsallmuen) og sagbrukseiere i Christiania som hadde interesser i Trysil-området.³¹⁸ Siden arbeidet som ble gjort i forbindelse med 1735-kommisjonen, var det ikke avgjort hvor langt sør Verket kunne ta i bruk skogsallmenninger, men Gunnar Nissen mener at Verket på 1760-tallet hadde ekspandert driften langt ned i Rendalsallmenningen, godt over ni mil fra de største gravene.³¹⁹ Dahle skriver at kobberverkets ledelse viste til en kongelig resolusjon fra 1751 for å legitimere ekspansjonen, som hadde gitt Verket bruksrett over skogene ved Femunden. At Femund smeltehytte hadde fått kongelig tillatelse til å flyttes sørover i 1757, ble også brukt som argument.³²⁰ I bevilgningen fra kongen sto det at smeltehytten kunne flyttes til «[...] Søndre eller Sydøstre Side af samme Søe, og denne Smeltehytte der udrette og uforhindret bruge.», noe verksledelsen hadde tolket til å mene uhindret bruk av skogene.³²¹ Samtidig må ekspansjonen stadig ha fortsatt sørover, også sør for Femunden, for at Verket skulle ha havnet i konflikt med rendalsallmuen. Rendølingene selv brukte nok også skogene i større grad enn andre bondeallmuer. Dahle skriver: «Skjønndt Skovene laa lige op til fem Mil fra Gaardene, betragtede dog Rendølene sig som ”Enevoldsherrer” over disse strækninger», og at bøndene derfor så med misnøye på den ekspanderende verksdriften.³²² Konflikt mellom Røros kobberverk og bøndene sørover i Østerdalen var ikke et nytt problem. Allerede i 1704, i

---

³¹⁵ Ibid.

³¹⁶ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 133.

³¹⁷ Dahle, *Røros kobberværk: 1644-1894*, 236.

³¹⁸ Fryjordet, *Bergverkenes treforbruk*, 29.

³¹⁹ Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 107.

³²⁰ Dahle, *Røros kobberværk: 1644-1894*, 229.

³²¹ "Copi av Fredrik 5 concession for participanterne i Røros kobberverk, at man forflytter den ved vestre side av Fæmundsøen hidtil havde smeltehytte (Statsarkivet i Trondheim, 1757)."

³²² *Røros kobberværk: 1644-1894*, 175.

forbindelse med utbyggingen av vassdragsløp mellom Feragen og Femunden og andre vassdrag, hadde bønder sørover i dalene langs Femunden klaget over Verket fordi de fryktet en økt fare for vårflo. ³²³

I 1766 tok konflikten med rendalsbøndene til for fullt da bøndene hevdet eiendomsrett over skogene rundt selve Femunden. Generalforstamtet, representert ved skoginspektør Johan Georg Hummel, la ned hugstforbud rettet mot de bygdene som leverte materialer til Røros kobberverk, et forbud som var til rendalsbøndenes fordel. Forbudet ble imidlertid opphevet av Amtet kort tid etter. ³²⁴ Hvordan Amtets skoginspektør kunne legge ned hugstforbud i en sak som omhandlet eiendomsrett, er uvisst (jmfør tidligere kommentar om GFAs mandat).

Samme året skrev direksjonen på Røros til Generalforstamtet. De starter med å henvende seg til Generalforstamtets medlemmer og skriver:

For de Høyst Høyærede Herrer Communication af den Herr Inspecteur Hummel tilstillede Ordre og Forandring udi det af ham give de Forbud paa Kul-hugster i de til Rendalen omgrænsende Skove har vi den ære herved saa meget meere at aflægge allerskyldigst Taksigelse, som samme giver Prøver paa General Forstamtes anhør for Røraas Verks Conservation, der visselig trænger til saa mægtige Beskyttere, om ikke de Skove hvor af Verket nyttter de fornødne Materialier skal blive ganske ruinerede og Verket inden kort Tid komme til at mangle derfor det fornødne Qvantum som dets vedløfttge Driftt aarlig er behøvende, og da disse Verkets trængende Omstændigheder er Herr Inspecteur Hummel bædre end nogen anden bekiendt saa undrer vi meget over at ham som er sadt i sit District at udvise til Verket fornødne Materialier har imod General Forstamtets Ordre og meening gjort et saa fornærmeligt Forbud, hvilket han uden communicare Betienterne ved Røraas Verk har ladet bekiendtgiøre [...]. ³²⁵

Utenom igjen å spå Verkets undergang om ikke skogressursene ble sikret, takker verksledelsen for at Amtet trakk tilbake Hummels hugstforbud. Direksjonen stiller seg i brevet helt uforstående til Hummels handlinger og mener at han burde vite bedre, han som kjenner til kobberverkets behov. Spesielt krass er setningen: «[...] saa undrer vi meget over at ham som er sadt i sit District at udvise til Verket fornødne Materialier har imod General Forstamtets Ordre og meening gjort et saa fornærmeligt Forbud [...]». Det at verksledelsen mente at skoginspektørens oppgave var å utvise nødvendige materialer til Verket, vitner om et dilemma som forfulgte Generalforstamtet gjennom hele perioden: var Amtets fremste oppgave bevaring av skog eller beskyttelse av skogsintensiv næring? Eiere og ledelse ved Røros kobberverk forventet at Amtet skulle løse begge oppgavene til Verkets fordel. ³²⁶ Amtet

³²³ Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krag's Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 152.

³²⁴ Dahle, *Røros kobberverk: 1644-1894*, 182.

³²⁵ "Direksjonen til Generalforstamtet 30. august (Statsarkivet i Trondheim, 1766)."

³²⁶ Dahle, *Røros kobberverk: 1644-1894*, 141.

ble til slutt lagt ned under Johan Struensees regjeringstid fordi det ikke svarte til noen av ambisjonene.³²⁷

Men uenigheten mellom Røros kobberverk og Amtets representant, skoginspektør Hummel, vitner også om strid rundt hevdelsen av bruks- og eiendomsrett på et rent personlig nivå. I et brev fra juni, to måneder før Direksjonens brev til Generalforstamtet, skrev daværende bergskriver Hjort til Direksjonen om skoginspektøren. Hummel hadde på dette tidspunktet gitt bøndene i Tyldalen lov til å hugge tømmer til sagbruk i skogene som allmuen i Tolga brukte for å levere kull til Tolga smeltehytte. Hjort beklager seg over at Hummel: «[...] i Stæden for at være Verket til Tieneste gjøre alt hvad han kan til Fortræd hvorpaa vi har haft og har Daglig beviiser.»³²⁸ Og han fortsetter:

For denne hugster skyld der er Verket til største skade og andre Magtpaaliggende Ting er jeg nød at reise til forestaaende Tønsets Ting for at faae den gode Mand i Tale og høre hans Meening, samt forsøge at faae ham bragt paa andre Tanker, hvilket dog nok bliver et forgjæves arbeide efter det jeg forhen har mældet om hans gemyttes Beskaffenhed.³²⁹

Hjorts mening var altså at skoginspektør Hummel var fiendtlig innstilt til kobberverket. Dette kan tyde på at hevdelsen av bruks- og eiendomsrett i visse tilfeller ble avgjort av kun én embetsmann, og at dennes personlige innstilling har vært avgjørende for om Verket kunne eller ikke kunne drifte i et område. Selv om slike avgjørelser kunne bli trukket tilbake, som Generalforstamtet gjorde i tilfellet over, vitner det om en viss vilkårlighet i behandlingen av saker om tilgang på skog. På denne måten får konflikten med Hummel gjenklang i konflikten med Thott. Det er verdt igjen å presisere at det her er snakk om skogsallmenninger utenfor kobberverkets sirkumferens.

Problemene med Hummel virker å ha ansporet verksledelsen til å sende inn en lengre rapport om Verkets bruksskoger. I redegjørelsen for skogene langs og sør for Femunden skrev Direksjonen at bønder fra Rendalen hadde setre i disse skogene og anså dette som deres eiendom, men verksledelsen skriver «[...] da den dog [...] tilforne har været og endnu bør være Kongens Alminding siden man har seet Bøxl-sedler paa enn deel af disse Strækninger udgiven af kongens Fogder i førre Tider»³³⁰ Med andre ord, at rendølingenes krav ikke kunne stemme fordi verksledelsen hadde sett papirer, utstedt av fogden, på at det ble bygslet på kongelig eiendom, ergo at områdene var kongelig allmenning.

---

³²⁷ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 365.

³²⁸ "Bergskriver Hiorts skrivelse til Directionen (Statsarkivet i Trondheim, 1766)."

³²⁹ Ibid.

³³⁰ "Direksjonen til Generalforstamtet 30. august (Statsarkivet i Trondheim, 1766)."

Hjort skriver i sine *Efterretninger* at rendølene var Verkets bitre fiender som ikke ønsket annet enn at Verkets drift i skogene opphørte. Bøndene hadde til og med gått så langt som å vitne til svenskenes fordel under grenseforhandlingene, noe kobberverkets representanter aldri glemte.³³¹ Bergverksdirektør Borchgrevink uttalte i den sammenheng: «[...] de haver conniveret med de Svenske for at fornærme sine naboer.»³³² Konflikten mellom Røros kobberverk og rendalsallmuen økte i intensitet utover 1760- og 1770-tallet. I 1775 ble statsallmenningene i Østerdalen fredlyst av Rentekammeret i påvente av en kommisjon som skulle kartlegge bruksrettigheter i skogene.³³³ For Røros kobberverk betydde dette en mulig avgjørelse på stridighetene om allmenningen i Rendalen og Femunds-området forøvrig. Kommisjonsarbeidet virker derimot å ha halt ut i tid, og uten en løsning var skogene fortsatt fredlyst og dermed avskåret fra Verkets bruk. I juni 1779 forfattet partisipantene derfor et skriv til kammerherre von Molich i København i den hensikt å få hans hjelp, og de skriver:

[...] Rendalens Almue vil søge at tilvende sig som Eiendom, alle ved og omkring Femunds Søen beliggende Almindings Skove, hvorfra Røraas Kobber Verk, efter Tilladelse hidtil har bekommet og end meere herefter trænger til at nyde Kull Leverance som det ikke uden Ruine kan undvære.³³⁴

Partisipantene brukte videre flere avsnitt på å spørre, ikke kun Verkets, men hele Hedmark, Oppland, Trøndelag og såvel rikets ruin om ikke bergverksdriften vernes, før de la frem argumentene knyttet til bruks- og eiendomsrett:

Skovene ere bestandig [...] brugt som Kongelig Almindinge, saa at hvad end derimod vil indvendes, bliver det dog unægtelig, at ingen kan viise [...] dertil end Kongen, som, om ingen anden Adkomst hevdes, [...] dertil har fanget hævd og følgelig tillige Eiendom hvilken baade ved almindelige og særdeele Tilladelser, er blevet Røraas Verk til Benyttelse, saavidt Kullveed-Hugst angaar [...]³³⁵

Skogene i Femunds-området hadde til alle tider vært kongelig allmenning, ifølge partisipantene. Eller mer presist, hadde alltid vært *brukt* som om de var det. Videre skrev de at ingen derfor kunne hevde eiendomsrett utenom kongen selv, og Røros kobberverk hadde i disse allmenningene fått bruksrett gjennom «almindelige» og spesielle tillatelser. De «almindelige» tillatelsene de viste til var helt sikkert de generelle bergverksprivilegiene, og deres artikler om bergverkenes bruk av statlige allmenninger. De spesielle tillatelsene var de samme de hadde vist til tidligere, nemlig de verksledelsen mente å ha fått ved opprettelsen, og

³³¹ Hjort et al., *Peder Hjort og Peter Schnitler Krag's Efterretninger om Røraas Kobberverk og Præstegjeld*, 176.

³³² Jordet, *Særtrekk ved kobberverksdriften ca. 1630-1890*, 21.

³³³ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 159.

³³⁴ "Partisipantenes Pro Memoria til Kammerherre Baron von Molich av juni, og Molich erklæring av august 1779," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1779).

³³⁵ *Ibid.*

senere flyttingen av Femund smeltehytte. Vitneutsagn fra grenseoppgangen kan muligens også ha spilt en rolle her. Videre skriver partisipantene: «[...] Urimeligt ville det desuden være, i fald Rendalingerne, som har fornødne Skove i Nærværelse af deres Gaarde, skulle ogsaa nye Tilladelse at ammasse sig langt bortliggende Almindings Skove, blot og alleene til Saugtømmer-Hugst.»³³⁶

Som Dahle også skrev, hevdet rendølene rett til skoger som lå langt fra egen bygd og egne gårder. Det var altså ikke kun kobberverket som hadde ekspandert langt fra sitt opprinnelige utgangspunkt. Partisipantene avsluttet brevet til kammerherre von Molich ved å be ham støtte kobberverket med en skriftlig erklæring som oppfordret til å beholde skogene som de var, og at ingen forandringer i bruks- og eierskap ble gjort til annet enn Verkets fordel. I august samme året svarte kammerherre von Molich med en erklæring etter partisipantenes ønske: «Som anførte Herrer Participantere medregnede, [...] saa er heller intet billigere, end at det betydelige og umistelige Røraas Kobber Verk, [...] bør som alle andre Bergverker, forhielpes med fredlyste Skov-Circumferencer til Verkets bestandige Vedligeholdelse.»³³⁷

Molich stilte seg altså bak partisipantenes krav. Hvor begrepet «Skov-Circumferencer» kom inn i bildet her, er noe uvisst. Partisipantene hadde ikke nevnt sirkumferensen én gang i sitt opprinnelige brev til kammerherren, og opprettelse av nye sirkumferenser til Verket var aldri på tale i Femunds-området. Dette var for så vidt ikke et uhørt scenario. Sølvverket på Kongsberg hadde for eksempel fått utvist to nye sirkumferenser i henholdsvis 1720 og 1721.³³⁸ Likevel var partisipantenes prioritet i denne saken sikringen av bruksrett over allmenningene utenfor sirkumferensen, på grunnlag av rettigheter de mente de allerede hadde blitt innrømmet. Molichs språkbruk kan derfor tilskrives det man kan kalle en mulig faglig forvirring. Om rendalsbøndene skrev Molich:

Jeg har aldrig persvaderet mig til at troe, at noget Bøygdelag kan beviise sig Eiendoms-Ret til de Skove, som ere 2 a 3 Miile fra Bøygderne beliggende, og endnu mindre de, som er længere beliggende, men at samme jo baade har været og bestandig maa blive Hans Kongelige Majestets Almindinger. Thi naar dette ikke var, kunde ej heller Bergverkerne til denne Tiid staaet ved Magt og Driftt.³³⁹

På et generelt grunnlag støttet Molich også argumentet om at rendalsbygdene lå for langt fra Femunds-området til at de kunne hevde noen rett. Disse allmenningene måtte derfor, etter

---

³³⁶ Ibid.

³³⁷ Ibid.

³³⁸ Berg, "Bergverk og bondeøkonomi i Buskerud, Vestfold og Telemark," 51.

³³⁹ "Participanthenes Pro Memoria til Kammerherre Baron von Molich av juni, og Molich erklæring av august 1779 (Statsarkivet i Trondheim, 1779)."

hans mening, være kongens og bergverkene kunne ikke ha driftet hvis det ikke hadde vært slik. Interessant nok fortsetter Molich med en argumentasjon som ikke var ansporet av partisipantenes korrespondanse. Han skriver at allmuene som drev kjøring for Verket alltid hadde kunnet betale skattene sine, i motsetning til de bøndene som drev hugst til sagbruket. I sistnevnte næring mente han at prisene hadde vært for lave til at det hadde lønt seg for bøndene, og som følge av det var: «[...] Tømmeret bortgIVEN til Bondens Tab, hvilket havde en herligere Nytte til Bergverkernes Driftt, som Landets største herligheder.»³⁴⁰ Ikke bare betydde rendølenes hugst et tap i skatteinntekter, men også bortkastede skogressurser. Molich avslutter med at han vil:

[...] opnaae Hans Kongelige Majestets allernaadigste Resolution, at denne til Røraas Kobber Verkes bestandige Driftt maatte forundes til Benyttelse Skovene ved og omkring Femund Søen, uden mindste Fornærmelse af Rendalingernes Pretensioner, som holder for ganske urimelige, ugrundede og usandferdige, at de i saa langt fra deres Bøygdt bortliggende Skove kan tilegne sig nogen Eiendom.³⁴¹

Saken fortsatte likevel i flere år til, uten konklusjon. Rentekammeret overlot i 1785 hele saken til en ny kommisjon ledet av justisråd Lange. Kommisjonen fattet sin beslutning i 1786. Rendølenes krav ble avvist, og det ble bestemt at allmenningene det var snakk om skulle bli regnet som kongelige allmenninger.³⁴² Året etter, i 1787, sendte Direksjonen på Røros likevel et skriv til Bergverksdirektoratet for å sikre seg mot en eventuell anke og andre fremtidige fremstøt fra bøndene i Rendalen. Verksledelsen åpner med å takke justisråd Lange personlig for å ha brakt saken til ende og vektlegger at dommen hadde vært i Verkets, landets og kongens interesse, før de fortsetter med nye angrep på rendalsallmuen: «Det er aabenbare, at Rendalens egenraadige Almue, ved Hielp og Understyttelse af visse Syndenfieldske Handels-Huuse og Saugbrugere søger at Depossedere Røraas Verk fra dets Ældgamle [...] Ret, udi forbemelte Almindings Skove [...]»³⁴³

Hvilken eldgammel rett de sikter til, er uklart. Femund smeltehytte var på det tidspunktet bare noen tiår gammel, og sirkumferensretten gjaldt som kjent ikke så langt sør. Muligens kan de igjen ha referert til de generelle privilegiene i Bergordinansen av 1683 og Interimsprivilegiene av 1687. På samme måte nevner Direksjonen heller ikke hvilke sørlige handelshus og sagbrukere det er snakk om. Men Hedmark hadde vært et skogbruksfylke i lang tid, og

---

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ Ibid.

³⁴² Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 159. Sannsynligvis Hermann Leopoldus Lange

³⁴³ "Directionens skrivelse til det Kongelige Bergverks Directorium," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1787).

bøndene der leverte som oftest tømmer til sagbrukene på Østlandet, noe verksledelsen på Røros sikkert var klar over. Fryjordet skriver at sagbrukseiere fra Christiania hadde interesser i Hedmark.³⁴⁴ Muligens var det disse Direksjonen siktet til. Verksledelsen skriver videre at de mente at rendalsbygdene lå så langt fra skogene at hugst til sagbruksindustrien uansett ikke var mulig. Dessuten, skriver Direksjonen, var dette et påfunn fra de rikeste i rendalsbygdene og noe de fattige bøndene ikke ville tjene på.³⁴⁵

Av Direksjonens skriv er det åpenbart at de fryktet en videre utvikling i saken, også etter kommisjonens dom. Verksledelsen anså det som mulig at rendølene ville anke kommisjonsdommen, noe de også gjorde.³⁴⁶ Riktignok fryktet Direksjonen enda mer at rendalsbøndene skulle gå sammen i et forsøk på å kjøpe skogsallmenningene fra kronen: « [...] ogsaa Naadigst vil afværge, at bemelte Almue ej bliver tilladt ved Kiøb at tilvende sig de Rendalske Almindings Skove [...]»³⁴⁷ Verksledelsen følger videre opp med det som kan regnes som en oppsummering av hele deres argumentasjon og ståsted:

Men om Rendalens Almue, skulle mod Formodning, blive Allernaadigst tilladt at Kiøbe Almindingen under Forbeholden af Verkets Brugs-Ret, vilde Røraas Verk dog komme til at periditere alt for meeget derved, og aarligen ligge i Striid men en Openietre Almue, foreent med visse HandelsHuuse og Saugbrugs Ejere hvis Interesse altiid vilde fordre et overdrevet Brug, som ej kunde bestaae med Røraas Verks, hvis vigtige Ressource af de Rendalske Almindings Skove vilde ganske undergaae ved en saa sterk Concurrence i Skovbruget.³⁴⁸

I skrivet til Bergverksdirektoratet står det ingenting om at Røros kobberverk selv kunne tenke seg å kjøpe skogene fra staten. Det blir heller ikke presentert noen argumenter for hvorfor de ikke skulle ha villet gjøre det. Muligens anså verksledelsen det som urealistisk at myndighetene ville gå med på noe salg. Kanskje visste de at prisen ville blitt for høy. Det er også mulig at de anså Verkets bruksrett som så sikret på det tidspunktet at et kjøp ville vært unødvendig. Alle disse mulighetene hindret dem likevel ikke i å avslutte brevet til Bergverksdirektoratet med en bønn om at direktoratet ville sørge for at Rentekammeret aldri behandlet noe forslag fra bøndene om kjøp eller bruk av allmenningen i Rendalen. Brevet avsluttes med: «Kort: Vi ansøger underdanigst, at dette vigtige Verk, maa fremdeles være anbefalet til det Høje Collegii Omhue og Protection.»³⁴⁹

---

³⁴⁴ Fryjordet, *Bergverkenes treforbruk*, 29.

³⁴⁵ "Directionens skrivelse til det Kongelige Bergverks Directorium (Statsarkivet i Trondheim, 1787)."

³⁴⁶ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 159.

³⁴⁷ "Directionens skrivelse til det Kongelige Bergverks Directorium (Statsarkivet i Trondheim, 1787)."

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ Ibid.

Kommisjonsdommen ble anket, men i 1790 bestemte Overhofretten at dommen skulle stå ved lag. Rendalsbøndene modererte deretter kravene sine.³⁵⁰ I januar 1792 sendte allmuen tre representanter til kobberverkets partisipanter. Bøndene ble representert av Knudsen Føenaas, Gjermund Pedersen Unset og Ole Olsen Unset, som foreslo for partisipantene at Verket og allmuen skulle dele på skogene i Rendalsallmenningen.³⁵¹

Partisipantenes svar til bøndene må ses på som den endelige oppsummeringen av verkseiernes syn på Røros kobberverks stilling i Femunds-området, Rendalen, betydningen de mente driften hadde for landet og staten, og hvilke rettigheter alt dette hvilte på. Partisipantene åpner storsinnet med å si seg enig i at bøndene hadde all rett til å søke om fordeler fra staten og at det muligens kunne finnes en løsning for begge parter. Ellers er resten av skrivet et knusende angrep på rendalsbøndene, deres krav og stilling, og et totalforsvar for Verket, dets historie og generelle drift. Først følger den ganske vanlige, men her mer spesifikke, oppsummering av hvordan Verket hadde tjent staten. Partisipantene lister opp Verkets produksjon og hva som hadde gått til København av toll og tiende, samt mønstringen av Bergkorpsets forsvar mot Sverige. Kobberverket, skriver partisipantene, var belemret med tøft klima og svenske angrep, som har ødelagt Verket og dets skoger flere ganger. Det viktigste for partisipantene var hva Verket hadde hatt krav på og hva de fremdeles hadde krav på. Etter deres mening hadde rendølene vist seg ikke å være i stand til å ta vare på skogen, og de hadde heller ikke noen tro på at det skulle forandre seg ettersom kontroll over tømmerhugsten var umulig i et så avsidesliggende område. Utenom Røros var de tre viktigste smeltehyttene Dragås, Tolga, og Femund, som alle lå langt fra Verket (de må mene Bergstaden eller de største gruvene). Rendalsallmenningen var derfor Femund smeltehyttes eneste kilde til skog på det tidspunktet, skriver partisipantene. Rendalsallmuen hadde heller ikke respektert fredlysningen fra 1770-tallet, mente de. I tillegg hadde kommisjonsdommen fra 1786, som sa at allmenningen var kongens eiendom og var til Verkets bruk, gitt allmuen utmark på to mil fra bygdene, og partisipantene skriver: «[...] faae Bøygder i Landet have saa vidtløftige Udmarker.»³⁵² Videre skriver de at selv om rendalsbygdene manglet skog, så var det rikelig med jord, fiske og fe, og manglet derfor ikke noe mer enn andre bygder i landet:

Heele Bøygden i Landet, nære sig vel uden Skovbrug til Tømmerhandel, da denne mangel har lært Folket, at Sysselsette sig med andre Nærings Veje, som Naturens riige skiød , og den [...]

---

³⁵⁰ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 159.

³⁵¹ "Overdireksjonens svar og erklæring på bønder fra Rendalens forestilling," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.3*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1792).

³⁵² *Ibid.*

ikke mangler, saadan Jord-Dyrkning, Potætes-Avling, Fiskerie, Fæhandel, Buedrot, Blæsterbrug m.m. [...] Men et Berg Verk, lidet eller stort, kan ikke bestaae uden Skovbrug.³⁵³

Partisipantene tegnet et bilde av rendølene som upålitelige og deres krav som urimelige. Ikke kunne de stoles på til å verne skogen, bygdene deres trengte heller ikke skogene for å overleve, og retten de hevdet var, i partisipantenes øyne, tvilsom på sitt beste. For å understreke det siste poenget hevdet de kobberverkets rett gjennom lov: «Røraas Verk har ikke nogen vilkaarlig, men Positiv Brugs-Ret af Rendahlens Alminding, herindtil udi Christian 4des Forleening, Berg Ordinancen og Interims Privilegierne.»³⁵⁴ Av alle dokumentene fra rendalsaken som er omtalt her, er det først i denne siste erklæringen at representanter for kobberverket viser eksplisitt til privilegiene. Ikke bare viste de til privilegiene generelt, men omtaler samtlige de mener å ha fått, fra privilegiene gitt av Christian IV i 1646, Bergordinansen av 1683 og Interimsprivilegiene av 1687.

Rendalsaken fikk sin endelige konklusjon i 1798. Da bestemte Rentekammeret at bruksretten i all hovedsak skulle gis til Røros kobberverk, men at utmark skulle skilles ut til bruk for 22 gårder tilhørende rendallsallmuen. I tillegg til dette satte Rentekammeret vilkår for kobberverkets bruk, blant annet at Verket skulle overse bevaringen av skog i traktene, at allmuenes seterbruk skulle respekteres, at området skulle falle tilbake til staten om Verket ble nedlagt, samt at verkseierne måtte betale for noen av utgiftene staten hadde hatt med saksgangen. Alt i alt var bestemmelsene til Verkets fordel. Bøndene vant ikke frem.

Samtidig kan man slå fast at staten i stor grad var lydør overfor allmuens krav, noe lengden på saksgangen kan tyde på, samt at bøndenes siste søknad om begrenset bruksrett ble tatt til følge. Røros kobberverk, som var den nominelle vinneren, hadde brukt mye ressurser på saksgangen. Verkseierne hadde også opplevd å få avslag på sine anmodninger. For eksempel forsøkte Verket i 1798 å slippe å betale rendølene skogleie for den delen av allmenningen som de satt på, men som kobberverket fikk leveranser fra og tilvirket kull i. Dette ble avslått av Rentekammeret.³⁵⁵ Og sist, men ikke minst, så fulgte det vilkår med bruksretten Verket vant. Verket hadde imidlertid oppnådd sine driftsmessige mål. Nissen skriver at strekningen i Rendallsallmenningen som tilfalt kobberverket utgjorde 83 kvadratkilometer.³⁵⁶ Fryjordet oppsummerer: «Med dette var det åpnet verket anledning til å bruke kongens almenning i

---

³⁵³ Ibid.

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ Dahle, *Røros kobberverk: 1644-1894*, 270.

³⁵⁶ Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 110.

Rendalen helt til sørgrensa mot Trysil og Åmot.»³⁵⁷ Dette var resultatet av en konflikt som hadde vart i over 30 år.

4.4 Oppsummering

Dette kapittelet har omhandlet tre viktige geografiske områder: Tolga, Dragås og Femunden. I alle de tre områdene forsøkte Røros kobberverk å ekspandere verksdriften gjennom å konsolidere bruksretten til skogsallmenninger i tiden mellom 1730 og 1800. I de tre områdene måtte Verket hanskes med tre hovedaktører: bondeallmuer, private aktører (sagbrukseiere) og staten.

Konfliktene med bøndene i Tolga-området viser at Verket manglet en formell eierskapsrett over skogsområder som de anså som avgjørende for verksdriften. I mangel av dette må innkroningsforretningene ses på i det minste som et konkret tiltak for å konsolidere bruksrett, men også en mulig de facto eiendomsrett over skogene. Denne bruksretten ble hevdet gjennom privilegiene gitt til Verket. Vedvarende problemer med ulovlig hugst viste imidlertid at privilegieretten var vanskelig å håndheve, selv etter innkroningsforretningene. Muligens kan privilegieretten ha sikret en form for eierskap over tid, men den var mest effektiv i å hindre andre større aktører å etablere seg og drifte i området. Kontroll med skogbruket virker uansett å ha vært verksledelsens fremste prioritet, men ikke nødvendigvis gjennom de jure eierskap. Konfliktene viser også at det mellom ulike aktører var en forskjell i oppfatningen av bruks- og eiendomsrett i perioden.

Konfliktene om skogsallmenningene i Dragås vitner om en stat som, mot midten av 1700-tallet viste større interesse enn før for næringsvirksomhet, sannsynligvis som følge av at staten hadde klare eierskapsinteresser i Dragås-området. Staten var opptatt av hva Røros kobberverk foretok seg, men viste også større interesse for andre næringer, spesielt sagbruksindustrien. Møtet med denne industrien utfordret Verkets stilling som dominerende næring i området. I striden om bruksrett til skogsallmenningene på starten av århundret lente verksledelsen seg i stor grad på Bergordinansen og Interimsprivilegiene, spesielt i spørsmålet om forsyning av trekull til Dragås smeltehytte. At verksledelsen i det tilfellet ikke bestred myndighetenes avgjørelse om å beholde allmenningen under statlig eierskap, vitner om at bruksretten også her var ledelsens fremste prioritet. Konfliktene i Dragås viser dessuten at verksledelsen hadde

---

³⁵⁷ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 159.

flere virkemidler de kunne ta i bruk, i de tilfellene hvor bruksretten ble utfordret. På midten av 1700-tallet lente de seg mer på rettsforfølgelse, statlig utvisning av skog, å aktivt søke utvisning på skog der andre aktører hadde driftsplaner, flytte egne anlegg lenger inn i skogene, hevde større ressursbehov enn nødvendig og å gå til oppkjøp av eiendom. Dragås var et tilfelle hvor partisipantenes oppkjøp av gårder var spesielt fremtredende i forhold til i de andre områdene Tolga og Femunden. Samtidig ekspanderte Verket i liten grad lenger nord enn Dragås-området, i sterk kontrast til det som var utviklingen på grensen til Hedmark. En kan derfor tenke seg at en ekspanderende sagbruksindustri var den største bremsen på kobberverkets geografiske utbredelse.

Oppkjøp av land og eiendom skjedde i mindre grad i Femunds-området enn i Dragås. Verksledelsen ble tidlig foreslått av Bergamtet at det kunne finne sted en mulig utvidelse av sirkumferensen til de sørlige dalene langs Femunden. Dette ble imidlertid ikke noe av. Verkets påfølgende ekspansjon i disse områdene førte så til konflikt med staten. På samme tid viser det seg at staten kan ha hatt problemer med å administrere de statlige allmenningsskogene og kan ha forårsaket personlige konflikter mellom verksledelse og statlige embetsmenn, som vist med tilfellene Otto Thott og Johan Georg Hummel. Dette kan igjen vitne om en usikkerhet for Verket i samspillet med staten, og skiller seg således fra perioden før. Vitneusagn fra grenseoppgangen viser at det var ufullendt forståelse av hvem som eide hva i området i denne perioden. I denne saken deltok verksledelsen aktivt i et spørsmål av nasjonal karakter, men privilegiene kunne i liten grad spille inn i det som tross alt var forhandlinger med en annen stat. Verksledelsens endelige forsvar i rendalssaken mot slutten av 1700-tallet hviler derimot tungt på samtlige privilegier gitt til Verket. Men privilegiene brukes først og fremst for å hindre andre aktørers eierskap. Eget de jure eierskap kom sjelden, om overhodet, på banen. Også i konflikten med rendalsallmuen vil jeg konkludere med at bruksretten over allmenningene var verksledelsens fremste prioritet. En del ting som saksbehandlingstid og til en viss grad det endelige utfallet, viser likevel at Verket mot slutten av 1700-tallet ikke automatisk kunne regne med statens velvilje.

Gjennom hele den perioden kapittelet har tatt for seg kan man konkludere med at bruksretten over skogsallmenninger var verksledelsens fremste prioritet. Privilegieretten var en effektiv måte å hindre andre aktører å etablere seg i disse allmenningene. Samtidig måtte Røros kobberverk forholde seg til en stat som ble mer aktiv i perioden, med øyne for andre næringer enn kun bergverksdriften. Verksledelsen lente seg på privilegiene som rettsgrunnlag gjennom

hele perioden. Imidlertid forekom det ikke en konsekvent hevdelse av de forskjellige privilegiene. Av disse var Bergordinansen og Interimsprivilegiene de mest brukte, mens 1646-privilegiene nevnes i mindre grad. Der privilegiene ble hevdet, var det ofte i samspill med andre virkemidler ledelsen hadde til rådighet. Røros kobberverk ekspanderte i løpet av perioden, men under konflikt, og press fra andre aktører og egen drifts behov for stadig mer ressurser. Imidlertid er det mulig å oppsummere, som Torgeir Fryjordet gjør, at en bruksrett kan ha gått over til en de facto eiendomsrett over tid.³⁵⁸ Lorents Rynning skriver i 1934: «Intet har vel bidratt så meget til å gripe inn i almenningens rettsforhold som de særrettigheter til hugst der fulgte med bergverksdriften og sagbruksvirksomheten.»³⁵⁹

---

³⁵⁸ Ibid., 114.

³⁵⁹ Lorents Rynning, *Bidrag til norsk almenningsrett* (Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad, 1934), 310.

5 Brytningstid på 1800-tallet

I dette kapittelet vil jeg drøfte privilegiesystemets stilling i de første årtiene av 1800-tallet. Drøftingen vil være av en mer overordnet karakter enn de to foregående kapitlene og vil i stor grad fokusere på de rådende tankene og ideene knyttet til viktige hendelser i tiden. Overgangen fra det danske enevoldsstyret til unionen med Sverige vil danne bakteppet for drøftingen, med eneveldets siste bergordinans, Grunnloven av 1814, Bergloven av 1816 og Rørosloven av 1818 som sentrale elementer. De forarbeidene som ble gjort med disse lovene, og samtidens kommentarer til disse arbeidene vil kaste lys over privilegiesenes siste levetid, og det som må kunne kalles en brytningstid i norsk økonomisk historie.

5.1 Berganordningen av 1812 og Grunnloven av 1814

I 1812 ble myndighetene ferdig med en ny og helhetlig bergordinans kalt *Berganordningen av 7. september, 1812*. I starten av lovteksten redegjøres det for Berganordningens intensjon: «Da Anordningerne, angaaende Bergvæsenet i Vort Rige Norge, trænge til nøiere og efter Tiderne hensigtsmæssigere Bestemmelser [...]»³⁶⁰ Loven var ment en gang for alle å skulle oppsummere de rettighetene og pliktene bergverkene hadde overfor staten, arbeiderne og bøndene.³⁶¹ Anordningen var på mange måter den endelige ferdigstillingen av det lovarbeidet som hadde begynt med Bergordinansen av 1683. Sistnevnte var kun ment å være midlertidig (se kap. 3.3), men en mer permanent ordinans ble aldri ferdigstilt. At myndighetene ønsket en klargjøring av bergverksnæringens juridiske grunnlag er forståelig, ettersom man gjennom 1700-tallet hadde sett flere forordninger og reskripter (og Interimsprivilegiene) som regulerte deler av næringen, men som sammen lett kan oppfattes forvirrende og uten noe helhetlig mål. Et gradvis skifte i måten man anså bergverksnæringen på 1700-tallet var en del av en sakte, men stadig økende liberalisering av økonomien i Danmark-Norge.³⁶² Spørsmålet er om dette over tid skapte en bergverkslovgivning som utviklet seg, men ble forvirrende og lite helhetlig.

---

³⁶⁰ "Berganordning for Kongeriket Norge. 7. september, 1812," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.16*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1812).

³⁶¹ Korssjøen, "Rørosloven av 1818," 19.

³⁶² Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 144.

Tabell 4: Liste over utvalgte forordninger gjeldende bergverk, 1683-1783.³⁶³

Forordninger	Merknader
Bergordinansen av 1683	Kron- og benefisert skog kan brukes uten avgift
Interimsprivilegiene av 1687	Sagbruk og bønder må avstå tømmer, men verkene kan ikke drive kommersiell sagdrift innenfor sirkumferensen.
Forordning av 1736	Bønder skal levere kull og ved til jernverkene, verkene kan iverksette arrestasjon av materialer
Forordning av 1743	Utvider f. 1736 til å gjelde alle bergverker
Forordning av 1752	Pålegger kjøring og salg til verket, men med visse innrømmelser
Forordning av 1774	Krever at bøndene skal få betalt ett års betaling på forskudd
Plakat av 1783	Om Romsdalen: sirkumferens kan ikke utvises uten tillatelse fra amtets bønder

Tabellen over er et lite utvalg av forordninger, reskripter, plakater og kongelige resolusjoner som på 1700-tallet hadde betydning for bergverksnæringen. Likevel kan vi av dette utvalget tyde en liberaliseringstendens, om enn svak, i retning av større næringsfrihet for andre aktører enn bergverkene. Frem mot 1730-tallet synes forordningene å konsolidere bergverkernes rettigheter, men i tiårene etter kan vi spore en viss endring mot liberalisering. For eksempel hevdet forordningen av 1752 bergverkernes førsterett på kjøp av sagbrukstømmer i privateide skoger, men stipulerte samtidig at hvis ikke kjøper og selger entes om pris, så sto sagbrukseierne og bøndene fritt til å selge til hvem de ville.³⁶⁴ En større omtanke for materialbøndene kan også spores i forordningen av 1774. Mest slående er likevel plakat av 1783 hvor romsdalsbøndene får bestemmelsesrett over utvisning av sirkumferens. Akkurat denne bestemmelsen kan bunne i særegne lokale årsaker og i liten grad ha vært et uttrykk for en generell tendens ellers i landet. Imidlertid så beskriver den en ordning som tidligere ikke hadde eksistert og må således regnes som en del av en forandring i utvisningen av bergverksprivilegier.

Forvirringen rundt den eksisterende bergverkslovgivningen kan også ha kommet av nye forordningers møte med eksisterende privilegier. I så fall må ønske om en klargjøring (som uttalt i Berganordningen av 1812) ikke bare ha vært politisk, men også juridisk og administrativt motivert. Et eksempel på en slik forvirring finner vi i korrespondansen mellom øvrigheten og verksledelsen på Røros kobberverk tilbake på 1760-tallet. I 1767 ønsket Det

³⁶³ Årstall og tekst hentet fra Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 79-83.

³⁶⁴ *Ibid.*, 82.

nordenfjeldske bergamt å få tilsendt alle dokumenter kobberverket hadde av gitte privilegier. Utrolig nok skriver Direksjonen på Røros:

De originale Privilegier for Røraas Kaaberverk haver ej været at finde, uagtet al giort Efttersøgning, saa at man med temmelig vished maae slutte, at de ere ved Fiendtlig Indfald enten 1678 eller 1718, tillige med Bygninger og mange andre Verket Vedkommende Documenter opbrændt, eller med den forfundne Kaabber til Sverrig bortførte.³⁶⁵

Videre skrev verksledelsen at samme forespørsel hadde kommet i 1734, og at man da tilfeldigvis hadde funnet et utdrag av en protokoll fra Overbergamtet på Kongsberg hjemme hos en partisipant, der Privilegiebrevet av 1646 var kopiert. Dette ville de sende til Det nordenfjeldske bergamt.³⁶⁶ Brevvekslingen tyder i alle fall på at verken myndighetsorganet med direkte ansvar for bergverksnæringen eller kobberverkets egen ledelse hadde fullstendig oversikt, i hvert fall ikke lett tilgjengelig, over det eldste og mest grunnleggende privilegiet gitt til Verket. Brevets videre gang svekker ikke inntrykket av manglende oversikt. Verksledelsen skrev at de, i tillegg til ovennevnte kopi skulle legge ved den kongelige bevilgningen på flyttingen av Femund smeltehytte samt en tillatelse verksledelsen hadde fått til å ansette og avskjedige verksbetjentene etter eget ønske. Og de avslutter brevet: «Dette er alt hvad vi have forefunden af hvad, som efter vores Skiøn kan hentydes til Privilegier.»³⁶⁷ Å anse de sistnevnte bevilgningene som privilegier, er å strekke begrepet litt langt.

Likevel mente verksledelsen at så kunne være tilfelle. I et brev til daværende bergskriver Peder Hjort skrev Direksjonen:

Da det kan være at formode, der under Privilegier tillige forstaaes Benaadninger eller Bevilninger, som Tiid efter anden i enkelte tilfælder kan være givne [...] Dog saa vidt vi kan slutte er der nok intet uden angaaende Hytters Opførsel i de senere Tider, samt den frihed at antage og afskedige Betientere. Thi hvad almindings Skovene bekræfter, da tvifles paa, der er nogen Speciel Kongelig Bevilning.³⁶⁸

Direksjonen virker ikke å ha hatt en klar, helhetlig, forståelse av hva som utgjorde privilegiene gitt til Verket. Det virker heller som om verksledelsen valgte å sende inn de dokumentene som i tiden var mest fordelaktige for verksdriften. Bevilgningen på flyttingen på Femund smeltehytte var, som nevnt tidligere, viktig i verksledelsens argumentasjon om bruksrett i Femunds-området. Uansett vitner korrespondansen om en usystematisk og til tider vilkårlig behandling av hva som utgjorde Verkets privilegier. I en generell kommentar om

---

³⁶⁵ "Direksjonen til Det nordenfjeldske bergamt ", i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1767).

³⁶⁶ Ibid.

³⁶⁷ Ibid.

³⁶⁸ "Direksjonens skrivelse til Bergskriver Hiort," i *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*, red. (Statsarkivet i Trondheim, 1767).

bergverkslovgivningen på starten av 1800-tallet målbar Rentekammeret det samme synet: «[...] de i Norge gjeldende bergordninger ikke fantes aldeles overensstemmende med de fremskritt, som bergkyndigheten i den senere tid har gjort i andre land, og i det hele synes oss alt for ubestemt til å fremme en for staten viktig produksjonsgren [...]»³⁶⁹ Myndighetenes ønske om «[...] nøiere og efter Tiderne hensigtsmæssigere Bestemmelser [...]» for bergverksnæringen er således forståelig.

Berganordningen utgjorde i 1812 de generelle lovene for regulering av bergverksnæringen. Der den nye anordningen stred imot spesielle privilegier gitt til enkelte bergverk, må de nye anordningene ha blitt de gjeldene reglene. I den tidligere nevnte korrespondansen med Hjort, forutså Direksjonen på Røros et slikt utfall:

Dersom det der næst skulle være Cammerets Intention udaf samtlige Verkernes Privilegier at uddrage og forfatte een Almindelig Ordonance, der maatte passe sig paa dem alle, indser vi ej hvorledes saadant vil blive practicabelt i henseende til Røraas, der formedelst dets udvidelse og alt saa er større behøvende Circumference ej kan sættes i ligning med de andre.³⁷⁰

Direksjonen var altså på dette tidspunktet negativt innstilt til utgivelsen av en ny, helhetlig, berglov. Dette begrunnet de i all hovedsak med Verkets ressursbehov, som de mente var større enn andre verks, og derfor ikke ville bli dekket i en slik lov. De favoriserte altså Verkets spesielle privilegier fremfor en ny bergordinans med generelle privilegier. Imidlertid er det tydelig av Berganordningen av 1812 at verksledelsens bekymringer fra 1760-tallet var ubegrunnede.

Berganordningen av 1812 gjorde ingen forandringer i omfanget av et bergverks privilegier, men presiserte, og til en viss grad reviderte, privilegienees innhold. Med andre ord rokket ikke den nye anordningen ved bruks- eller eiendomsretten til verkene. I Berganordningen er for eksempel sirkumferens-privilegier fortsatt eksplisitt nevnt, til og med behandlet i et eget kapittel kalt «Om Cirkumference».³⁷¹ Kapittel 13 i Berganordningen, som tar for seg sirkumferens-privilegier, består av åtte paragrafer, hvorav fire av disse (§§ 78, 79, 83 og 84) fokuserer på bøndenes plikter og rettigheter, enten som bruksbønder eller kjørere. De resterende paragrafene (§§ 80, 81, 82 og 85) omhandler et verks bruk av skog. Om bøndene, bruker Anordningen begrepet «underlagt». Paragrafene som omhandler bøndene videreførte både arbeids- og kjøringsplikten bøndene hadde overfor bergverkene, og stipulerte i tillegg straffetiltak. Men paragrafene videreførte også noen innrømmelser gitt til bøndene i tidligere

³⁶⁹ Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 143.

³⁷⁰ "Direksjonens skrivelse til Bergskriver Hiort (Statsarkivet i Trondheim, 1767)."

³⁷¹ "Berganordning for Kongeriket Norge. 7. september, 1812 (Statsarkivet i Trondheim, 1812)," Kap.13.

forordninger. Paragraf 84 er i dette henseende den mest interessante. I denne paragrafen brukes ordet *Skoveffecter* som samlebegrep for alt som produseres i skogen, det være seg alle former for trekull, setteved og tømmer. Paragrafen slår fast at en leverandør av skogprodukter skulle ha prioritet hos verket det leveres til i ett år, og på samme måte skulle verket ha prioritet på leveranse fra leverandøren. Det skulle avtales mellom verket og leverandøren hvor mye som skulle leveres, men oversteg leverandøren det kvantum som var avtalt, sto han fritt til å selge den overstigende mengden på det generelle markedet. I så tilfelle «[...] concurrerer Værkseieren med andre Creditorer efter Loven.»³⁷²

De resterende paragrafene i kapittelet opprettholdt i stor grad de bestemmelsene som allerede var gitt gjennom tidligere forordninger. Berganordningens paragraf 80 omhandler bruken av skog og forbød felling av bjelke, mast, og sagbrukstrær, samt ung furu og grantrær, med det formål å brenne det til kull. Til kull, slår paragrafen fast, skulle det kun brukes såkalt vindfalne trær eller trær som ikke kan brukes til skjæring. Paragraf 82 ga bergverkene fortsatt rett til bruk av kron- og prestebolsskoger for uthenting av tømmer og setteved, enten mot passende betaling eller gratis hvis verket hadde sterkt behov. Eneste vilkår var at det ikke kunne hentes ut mer enn det skogen kunne tåle. Paragraf 85 åpnet for at bergverk kunne opprette egne sager, men kun for produksjon til verkets drift, ikke til salg.³⁷³

To aspekter kan trekkes frem ved paragrafene som omhandler bruk av skog innenfor en sirkumferens. For det første ligger mye av fokuset på bevaring, eller i hvertfall regulert bruk, av skog. Dette kan ses på som en konsekvens av det økte fokuset på skogsbevaring i Norge.³⁷⁴ På den andre siden fokuserer disse paragrafene i større grad på forholdet mellom skogsprodukter brukt til bergverksdrift, og sagbruksindustrien. Både anordningene i paragraf 80, om hvilke typer trær som kunne brennes til kull, og anordningene i paragraf 85, om bergverkens rett til sagdrift, vitner om en økende likestilling mellom bergverks- og sagbruksindustrien.

Med tanke på at verkene ikke fikk omdefinert sine bruks- og eiendomsrettigheter, kan ikke Berganordningen av 1812 forstås som en reformering av privilegiegivningen som definerte forholdet mellom norske bergverk og myndighetene i København, heller ikke forholdet mellom bergverk og bønder. Tvert imot hevdet Anordningen fortsatt bergverkens bruks- og

---

³⁷² Ibid.

³⁷³ Ibid.

³⁷⁴ Fryjordet, *Bergverkens treforbruk*, 30.

eiendomsrett gjennom sirkumferens-privilegiet, og fokuset lå på sikring og kontroll av ressurser. Samtidig kan presiseringene med tanke på bønders plikter og rettigheter tolkes som et tegn på en endring i synet på marked og handel. Med andre ord kan man ane en viss liberalisering i den økonomiske forbindelsen mellom lokale aktører, samtidig som det kommer klart frem at slike endringer i liberal retning kun skjedde på kongens nåde, en nåde som gjorde seg gjeldende gjennom privilegiesystemet. Det virker likevel å være slik at Bergverksindustrien fortsatt ble favorisert over andre industrier, som for eksempel sagbruksindustrien. Politiker og jernverkseier Jacob Aall skriver om jernverksindustrien (som Berganordningen i stor grad gjaldt):

Vel havde Jernværkerne, med hensyn til Forbrugs-Material, paa den Tid en stor Rival i den blomstrende Trælasthandel, der afvendte Skoveiernes Opmærksomhed fra Kul-Tilvirkningen, som mere møisommelig i Tilberedningen, og mindre fordeelagtig i sit Udbytte; men der var endnu den gang en Rest tilbage af de Tvangsmidler, hvorved Skovens Producter i De foregaaende Aarhundreder vare fremslæbete til Værkerne.³⁷⁵

Jacob Aall skrev dette i 1844, men henviser til tidsrommet mellom 1800 og 1807. Som jernverkseier kan vi gå ut i fra at han hadde god oversikt over denne sektoren. At forholdet mellom trelasthandelen og kobberverkene skulle ha fortont seg annerledes enn forholdet mellom trelasthandelen og jernverkene er usannsynlig. For Røros kobberverk sin del var denne problemstillingen mest akutt i Dragås-området og områdene sør mot Hedmark. Likevel var de fleste av kobberverkene i Norge, i motsetning til jernverkene, i mindre grad situert i nærheten av sentre for sagbruk og trelasthandel.

Alt i alt må Berganordningen av 1812 ses i samme lys som foregående forordninger fra København, og to punkter er viktige: For det første representerte Anordningen et fortsatt uttalt vern om bergverksindustrien som en essensiell næring i Danmark-Norge. Og for det andre viste Anordningen ingen intensjon om å gå vekk fra privilegiesystemet, grunnlaget for bergverkenes bruks- og eiendomsrett. Gustav Peter Blom skriver således om Anordningen av 1812, at den [...] er gjort betydelige Skridt fremad til en liberalere Anskuelse i denne Green av lovgivningen [...]», men «[...] strax efter at vor nuværende Forfatning var organiseret, Gjenstand for Lovgivningens Opmærksomhed.»³⁷⁶ For Røros kobberverk sin del konkluderer Nissen og Ole Kristian Korssjøen med at Berganordningen av 1812 ikke ga de store utslagene

---

³⁷⁵ Jacob Aall, J. W. Cappelen, og P. T. Mallings, *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800-1815, af Jacob Aall, Jernværkseier* (Christiania: Forlagt af J. W. Cappelen. Trykt i P. T. Mallings Officin, 1844), 118.

³⁷⁶ Blom, *Bergverkernes Forhold til Staten her og i andre Lande, med særdeles Hensyn paa en ny Bergverkslov*, 52.

for driften ved Røros kobberverk.³⁷⁷ Denne konklusjonen er enda riktigere hvis man tar i betraktning at mange av bestemmelsene gjaldt innenfor sirkumferensen, et område kobberverket for lengst hadde ekspandert ut av.

Grunnloven av 1814: Privilegier på dagsorden

To år etter eneveldets siste berglov var Norge ikke lenger underlagt København, men på full fart inn i en personalunion med Sverige. En begynnende liberalisering av den norske økonomien er tydelig i denne perioden. Et eksempel er Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814 hvor privilegiesystemet i sin helhet, og bergverksprivilegiene spesielt, ble diskutert. Riksforsamlingen var også interessert i sirkumferensrettighetene, og det ble reist spørsmål om disse burde forandres eller oppheves helt.³⁷⁸ Bergmester Poul Steenstrup fremmet i den sammenheng et forslag om at alle privilegier og monopoler skulle bortfalle etter syv år. Dette ble ikke vedtatt.³⁷⁹

Men privilegiene ble like fullt diskutert. Et eksempel på en slik diskusjon fra Riksforsamlingen er en del av et større innlegg fra representantene for Modums allmue. Ved punkt seks i dette innlegget, hevder representantene at: «Enhver maa have uindskrænket Frihed til paa bedste maade at benytte Naturens Frembringelser, baade sine Jord- og Skovproducter, saaledes at disse sidste især, forædlede kan udbringes til noget Klækeligt [...]»³⁸⁰

Allmuen fokuserte altså på ressursene fra skogen og ønsket at «Bonde» og «Landmand» skulle stå fritt til å tilvirke og videreforedle disse uten, enkelte næringers forrettigheter. Det at disse næringene profitterte på bøndenes arbeid, skapte «[...] Misnøye og Slavesind i stedet for Fædrelands-Kierlighed og Frihetsfølelse hos den Stand, der er Staternes Støtte.», ifølge representantene fra Modum.³⁸¹

Aall la fram det som kan regnes som et tilsvarende til dette og andre innlegg, i en kommentar om sagbruk- og bergverksnæringenes hevdelse av privilegier for bruksrett over skogsområder. Aall åpner med å tale for bondestanden og dens rett til å drive jord- og skogbruk. Jordbruket,

---

³⁷⁷ Korssjøen, "Rørosloven av 1818," 19.

³⁷⁸ Ibid., 21.

³⁷⁹ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 486.

³⁸⁰ Arnet Olafsen, *Riksforsamlingens forhandlinger. 1: Protokoller med bilag og tillæg* (Kristiania: Grøndahl & Sønns Boktrykkeri, 1914), 215.

³⁸¹ Ibid.

sa Aall, er «[...] uendeligen viktigere end Fabrikvæsenet, og at det vilde stride mod Nationens sande Interesse, at hæve det sidste paa den førstes Bekostning.»³⁸² Men Aall argumenterte samtidig mot et frislipp på næringsvirksomhet i de norske skogene. Han brukte bergverksnæringen som eksempel:

Man kaste et Øje til Naboelandet, for at overbevise sig herom. Man betragte de svenske Værker, hvoraf Bønder ere Medejere, man vil finde dem mestendeels i en slet Tilstand, og deres Drift ikke engang fordelagtig for Ejerne, medens der findes Værker i kultiverede Mænds hænder, hvis Indretninger tjente os og flere Lande til følgeværdigt Mønster.³⁸³

Han la riktignok til at denne betraktningen ikke nødvendigvis gjaldt sagbruksindustrien.³⁸⁴

Aall fortsetter:

At nedbryde paa denne Forsamling ved et Lovbud, hvad vore Fædre have anset for gavnligt, vilde være et ligesaa overilet Skrit, som farligt for mange værdige Mænds borgerlige Existens. [...] Mine Privilegier som Jernværksejer ere aldrig blevne gjort gjældende. [...] Jeg vilde føle mig dybt nedbøjet ved at være i Besiddelse af Privilegier, som erkjændes skadelige for Fædrelandet. [...] Men jeg nægter ikke, at jeg, som Fabrikant, ville føle det haardt, ved et Magtsprog og uden Prøvelse, at berøves Rettigheder [...] ³⁸⁵

Modums allmues og Jacob Aalls innlegg representerer to ulike syn på bruksrett og eierskap over ressurser. Allmuens representanter argumenterte for en liberalisering til fordel for de som faktisk brukte og arbeidet i skogen. Aall ville opprettholde privilegert næring. Imidlertid poengterte Aall at de borgerlige næringenes rettigheter ikke nødvendigvis skulle hevdes gjennom privilegier hvis majoriteten mente det var lite tjenlig for landet. Aalls innlegg må derfor først og fremst tolkes som et forsvar for de større industriene i Norge fremfor bondestanden, men gjennom moderert og kompromissvillig argumentasjon. Allmuens syn må samtidig ikke oppfattes som et plutselig skille i hvordan allmennheten oppfattet næring, privilegier og forholdet mellom stender på denne tiden. At skogene skulle eies av de som bodde, brukte og arbeidet i dem, var en tanke som hadde blitt luftet allerede i enevoldstiden. Amtmann Christian Sommerfeldt (1746-1811) hadde for eksempel foreslått at allmenninger kun skulle selges til bruksbønder og ikke til høystbydende på auksjoner, som hadde vært tilfelle under de større krongodssalgene.³⁸⁶ Likevel var det en synlig tendens mot et ønske om liberalisering av samfunnet. Selv om det først og fremst var bøndene som ønsket å kvitte seg med privilegiesystemet, så viser Aalls innlegg at verkseiere i hvert fall var villig til å diskutere alternativer.

---

³⁸² Ibid., 482.

³⁸³ Ibid., 483.

³⁸⁴ Ibid.

³⁸⁵ Ibid., 484.

³⁸⁶ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 460.

Fra Riksforsamlingens side ble det ikke vedtatt noen tilbakekalling av enevoldsprivilegiene. Grunnlovens paragraf 23 var derimot blitt vedtatt med ordlyden: «Ingen personlige eller blandede arvelige Forrettigheder maa tilstaaes nogen for Eftertiden.»³⁸⁷ Et klart forbud mot nye personlige privilegier. Men viktigst var nok Grunnlovens paragraf 101: «Nye og bestandige Inskrænkninger i Næringsfriheden bør ikke tilstedes Nogen for Fremtiden.»³⁸⁸ Torkel H. Aschehoug stiller spørsmål ved hvorfor ikke privilegiene dermed ble opphevet med en gang, men konkluderer med at det ikke ble ansett som den konstitusjonelle forsamlingens rolle, og at det ble vurdert som lovarbeid som måtte behandles ved første stortingsmøte. Eidsvollsmennene, skriver Aschehoug, regnet på dette tidspunktet ikke privilegiene som uangripelige og at en tilbakekalling derfor kunne vente og dermed også være selektiv.³⁸⁹ At den svenske kongen senere lovet å beholde alle Norges lover som de var ved etableringen av unionen, var nok også bidragsytende.³⁹⁰ Med grunnlovens paragrafer ble uansett grunnlaget lagt for en senere endring av lovverket.

Fritz Hodne diskuterer også det begynnende skiftet i synet på privilegier i 1814 i sin bok *Norges økonomiske historie 1815-1970*. Her identifiserer han de rettsstatlige prinsipper og skiftet vekk fra merkantilisme som det nye etter 1814. Hodne mener at nye økonomiske rammer ble skapt med Grunnloven. Rettstatsideen, skriver han, var en kontrast til eneveldets vilkårlige inngrep i det økonomiske liv. Der eneveldets økonomiske politikk var diktert av en enehersker, støttet den borgerlige rettstaten seg på forhåndsbinding og like regler for alle aktører.³⁹¹ På et mer juridisk plan støtter også Amund Helland denne beskrivelsen og bruker privilegier som eksempel. Det at enevoldsregimet kunne trekke tilbake privilegier, var et eksempel på vilkårlighet i den økonomiske politikken, mener Helland. Som kontrast peker han på at privilegier ble avskaffet gjennom lovgivning i årene etter 1814.³⁹² Hodne skriver videre: «I sammenligning med enevoldsstaten ser man at den nye rettstaten var fremmed for tanken, om at statsmakten skulle nyttes til å styre nasjonens ressurser rent konkret mot oppnåelse av en samlet plan eller a priori mål.»³⁹³ Hodne mener derfor å ha identifisert et skille i økonomisk politikk mellom den tidligere merkantilismen og 1800-tallets *laissez-faire*.

---

³⁸⁷ Aschehoug, *Norges nuværende Statsforfatning*, 2, 184.

³⁸⁸ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 550.

³⁸⁹ Aschehoug, *Norges nuværende Statsforfatning*, 3, 263.

³⁹⁰ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 49.

³⁹¹ Hodne, *Norges økonomiske historie 1815-1970*, 207.

³⁹² Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 538.

³⁹³ Hodne, *Norges økonomiske historie 1815-1970*, 208.

Hodnes skillelinje etter 1814 er litt skarp, for selv om utviklingen mot en mer moderne økonomi var tilfelle, så representerte ikke Grunnloven det definitive bruddet med privilegier i den økonomiske politikken. Fryjordet skriver at den nye konstitusjonen først og fremst var politisk liberal, men sosialt konservativ. Og selv om næringsfriheten var blitt større, var som nevnt de aller fleste næringsprivilegiene beholdt.³⁹⁴ Likevel er det mulig å konkludere med to ting, som Pål Thonstad Sandvik gjør, i henhold til privilegiesystemet, den økonomiske politikken, og de politiske forandringene rundt 1814: For det første at bøndene utgjorde en mektigere gruppe på starten av 1800-tallet enn på 1700-tallet, samtidig som den borgerlige eliten opplevde økonomisk nedgang som følge av Napoleonskrigene. Dette, sammen med utformingen av en for tiden liberal grunnlov, gir et bilde av at det økonomiske systemet hvor privilegier spilte en rolle begynte å bli undergravd.³⁹⁵

Hittil har vi sett at eneveldets siste berglov, Berganordningen av 1812, ikke gjorde noen forsøk på å rokke ved privilegiesystemet. De liberaliserende tendensene vi kan finne i Anordningen stammet fra allerede utgitte forordninger fra 1700-tallet. Tendensene mot en liberalisering av økonomien er derimot mulig å finne ved grunnlovsarbeidet i 1814, uten at det ble tatt et endelig oppgjør med privilegiesystemet på det tidspunktet.

5.2 Bergverksloven av 1816 og Rørosloven av 1818

Tendensen mot en liberalisering av økonomien kommer tydeligere til uttrykk noen år etter 1814, da reformeringen av privilegiesystemet ble satt i gang. Dette var en del av en større opprydning i lovgivningen fra enevoldstiden, og de artikkelene i Berganordningen av 1812 som stred mest mot Grunnloven, var de første som sto for fall. Grunnen til at bare enkeltartikler ble utsatt for lovendringer, begrunner Nissen med at arbeidet med en helt ny berglov etter Grunnlovens prinsipper var ventet å ta lang tid.³⁹⁶ Interessant nok var dette også begrunnelsen for utgivelsen av Bergordinansen tilbake i 1683 (se kap.3.3).

---

³⁹⁴ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 484.

³⁹⁵ Pål Thonstad Sandvik, "En mer demokratisk kapitalisme? : Økonomi og samfunnsutvikling i Trøndelag 1750-1920," *Historisk tidsskrift (Oslo : trykt utg.)*. 86, no. 1 (2007): 36.

³⁹⁶ Nissen, "Trek fra Røros kobberverks historie," 39.

Bergverksloven av 1816: Privilegier står for fall

Riksforsamlingen på Eidsvoll hadde bestemt at det første storting skulle avgjøre om de gjeldende privilegier skulle oppheves.³⁹⁷ En komité som ble nedsatt rett etter dette bemerket følgende i sin innstilling til Odelstinget: «[...] at det Privilegium, som ved Berganordningen af 7de Septbr. 1812 §§ 78 og 79 var tilstaaet Jernverkerne, efter Committeeens Formening var stridende med Grundlovens Aand.»³⁹⁸ Det er uvisst hvorfor komiteen kun henviste til jernverkene når Berganordningen vitterlig gjaldt alle bergverk. Paragrafene 78 og 79 gjaldt bøndenes plikt til å levere kull til bergverkene og embetsmennesenes rett til å iverksette sanksjoner hvis dette ikke ble gjort.³⁹⁹ Komiteen var av den oppfatning at disse bestemmelsene «[...] syntes at krænke Eiendomsretten.»⁴⁰⁰ Komiteen foreslo å oppheve disse paragrafene, og forslaget ble behandlet og vedtatt i Odelstinget 27. november 1815. En annen komité, «komite for det indre», arbeidet i samme tidsrom og kommenterte på sin side at den ville ha sirkumferensretten utvidet. Dette later til å ha vært en minoritetsoppfatning. Dessuten synes denne komiteens største forhåpning å ha vært å sikre enerett på etablering av bergverksdrift innenfor sirkumferenser, og ikke enerett på tilgang på ressurser fra skogene.⁴⁰¹ Det er også interessant at et av medlemmene av denne komiteen, jernverkseier Didrich von Cappelen, også var med å utgjøre en minoritet som stemte imot forslaget i Odelstinget 27. november 1815.⁴⁰² Odelstingets vedtak ble senere vedtatt ved lov av Stortinget 1. juli 1816. I *Den Norske Rigstidende* kunne man 27. juli 1816 lese:

Den 78de, 79de og 83de paragraf i Berg Anordningen af 7de September 1812 sættes herved ud af Kraft, og Verks-Eierne ere forbundne til efter frivillige Accorder med Skov-Eierne og Gaardesbrugerne at betinge sig de til Deres Verkens Drift fornødne Materialier og Kjørseler. I henseende til Verkernes Circumference forbliver det iøvrigt herefter, som hidindtil.⁴⁰³

I Stortingets endelige vedtak ble også paragraf 83 opphevet. Denne paragrafen handlet om Verkenes forkjøpsrett på tømmer innenfor en sirkumferens, på det vilkår at det ble gitt samme

---

³⁹⁷ M Birkeland, *Rigsforsamlingen og det overordentlige Storthing 1814 samt de to første ordentlige Storthing 1815-16 og 1818*, red. Jacob Dybwad, vol. 1, *Storthings-Efterretninger: 1814-1833: Udgivne efter offentlig Foranstaltning* (Jacob Dybwad, 1874), 347.

³⁹⁸ Ibid.

³⁹⁹ "Berganordning for Kongeriket Norge. 7. september, 1812 (Statsarkivet i Trondheim, 1812)."

⁴⁰⁰ *Rigsforsamlingen og det overordentlige Storthing 1814 samt de to første ordentlige Storthing 1815-16 og 1818*, 1, 347.

⁴⁰¹ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 87.

⁴⁰² Birkeland, *Rigsforsamlingen og det overordentlige Storthing 1814 samt de to første ordentlige Storthing 1815-16 og 1818*, 1, 348.

⁴⁰³ "Lov, hvorved den 78de, 79de og 83de §. i Bergs Anordningen af 7de September 1812 sættes ud af Kraft," *Den Norske Rigstidende*, 27.07 1816.

pris som selger ellers ville fått av andre kjøpere.⁴⁰⁴ Komiteen som hadde hovedansvaret for arbeidet med loven av 1816 var ledet av Aall og var satt sammen av to mindre komiteer som hadde behandlet sagbruk- og bergverksnæringen. Om Berganordningen av 1812 kommenterte komiteen følgende: «Lovgiveren har søgt at mægle mellem Verkernes Trang til et uundværligt Product og Skoveiernes Ret til billigt Vederlag for leverede Varer, og deraf er opstaaet en Forvirring i Bestemmelserne, som lede til at forefeile begge Hensigter.»⁴⁰⁵

Få kommentarer synliggjør brytningstiden 1812-Anordningen ble laget i like sterk grad som denne. Komiteen anerkjente at det fantes to forskjellige næringsinteresser: bergverkernes og skogeiernes/bøndenes. Komiteens konklusjon var at å løse denne motsetningen ved fortsatt bruk av privilegier, om enn modererte, var å «forefeile begge Hensigter.» Samtiden mente at artiklene som begrenset bøndenes frihet til å drive skogbruk og næring etter egen vilje, var de vesentligste. 1816-lovens opphevelser av disse må derfor tolkes som et oppgjør med Berganordningen av 1812. De privilegiene som begrenset andre aktørers næringsfrihet var de som sto for fall.

Imidlertid overlevde noen av Berganordningens privilegier året 1816. Siste setning i 1816-loven lyder: «I henseende til Verkernes Circumference forbliver det iøvrigt herefter, som hidindtil.»⁴⁰⁶ Sirkumferens-privilegiene var moderert med opphevelsen av paragrafene 78, 79 og 83. Men de rettigheter som besto var de som ga enerett på verksdrift og begrenset nyetablering av verksdrift innenfor et verks etablerte sirkumferensområde. I tillegg ble ikke paragrafen som stipulerte verkernes rett til å bruke kronens og kirkens skoger opphevet (§ 82).⁴⁰⁷

I tillegg til disse generelle bestemmelsene var for Røros kobberverks del de gjenværende privilegiene i stor grad knyttet til monopol på varehandel på Bergstaden.⁴⁰⁸ Med tanke på verksdriften bidro opphevelsen av pliktparagrafene i 1816 til at bønder i Røros-området la om driften fra i all hovedsak å drive med kjøring for Verket til i større grad å satse på fedrift. Imidlertid påpeker Petter Jansen at dette ikke utgjorde et tvert brudd, og at så mange som

---

⁴⁰⁴ "Berganordning for Kongeriket Norge. 7. september, 1812 (Statsarkivet i Trondheim, 1812)."

⁴⁰⁵ *Rigsforsamlingen og det overordentlige Storting 1814 samt de to første ordentlige Storting 1815-16 og 1818*, 1, 348.

⁴⁰⁶ "Lov, hvorved den 78de, 79de og 83de §. i Bergs Anordningen af 7de September 1812 sættes ud af Kraft."

⁴⁰⁷ "Berganordning for Kongeriket Norge. 7. september, 1812 (Statsarkivet i Trondheim, 1812)." Eierskapet til kronskog etter 1814 er uklart, men noen prosess for å legge dem under allmuers/privates eiendom var vel ikke kommet langt så tidlig som i 1816. Disse skogene regner jeg derfor med at var statlig eiendom på det tidspunktet.

⁴⁰⁸ Korssjøen, "Rørosloven av 1818," 44-45.

88 % av bøndene fortsatt var tilknyttet kobberverket i 1826.⁴⁰⁹ Ved de fleste bergverk var store deler av bøndenes kjøring organisert på frivillig grunnlag også før 1816. Bjørn Ivar Berg trekker frem Froland Verk som et eksempel på et verk hvor kjøringen fortsatte etter opphevelsen av privilegiene i 1816.⁴¹⁰ Derfor ser det ut som at det ikke kun var en ideologisk «opprydning» i privilegielovgivningen etter 1814, men at de privilegiene som sto for fall en stund hadde utspilt sin rolle. Frivillig arbeid med inngåelse av kontrakt som grunnlag kan over lengre tid ha spilt en viktigere rolle enn pliktarbeidet.

Andre, som Kåre Lunden (et al), har ansett 1816-loven som det endelige oppgjøret med privilegiesystemet i sin helhet.⁴¹¹ Blom konkluderer på sin side med at sirkumferensretten med loven av 1816 var å regne som opphevet, men skriver også at de sirkumferensrettigheter som var beskrevet i Berganordningen av 1812 «[...] gjorde denne Ret til en mere tilsynelatende end virkelig Rettighed.»⁴¹² Helland skriver i samme stil om loven av 1816: «Hermed var da det væsentligste af de circumferencerrettigheder til skov, som helt siden Christian 4s tid havde hvilet over store distrikter som en landeplage, heldigt bragt ud af verden.»⁴¹³

Om privilegiene kunne karakteriseres som en landeplage eller ikke, og om det kun var enkelte privilegier eller hele systemet som sto for fall, kan diskuteres. Imidlertid er det liten tvil om at Bergverksloven av 1816 representerte et brudd med tidligere lovgivning og et oppgjør med privilegienes posisjon i norsk næringsliv.

Rørosloven av 1818: Forsøk på vern av privilegert bedrift?

Bergverkslovgivningen på starten av 1800-tallet virker å ha utviklet seg i toårsintervaller, for i 1818 utstedte Stortinget en ny berglov, denne gang spesielt for Røros kobberverk. Arbeidet med å lage en særlov for Røros kobberverk hadde begynt allerede i 1813. Kommisjonen fra den tiden hadde studert alle aspekter ved Verkets drift, og hensikten var å finne ut om driftsforholdene kunne forbedres. Kommisjonen fant at driften ved kobberverket hadde ekspandert for mye i forhold til hva det kunne forvente å tilegne seg av skogressurser. Røros

---

⁴⁰⁹ Jansen, "Fra kull og malm til fedrift : en analyse av driftsomleggingsfasen fra kjøring og arbeid for Røros kobberverk til fedrift i Os og Tolga på 1800-tallet," 76.

⁴¹⁰ Berg, "Bergverk og bondeøkonomi i Buskerud, Vestfold og Telemark," 50,62.

⁴¹¹ Lunden, Brenna, og Almås, *Frå svartedauden til 17. mai : 1350-1814*, 2, 304.

⁴¹² Blom, *Bergverkernes Forhold til Staten her og i andre Lande, med særdeles Hensyn paa en ny Bergverkslov*, 54.

⁴¹³ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 88.

kobberverk, mente kommisjonen, hadde også hatt et høyere forbruk av setteved og trekull enn andre bergverker.⁴¹⁴ Lovarbeidet i 1813 og 1816 dannet mye av grunnlaget for Rørosloven av 1818⁴¹⁵

Hvorfor skulle Røros kobberverk underlegges et eget lovverk i tillegg til de generelle bergverkslovene? Den viktigste grunnen var Verkets størrelse, og fremtredende rolle i næringen. Av bergverkene var det kun Røros kobberverk og Kongsberg sølvverk som var underlagt så omfattende særlig lovgivning på 1800-tallet.⁴¹⁶ Kobberverkets størrelse og betydning kommer fram av dets del av den samlede bergverksproduksjonen. Den totale verdien av all bergverksproduksjon frem til 1814 er beregnet til å utgjøre 105 millioner riksdaler, hvor Røros kobberverk sto for 22 millioner.⁴¹⁷ Av alle bergverk i Norge utgjorde altså kobberverkets produksjon en femtedel. Gunnar Nissen skriver at Verkets betydning ble kommentert av kommisjonsmedlemmene som utredet 1818-loven: «Under forhandlingene ble det framholdt av kommissærene at en bedrift, som hadde så stor samfunnsmessig betydning som Røros kobberverk, like meget var å betrakte som statens som den enkeltes eiendom.»⁴¹⁸ Rørosloven av 1818 kan derfor ses i lys av det pågående oppgjøret med privilegielovgivningen, men må også ses på som et forsøk på å verne en bedrift av stor viktighet for den nye norske staten.

Selv om Rørosloven var en særlov, skulle den ikke stride mot 1816-lovens generelle bestemmelser. Sirkumferensrettighetene som var igjen etter 1816 ble beholdt.⁴¹⁹ Men selv om verksledelsen hadde bedt om «[...] Fornyelse og Corroboration af Verkets ældre Privilegier, og om Tilstaaelse og nogle nye Benaadninger [...]», er det lite som tyder på at det ble gitt noen privilegier som stred mot de føringene som var lagt i Grunnloven eller loven av 1816.⁴²⁰ Kobberverket ble gitt eksklusiv rett på mineralforekomster innenfor sirkumferensen, samt tilgang til statens skoger.⁴²¹ I private skoger måtte Verket derimot inngå kontrakt med grunneier.⁴²² De mest omfattende privilegiene som ble beskrevet i loven handlet ikke om bruk

---

⁴¹⁴ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 177, 186.

⁴¹⁵ Dahle, *Røros kobberverk: 1644-1894*, 292.

⁴¹⁶ Hodne, *Norges økonomiske historie 1815-1970*, 226.

⁴¹⁷ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 134.

⁴¹⁸ Nissen, "Trek fra Røros kobberverks historie," 38.

⁴¹⁹ Korssjøen, "Rørosloven av 1818," 66.

⁴²⁰ "Kgl.Prp.ang. Reglement og Privilegier for Røraas Kobberværk," i *Det 2. ordentlige Storting 1818*, red. (Stortingsarkivet), 279.

⁴²¹ "Rørosloven av 1818," 66.

⁴²² "Kgl.Prp.ang. Reglement og Privilegier for Røraas Kobberværk," 306.

av skog, men om varehandel på Røros.⁴²³ Røroslovens privilegier endret i liten grad kobberverkets bruks- og eiendomsrett over skogsområder. Loven dreide seg i all hovedsak om varehandel og eksklusive rettigheter til mineralforekomster. Et unntak var (i avsnitt 3, post 2) bestemmelsen om at Dragås allmenning skulle deles, skjønt bergverksdirektøren skulle delta i delingsforretningen for å sikre at Verket fikk det det hadde krav på.⁴²⁴

I Øisangs bok om Røros kobberverk finner vi et sitat fra stortingsforhandlingene i 1818 der det ble konkludert: «Privilegiene er de gamle med nogle faa Forandringer og Modifikationer, passende efter Tiden og efter Værkets nuværende Forfatning.»⁴²⁵ Likevel er det bred enighet blant forfattere, også Øisang, om at Rørosloven er et underlig eksempel på bergverkslovgivning. Helland kaller 1818-loven for «[...] denne eiendommelige, tildels antikverede lov [...]»⁴²⁶ Han skriver videre:

Den almindelige bemærkning tør nok gjøres, at bestemmelserne om Røros værks ret i statens skove er overmaade udviklede, idet ældre og nye privilegier, skovlove og bergværkslove influerer paa rettighederne; disse er derhos i Røros-loven af 1818 angivne høist uklart, hvortil kommer, at det ikke er givet, hvor meget af privilegiene der er ophævet ved den ældre og ved den yngre bergværkslovgivning.⁴²⁷

Han skriver i tillegg at Rørosloven kunne tolkes som grunnlovsstridig fordi den stred mot fri næringsdrift ved at den beholdt Verkets ekskluderende sirkumferensrettigheter.⁴²⁸ Ole Kristian Korssjøen sier seg langt på vei enig, og skriver at Rørosloven i stor grad bygde på forordninger fra 1700-tallet. Korssjøen konkluderer med at: «Rørosloven var nok en av de siste lovene som bygget på de eldre merkantilistiske tankene om næringslivet.»⁴²⁹ Samtidig skriver han at de privilegiene som ble gitt til Verket gjennom Rørosloven var så «[...] detaljerte og spesifikke at de mistet innhold og mening med en gang verket endret noe ved sin driftsform.»⁴³⁰ Øisang kaller loven for «[...] et merkelig og interessant tidsdokument.»⁴³¹ Han mener, som Korssjøen, at det er et eksempel på merkantilistiske etterslep i lovgivningen og den økonomiske politikken. Dette begrunner han med at loven videreførte privilegiene om varehandel og eksklusivitet innenfor sirkumferensen, samt at mange av privilegiene og andre

---

⁴²³ Ibid., 315.

⁴²⁴ Ibid., 305.

⁴²⁵ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 187.

⁴²⁶ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 546.

⁴²⁷ Ibid., 559.

⁴²⁸ Ibid., 550.

⁴²⁹ Korssjøen, "Rørosloven av 1818," 77-78.

⁴³⁰ Ibid.

⁴³¹ Øisang, *Røros Kobberverks historie*, 2, 187.

bestemmelser i loven var meget detaljerte.⁴³² Av Røroslovens innhold, og av senere forfatters kommentarer, er det lett å konkludere med at loven av 1818 minner mer om lovgivning fra eneveldet enn noe tid etter 1814.

Kommentarene fra Helland, Øisang og Korssjøen tegner imidlertid et bilde som står i kontrast til Fritz Hodnes konklusjon om forskjellen mellom enevoldstaten før 1814 og den mer liberale rettsstaten etter 1814 (se kap. 5.1). Rørosloven vitner tvert imot om en stat som i aller høyeste grad involverte seg i næringsvirksomhet. Hodnes kommentar har selvfølgelig et lengre perspektiv enn kun året 1818. Et alternativ er imidlertid å se på Rørosloven som et uttrykk for brytninger i tiden, en tid hvor det fortsatt var rivninger mellom forskjellige næringsaktører, hvor statens rolle i næringspolitikken fortsatt var uklar, og hvor lovgivere ikke hadde funnet en fullverdig erstatning for næringsprivilegier. Den samme utviklingen identifiserte Francis Sejersted i sagbruksnæringen. Han konkluderte med at denne næringens privilegier, i stedet for å bli øyeblikkelig opphevet, ble bevart etter 1814, og han skriver: «This could happen partly because the new liberal regime was faced with a dilemma as to how to deal with the old-established rights from the mercantilist period.»⁴³³

Følgende av Røros kobberverks privilegier besto fra 1818 til 1842: eksklusiv rett til å etablere verksanlegg innenfor sirkumferensen og bruksrett til statens skoger. Det førstnevnte privilegiet stred imot paragraf 28 i den nye bergloven av 1842 og ble opphevet. Det andre privilegiet stred derimot ikke mot noen lover og ble beholdt, men ble frem mot 1900-tallet kilden til stor uenighet mellom Verket og staten.⁴³⁴

Avslutning

Fra 1818 og fram til den nye bergloven ble vedtatt i 1842 ble de gamle bergverkslovene, og privilegiene, utsatt for mer kritikk. Mye av denne kritikken dreide seg om hvem som skulle ha rett til å skjerpe etter mineralforekomster (se også kap. 2.3). De delene av Berganordningen av 1812 som ikke var opphevet av senere lover sto fortsatt som gjeldende lovverk mellom 1818 og 1842. I Anordningen var den frie skjerpingsretten, riktignok med statens oversyn, videreført, noe som ansporet ny kritikk om Anordningens grunnlovsstridighet. Bergråd Petersen var etter 1818 spesielt uttalt på dette området og han hevdet grunneiers rett til å

---

⁴³² Ibid.

⁴³³ Sejersted, "An Old Production Method Mobilizes for Self-Defence," 232.

⁴³⁴ Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 164.

forvalte egen jord, mot finners rett til å utvinne mineraler. Men også de få gjenværende sirkumferensrettighetene var under angrep. På samme måte som den frie skjerpingsretten, ble bergverkenes enerett på etablering av drift innenfor eget område, sett på som grunnlovsstridig og som en sanksjonering av uakseptable monopoler. Innenriksdepartementet uttalte seg i 1827 om disse sakene: «[...] det skjønnes ikke, at bergværksdriften skulde, for at kunne trives, behøve et privilegium, som i saa høi grad innskærker eiendomsretten.»⁴³⁵ I sin bok *Erindringer* skriver Jacob Aall at det ikke var stor motstand fra bergverkseierne mot de liberale reformene, selv om man iblant følte seg pliktig til å gå privilegiene i forsvar.⁴³⁶ Imidlertid uttalte Jacob Aall i departementets høring i 1827 at en oppheving av de gjenværende sirkumferens-privilegiene ville fordyre og undergrave bergverksdriften, men han konkluderte likevel: «[...] Værkernes Privilegier er efterhaanden og vistnok med Rette, blevne dels svækkede, dels ophævede, og Erfaring har lært mig, at det ikke er paa disse, men paa en fornuftig Bestyrelse og et liberalt Forhold mod alle Vedkommende, at en varig og fordelagtig Værkets Tilstand kan grundes.»⁴³⁷

Debatten rundt opphevelsen av sagbruksprivilegiene på 1850-tallet inneholdt mye av de samme begrunnelsene. Det ble hevdet at næringsfrihet i alle økonomiske sektorer var det som var påkrevd i tiden etter 1814, og at sagbruksprivilegiene sto i veien for dette.⁴³⁸

Det har vært mange karakteristikk av den norske bergverksindustrien og dens privilegerte stilling i tidlig moderne tid. Granskningskommisjonen fra 1875 kalte Røros kobberverks drift og fremtreden for egenrådighet.⁴³⁹ Jens Kraft går i sin bok *Topografisk-Statistiske Beskrivelse over Kongeriget Norge* fra 1820-årene til frontalangrep på bergverksnæringen generelt og Røros kobberverk spesielt. Kraft mener at ingen av bøndene underlagt verkene fikk en velstandsøkning, men tvert imot sank ned i fattigdommen. Han konkluderte med at bergverkene i Østerdalen hadde ødelagt skogressurser for millioner, og påført skade på innbyggere og den norske stat.⁴⁴⁰ I nyere tid skriver Fritz Hodne at bergverksnæringen i tidlig moderne tid var «uttappingshull» for ressurser, og at det er vanskelig å beregne den faktiske gevinsten av bergverksdriften. Imidlertid påpeker Hodne at dette kun er sant på kortere sikt,

---

⁴³⁵ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 91-94.

⁴³⁶ Aall, Cappelen, og Malling, *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800-1815, af Jacob Aall, Jernværkseier*, 118.

⁴³⁷ Helland, *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*, 94.

⁴³⁸ Sejersted, "An Old Production Method Mobilizes for Self-Defence," 232.

⁴³⁹ Fryjordet, *Bergverkenes treforbruk*, 30.

⁴⁴⁰ Nissen, "Trek fra Røros kobberverks historie," 38.

og at den privilegerte posisjonen næringen hadde, på sikt konsoliderte dens plass i norsk næringsliv og på den måten sikret overlevelsen av en viktig økonomisk sektor på veien inn i moderne tid.⁴⁴¹ Gunnar Nissen og Torgeir Fryjordet går også i forsvar for den tidlige bergverksnæringen. Nissen skriver for eksempel at Jens Krafts kommentarer bare reflekterer «[...] depresjonsstemningen og verkets dårlige stilling i de nærmeste år etter 1814.»⁴⁴² Fryjordet tar også opp bergverkenes ressursbruk og skriver: «I ettertid kan det nok sies at skogene i regionen ble brukt på en kortsynt måte i bergverksdriften.» Han konkluderer imidlertid med at et større hensyn til skogene ville ha minsket produksjonsutbytte i en for tiden viktig næring. Bergverkenes opprettholdelse av produksjon på bekostning av fremtidens skoger kan derfor likevel ha vært det riktige.⁴⁴³

5.3 Oppsummering

I kapittelet har jeg drøftet tanker om organiseringen av bergverksnæringen i de to første tiårene av 1800-tallet. Vi har sett at med utgivelsen av den nye Berganordningen i 1812 ønsket myndighetene å ordne og presisere bergverkslovgivningen. Administrativ forvirring, spesielt knyttet til verkenes privilegier, bidro også til ønsket om en ny berglov. Forvirringen rundt hva Røros kobberverk anså som gitte privilegier var et eksempel på dette. Gjennom Verkets korrespondanse fra 1760-tallet kommer det også frem at verksledelsen ikke næret noe ønske om en ny helhetlig lovgivning, men var fornøyd med de spesielle privilegiene allerede gitt til kobberverket. Spesielt var verksledelsen interessert i å ivareta privilegiene knyttet til bruksrett i skogene. Imidlertid rokket ikke Berganordningen av 1812 ved noen av de sentrale privilegiene gitt til verkene. Anordningen må anses som godt befestet i eneveldets måte å regulere bergverksnæringen på. Likevel kan man ane noen liberaliserende trekk i loven. Anordningen hadde imidlertid et økt fokus på bevaring av skog. I loven er det også en tendens til en økende likestilling mellom bergverks- og sagbruksnæringen. Men alle disse trekkene kjenner man igjen fra forordninger på 1700-tallet. Berganordningen av 1812 fremmet bergverksindustrien som en viktig og privilegert næring.

Videre har vi sett at bergverksprivilegiene ble diskutert ved Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814. Ved Riksforsamlingen var det bondestanden som var den fremste motstanderen av bergverkenes privilegier, som vist ved innlegget fra Modums allmue. Jacob Aall og

---

⁴⁴¹ Hodne, *Norges økonomiske historie 1815-1970*, 22.

⁴⁴² Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 279.

⁴⁴³ Fryjordet, *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*, 1, 173.

verkseierne argumenterte for fortsatt privilegering som beskyttelse for bergverkene mot bondestandens ønske om næringsfrihet for de som drev skogsbruk. Rikforsamlingen vedtok ingen opphevelser av næringsprivilegiene. Lite ble forandret i 1814 men det skiftet som kom i det politiske systemet og en sterkere bondestand var med på å undergrave privilegiesystemets fremtid.

Ved forarbeidet til loven av 1816 identifiserte og fjernet lovgiverne raskt de paragrafene i Berganordningen av 1812 som var grunnlovsstridige. På denne tiden ble privilegering som måte å regulere næringen omtalt som uhensiktsmessig for alle aktører. 1816-loven representerte et klart brudd med tidligere lovgivning og et oppgjør med privilegiesystemets rolle i økonomien.

Rørrosloven av 1818 kan ses i lys av det samme oppgjøret med privilegiesystemet. Det er imidlertid mer fornuftig å se det som et forsøk på å verne en for staten viktig bedrift. Rørrosloven endret i liten grad på kobberverkets bruks- og eiendomsrett i skogene. Rørrosloven må ses på som en lov som ble til i en brytningstid mellom forskjellige institusjonelle systemer. Den hadde klare merkantilistiske innslag, men ingen av disse kan sies å ha fått stor innvirkning på Verkets fremtidige drift.

Privilegiesystemet fremsto ved århundreskiftet som uordnet og under stor påvirkning fra en mengde andre forordninger. Eneveldets siste berglov i 1812 opprettholdt riktignok privilegeringen, men det er usikkert hvor relevante privilegier var for bergverkene i 1812. Som eksempel på dette trakk jeg frem hvordan Rørros kobberverk lenge hadde driftet utenfor sirkumferensen, et område de nye anordningene var knyttet opp mot. Vi så videre at privilegiene møtte motbør fra en mer organisert og sterkere bondestand i 1814, og ble således trukket fram som noe som hørte eneveldstiden til. Et skifte fra privilegering av viktige næringer til et friere økonomisk samspill var tydelig i 1816. Men et helt nytt system som erstattet privilegiesystemet kan ikke sies å ha kommet i de første tiårene av 1800-tallet. Perioden konstituerer således en brytningstid mellom eneveldets og den nye statens måte å organisere økonomien på.

6 Konklusjon

Oppgavens utgangspunkt var å studere eiendomsrett som det grunnleggende uttrykket for hvordan et samfunn organiserer økonomien. Analysen av dette tok utgangspunkt i privilegiesystemet slik det fremstod i bergverksprivilegiene gitt til Røros kobberverk mellom årene 1646 og 1818. Dette ledet til spørsmål om i hvilken grad privilegiesystemet ble hevdet og gjort gjeldene på Røros, om hvordan privilegiesystemet innvirket på eiendomsrett i den dansk-norske økonomien, og hvordan dette forandret seg i perioden, og til slutt om det gir mening å definere privilegiesystemet som en «institusjon» slik Douglass North definerer dette. Oppgaven har forsøkt å gi svar på disse spørsmålene, og i tillegg diskutert spørsmål som reiste seg i løpet av arbeidet med oppgaven.

I kapittel 2 viste jeg at privilegier var et kjent innslag i merkantilismen. Eneveldet kjennetegnes ved en sterk stat ledet av en eneveldig konge, som i perioden også opererte som økonomisk aktør. Eneveldets bergverksprivilegier inngikk som en del av et hierarkisk forhold mellom kongemakten og økonomisk aktører. Disse privilegiene sprang ut av regalretten, som i seg selv er et konsept som beskriver et eiendomsforhold. Til sist viste jeg til en økende liberalisering av økonomien mot slutten av 1700-tallet.

I kapittel 3 undersøkte jeg Røros kobberverks hevdelse av privilegier i den tid Verket kun opererte innenfor sirkumferens-området. Den første tiden var markert av strid om rettigheter innenfor dette området. At Joachim Irgens gikk seirende ut av denne striden fremhever viktigheten av privilegier som symbol på eiendomsrett. Utgivelsen av de nye privilegiene i Bergordinansen av 1683 og Interimsprivilegiene av 1687 førte til en utvidelse av privilegiesystemet under eneveldet, og en understøttelse av bergverksnæringen fremfor sagbruksindustrien. Krongodssalgene skapte en situasjon der partisipantene gikk inn i rollen som private godseiere for å bevare Verkets interesser innenfor sirkumferensen. Bruksrett til skogene ble til slutt sikret Verket gjennom partisipantenes rolle som godseiere i tillegg til en økt andel av skogsallmenninger i statlig eie. Verkets privilegerte stilling ga partisipantene en rett over bruken av naturressurser andre aktører i området ikke hadde. Privilegieforholdet mellom verk og stat sørget for at denne retten ble håndhevet og for at skogene ble unntatt fra salget av land til bøndene.

I kapittel 4 undersøkte jeg privilegienes innvirkning på Røros kobberverks bruks- og eiendomsrett i tiden mellom 1730 og 1800. Kobberverket forsøkte i denne perioden å erverve og konsolidere bruksrett over skogsallmenninger utenfor sirkumferens-området. De privilegiene som ble hevdet var i fremste rekke de generelle privilegiene gitt til bergverk i Bergordinansen av 1683 og Interimsprivilegiene av 1687. Men Verket måtte også ty til midler utenom privilegiene. Statens problemer med å administrere allmenninger, personlige konflikter med embetsmenn, og grenseoppgangen med Sverige viser til situasjoner hvor privilegiene ikke fungerte effektivt for Verket. Verket kunne i denne perioden i mindre grad regne med statens velvilje. Det ble erfart gjennom et økende press fra andre næringsaktører. Imidlertid spilte privilegieretten en rolle i å hindre andre aktører tilgang på skogsallmenninger. Verkets fremste mål, bruksrett, ble således til en viss grad sikret av bergverksprivilegiene i denne perioden, og kan over tid ha ført til at Verket sikret seg eierskap over omliggende skogsområder.

I kapittel 5 viste jeg at privilegiesystemet ved århundreskiftet var uorganisert etter at en mengde forordninger hadde endret på bergverkslovgivningen på 1700-tallet. Berganordningen av 1812 hadde kommet som et ønske fra myndighetene om en ny systematisering av bergverksprivilegiene. Anordningen var således forankret i eneveldets økonomiske organisering og rokket i liten grad ved bergverkenes privilegier. Derimot kom kritikk mot privilegiesystemet med grunnlovsarbeidet i 1814, skjønt ingen konkrete tiltak ble fattet for å fjerne eksisterende næringsprivilegier dette året. Konkrete tiltak kom to år senere med Bergverksloven av 1816, da de mest grunnlovsstridige privilegiene ble opphevet. Dette gjaldt i all hovedsak de som omhandlet bøndenes pliktarbeid. To år etter, i 1818, ble Rørosloven vedtatt. Den var en del av det større lovarbeidet på denne tiden, men må også sees på som en måte å verne en, for staten, viktig bedrift. Loven forandret lite i kobberverkets privilegerte stilling. Imidlertid var mange av privilegiene i 1818-loven definert ut i fra sirkumferens-området, et område kobberverkets drift hadde ekspandert ut over mange år tidligere. Rørosloven, mener jeg, var et eksempel på en lov som ble fattet i en brytningstid mellom eneveldets og den nye statens måter å organisere økonomien på.

I oppgavens teoretiske utgangspunkt hevdet jeg at det var viktig, i en studie av økonomisk historie, å forstå hvordan eiendom ble, eller ikke ble sikret. Den forståelsen har økt med redegjørelsen for Røros kobberverks sikring av bruks- og eiendomsrett. Det har vært vist i oppgaven at kobberverket var mer interessert i å sikre bruksrett enn rettslig eierskap over

skogene de brukte i verksdriften. Dette har jeg begrunnet med at skogene Verket brukte som regel var i statlig eie og at privilegiene sikret Verket enerett til bruk i statens skoger. Jeg mener derfor at de jure eierskap ikke ble nødvendig for at kobberverket skulle opprettholde driften, og at bruksrett var det viktigste for Verket gjennom hele perioden. Imidlertid vil jeg hecde at denne bruksretten ble så omfattende og ekskluderende overfor andre aktører, at den like gjerne kan regnes som en de facto eiendomsrett.

Videre fremhevet jeg at en undersøkelse av økonomiske institusjoner krevde en redegjørelse for samspillet mellom stat og økonomisk aktør. Dette samspillet har kommet godt frem i kobberverkets historie. Staten understøttet aktivt bergverket med privilegier, som en del av statens tro på bergverksnæringen som essensiell i en merkantilistisk politikk. Men staten viste seg også å spille en rolle som eier av skogsallmenninger. Samspillet mellom verk og stat fikk dermed en ekstra dimensjon der staten ikke bare støttet Verket juridisk med privilegier, men faktisk la til rette, gjennom sin rolle som skogeier, for at privilegiene skulle kunne brukes i praksis.

I kapittel 1 ble det hevdet at institusjonell forandring har forekommet gjennom klare brudd eller gradvis over tid. Jeg har vist at privilegiesystemet ble forandret over tid, både gjennom en sakte, men økende, liberalisering på 1700-tallet, og gjennom to systematiseringer av bergverksprivilegiene: Bergordinansen av 1683/Interimsprivilegiene av 1687 og Berganordningen av 1812. Denne gradvise utviklingen skjøt så fart etter 1814 som følge av forandringer i det politiske systemet.

Dette sammenfaller med Sheilagh Ogilvies argument om at institusjoner utvikles gjennom et konflikt-drevet forhold mellom aktører som kjemper om goder. Alle privilegiene gitt til Røros kobberverk er eksempler på dette. Privilegiebrevet av 1646 sikret Verket goder hovedsakelig overfor en lokal bondeallmue. Bergordinansen av 1683 utvidet denne retten til også å gjelde prioritert bruksrett i statlige skoger utenfor et verks sirkumferens, altså mot nye bondeallmuer. Interimsprivilegiene av 1687 stadfestet denne retten og ga bergverksnæringen forrang overfor sagbruket. De fremste bergverksprivilegiene ble på den måten formulert som rettigheter overfor andre aktører. Den gradvise undergravningen av hele systemet med bergverksprivilegier var et resultat av bondestanden og sagbrukseieres styrkede politiske innflytelse. Konkurransen mellom næringer, stender og klasser drev på den måten en institusjonell utvikling. Jeg konkluderer derfor med at privilegiesystemet var avhengig av et merkantilistisk innstilt enevelde for å kunne opprettholdes over tid, og at et borgerlig samfunn

gradvis undergravde og avskaffet dette systemet. Denne konklusjonen er en parallell til Francis Sejersteds konklusjoner om avskaffelsen av sagbruksprivilegier. Her påpekte han at privilegiene fungerte som hindringer for nye aktører i næringen, og at avskaffelsen kom som et resultat av den rådende liberalistiske tankegangen i økonomien utover på 1800-tallet.

Jeg vil konkludere med at bergverksprivilegiene sikret Røros kobberverk bruks- og eiendomsrett i tiden mellom 1646 og 1818. Så lenge Verket opererte innenfor sirkumferensen sto spesielt bruksretten i skogsallmenningene sterkt. Imidlertid ble privilegiene av 1646 mindre anvendelige da Verket ekspanderte driften utenfor det geografiske området privilegiene gjaldt i tiden mellom 1646 og 1730. Verket måtte da lene seg på andre midler som andre aktører også rådde over. Privilegiene kan ha ført til en faktisk eiendomsrett over tid, men var mest medvirkende til å sikre Verket bruksrett gjennom å utestenge andre aktører fra skogsallmenninger.

Samtidig som privilegiene av 1646 ble mindre anvendelige etter at Verket hadde ekspandert ut over sirkumferens-området, viste privilegiesystemet seg som helhet seg å være mer fleksibelt. Det ser vi spesielt med utgivelsene av Bergordinansen av 1683 og Interimsprivilegiene av 1687, som åpnet for bruk i statlige allmenninger også utenfor sirkumferensen. Den stadige rettsforfølgelsen av bønder i Tolga, konflikten med staten og sagbrukseiere i Dragås, og den langvarige konflikten med rendalsallmuen, vitner imidlertid om at andre økonomiske aktører ble sterkere utover på 1700-tallet. Da Verket ekspanderte ut av sirkumferens-området og havnet i konflikt med disse aktørene, måtte verksledelsen kjempe flere kamper for å hevde privilegieretten de mente Verket hadde. Privilegiesystemet må på det grunnlaget sies å ha gitt en inkonsekvent beskyttelse av eiendom. Beskyttelsen endret seg over tid og privilegenes rolle var både situasjons- og stedsbestemt. Bergverksprivilegiene (i kraft å være privilegerende) var selvfølgelig heller ikke universell for alle aktører.

Hans Sevatdals poeng om kortsiktig utvikling av institusjoner knyttet til bruken av allmenninger mener jeg også gjelder for bergverksprivilegenes funksjon i skogsallmenninger, noe som gjorde privilegiene sårbare for forandring fordi det var utviklet for å svare på økonomiske behov på kort sikt. Fordi skog er geografisk begrenset, og en ekspansjon i uttaket av skogsressurser krever en geografisk ekspansjon (eller effektiv nyplanting), var bergverksprivilegiene formulert til å gjelde et produksjonsforhold som kun kunne være gjeldene i en relativ kort periode. De første sirkumferens-privilegiene er et eksempel på dette. De gjaldt et avgrenset geografisk område som et verk, som Røros, ikke kunne håpe på å holde

seg innenfor over tid. At disse privilegiene etter hvert ble behovsprøvd heller enn geografisk avgrenset var med å bøte på dette problemet. Imidlertid forandret ikke dette på et system hvor en nærings sikring av bruks- og eiendomsrett var avhengig av om næringen ble sett på som fordelaktig for staten eller ikke. Av dette har vi sett at bergverksprivilegiene ble forandret, og til slutt avskaffet, under press fra uprivilegerte aktører i økonomien. Privilegiene startet som presise og konkrete næringsstøttende lovtiltak, men ble mer generelle og lokalt irrelevante utover på 1700-tallet. Årsaken til dette var andre næringers økende innflytelse, samt at en ekspansjon i bergverksnærings ressursbehov endret privilegienes nytte og effekt.

Er det mulig ut i fra denne redegjørelsen å behandle privilegiesystemet som en økonomisk institusjon? Jeg mener at det er mulig med Røros kobberverk som tilfelle, og at dette kan ha gyldighet for i hvert fall bergverksindustrien, og muligens hele Danmark-Norge, selv om oppgaven kun har undersøkt ett privilegert bergverk. Imidlertid må dette undersøkes videre og sammenlignes med andre bergverk og næringer. Privilegiesystemet fungerte som en måte å fordele eiendoms- og bruksrett på i norsk næringsliv. Privilegiene var nedskrevet i lovs form og regulerte det økonomiske samkvemmet mellom forskjellige aktører. Å ha vært en aktør innenfor en privilegert næring, må sies å ha vært det samme som å være en eiende aktør. Privilegiene sikret kapitalintensive næringer deres kapital. For bergverksnæringen var det først og fremst tilgang på naturressurser i skogene.

Litteraturliste

Kilder

Røros kobberverks arkiv:

- "Bergamtets skogordinance for bergverkene." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/17A.1.5*: Statsarkivet i Trondheim, 1692.
- "Berganordning for Kongeriket Norge. 7. september, 1812." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.16*: Statsarkivet i Trondheim, 1812.
- "Bergregnskap." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/8.1.18-80*: Statsarkivet i Trondheim, 1700-1762.
- "Bergskriver Hiorts skrivelse til Directionen." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*: Statsarkivet i Trondheim, 1766.
- "Christian 5 interimsprivilegier for den som kobber- og jernverker i Norge ville optage og fortsætte." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.5*: Statsarkivet i Trondheim, 1687.
- "Copi av Fredrik 5 concession for participanterne i Røros kobberverk, at man forflytter den ved vestre side av Fæmundsøen hidtil havde smeltehyte til et beleiligt sted paa søndre eller sydøstre side av samme sjø." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.11*: Statsarkivet i Trondheim, 1757.
- "Copi av verksbetjenternes givne forklaring til følgende poster (om verkets beskaffenhet)." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/9B.1.9*: Statsarkivet i Trondheim, 1735.
- "Copie av Christian 4. givne privilegier til kammertjener Joachim Irgens og medparticipanter paa Røros kobberverk." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.1*: Statsarkivet i Trondheim, 1646
- "Directionens skrivelse til det Kongelige Bergverks Directorium." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*: Statsarkivet i Trondheim, 1787.
- "Direksjonen til Det nordenfjeldske bergamt ". I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*: Statsarkivet i Trondheim, 1767.
- "Direksjonen til Generalforstamtet. 30. august." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*: Statsarkivet i Trondheim, 1766.
- "Direksjonens skrivelse til Bergskriver Hiort." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*: Statsarkivet i Trondheim, 1767.
- "Forbud til Dalsbygdens og Vingelens almue ang. kull- og røstvedhugst mellem (og fra) Grafåsberg (Fr. 4des grube) og den alminnelige sommervei, som går fra Os til Vingelen." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/17A.1.9*: Statsarkivet i Trondheim, 1709.
- "Fredrik 5 bevilling paa Hindsverk sag. Med avskrift av besigtelsesforretning." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/1.1.12*: Statsarkivet i Trondheim, 1758-1759.
- ."Kopi av participanternes erklæring til bergamtet etter kongl. reskript av 13. mai 1735." I *Røros Kobberverk-SAT/PA-0211/17A.1.10*: Statsarkivet i Trondheim, 1736.

"Overdireksjonens svar og erklæring på bønder fra Rendalens forestilling." I *Røros Kobberværk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.3*: Statsarkivet i Trondheim, 1792.

"Participantenes Pro Memoria til Kammerherre Baron von Molich av juni, og Molich erklæring av august 1779." I *Røros Kobberværk-SAT/PA-0211/1/40/L0002.OA.1.2*: Statsarkivet i Trondheim, 1779.

"Skoginspektør Wangs skrivelse til Directionen." I *Røros Kobberværk-SAT/PA-0211/1/40/L0002/O.A 1.2*: Statsarkivet i Trondheim, 1765.

Annet:

"Lov, hvorved den 78de, 79de og 83de §. i Bergs Anordningen af 7de September 1812 sættes ud af Kraft." *Den Norske Rigstidende*, 27.07 1816.

"Kgl.Prp.ang. Reglement og Privilegier for Røraas Kobberværk." I *Det 2. ordentlige Storting 1818*: Stortingsarkivet

Litteratur

Aall, Jacob, J. W. Cappelen, og P. T. Malling. *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800-1815, af Jacob Aall, Jernværkseier*. Christiania: Forlagt af J. W. Cappelen. Trykt i P. T. Mallings Officin, 1844.

Acemoglu, Daron, og Simon Johnson. "Unbundling Institutions." *Journal of Political Economy* 113, no. 5 (2005): 949-995.

Aschehoug, T. H. *Norges nuværende Statsforfatning*. Norges nuværende Statsforfatning. Vol. 2, Christiania: Malling, 1892.

———. *Norges nuværende Statsforfatning*. Norges nuværende Statsforfatning. Vol. 3, Christiania: Malling, 1893.

Berg, Bjørn Ivar. "Bergverk og bondeøkonomi i Buskerud, Vestfold og Telemark." I *Norsk bondeøkonomi 1650-1850*, redigert av Knut Sprauten og Anna Tranberg. Samlagets bøker for høgare utdanning. Oslo: Samlaget, 1996.

Berg, Bjørn Ivar, Frode Sæland, og Astrid Johanne Nyland (m. flere). *Bergverk i Norge : kulturminner og historie*. Bergen: Fagbokforl., 2016.

Berg, Maxine, Kristine Bruland, og Francis Sejersted. *Technological revolutions in Europe : historical perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar, 1998.

Berge, Erling. "Types of Commons in Norway and Sweden: Concepts for a precise description of the legal institutions." I *Bønder, jord og rettigheter: rapport fra agrarhistorisk symposium*, redigert av Kjell Haarstad og Aud Mikkelsen Tretvik. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Historisk institutt, 1996. *Bergverkssamfunn og øydegardar: problem i Jämtland-Härjedalens og Trøndelags historie*. Trondheim 1972.

Birkeland, M. *Rigsforsamlingen og det overordentlige Storting 1814 samt de to første ordentlige Storting 1815-16 og 1818*. Storthings-Efterretninger: 1814-1833: Udgivne efter offentlig Foranstaltning. redigert av Jacob Dybwad. Vol. 1: Jacob Dybwad, 1874.

- Blom, Gustav Peter. *Bergverkernes Forhold til Staten her og i andre Lande, med særdeles Hensyn paa en ny Bergverkslov*. Drammen 1833.
- Bruland, Kristine. "What is the economy in economic history?". *Scandinavian Economic History Review* 51, no. 2 (2003): 32-44.
- Dahle, H. C. *Røros kobberværk: 1644-1894*. Kristiania: Grøndahl & Søns Bogtrykkeri, 1894.
- Danielsen, Rolf, Ståle Dyrvik, Tore Grønlie, Knut Helle, og Edgar Hovland. *Grunntrekk i norsk historie : fra vikingtid til våre dager*. 1. utgave, 5. opplag utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2007 (1991). 2007.
- Daugstad, Karoline, og M. R. Michael R. Binns. *Bergverksbyens omland: om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet*. Trondheim: Norsk institutt for kulturminneforskning, 1999.
- Dübeck, Inger. "Europeisk privilegieret." I *Industri og bjergværksdrift : privilegering i Norden i det 18. århundrede*, redigert av Karl-Gustaf Anderson. Publikation (Centralmakt och lokalsamhälle - beslutsprocess på 1700-talet : trykt utg.). Oslo: Universitetsforlaget, 1985.
- Dyrvik, Ståle. *Norsk økonomisk historie 1500-1970*. Bergen: Universitetsforlaget, 1979.
- Dyrvik, Ståle, Beate Homlong, og Ståle Dyrvik. *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*. Vol. B. 2, Oslo: Samlaget, 2011.
- Dyrvik, Ståle, og Knut Ljøgodt. *Truede tvillingriker 1648-1720*. Oslo: Universitetsforl., 1998.
- Eggen, Eystein. *Vingelen : sogeminner frå heimbygda*. Vingelen: Nemda for Vingelsboka, 1968.
- Fladby, Rolf, Harald Winge, og Steinar Imsen. *Norsk historisk leksikon : næringsliv, rettsvesen, administrasjon, mynt, mål og vekt, militære forhold, byggeskikk m. m. : 1500-1850*. Oslo: Cappelen, 1974.
- Fryjordet, Torgeir. *Bergverkenes treforbruk*. Elverum: T. Fryjordet, 2003.
- . *Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon fram til 1850*. Vol. 1, Oslo: Landbruksdepartementet : Direktoratet for statens skoger, 1992.
- Gausdal, Ranveig Låg. "Statsveksten og det norske stattholderembetet på 1600-tallet." *Historisk tidsskrift* 84, no. 01 (2005): 35-60.
- Heckscher, Eli. F. "Mercantilism." I *Revisions in Mercantilism*, redigert av D. C. Coleman. London: Methuen, 1969.
- Helland, Amund. *Norsk bergret: med udsigt over andre landes bergværkslovgivning*. Kristiania: Aschehoug, 1892.
- Hillmann, Henning. "Economic institutions and the state: insights from economic history." *Annual review of sociology* 39 (2013): 251-273.
- Hjort, Peder, P. S. Krag, John Aas, Gaute Storrø, og Rørosmuseet. *Peder Hjort og Peter Schnitler Krag's Efterretninger om Røraas Kobberværk og Præstegjeld*. 3 utg. Røros: Rørosmuseet, 2009.
- Hodgson, Geoffrey M. "What Are Institutions?". *Journal of Economic Issues* 40, no. 1 (2006): 1-25.
- Hodne, Fritz. *Norges økonomiske historie 1815-1970*. 2 utg. Oslo: Cappelen, 1985. 1981.

- Holmsen, Andreas, og Kåre Lunden. *Gard, bygd, rike: festskrift i anledning Andreas Holmsens 60 årsdag 5. juni 1966*. Oslo: Universitetsforlaget, 1966.
- Jansen, Petter. "Fra kull og malm til fedrift : en analyse av driftsomleggingsfasen fra kjøring og arbeid for Røros kobberverk til fedrift i Os og Tolga på 1800-tallet." Oslo: P. Jansen, 2006.
- Jordet, Kirsti. *Særtrekk ved kobberverksdrifta ca. 1630-1890 : Rørosverket og bygdene i Nord-Østerdalen i samspill og konflikt*. S.l.: Kulturavdelingene i Tolga og Os, 2003.
- Karlsson, Per-Arne. "Järnbruken och ståndssamhället : institutionell och attitydmässig konflikt under Sveriges tidiga industrialisering 1700-1770." Per-Arne Karlsson, 1990.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget*. 2 utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Korssjøen, Ole Kristian. "Rørosloven av 1818 : en undersøkelse av en særlov for Røros kobberverk." NTNU, 2016.
- Landes, David S. "Why Europe and the West? Why Not China?". *Journal of Economic Perspectives* 20, no. 2 (2006): 3-22.
- Lewis, Brian. "Social History: A New Kind of History." I *The SAGE handbook of historical theory*, redigert av Nancy Partner og Sarah Foot. Los Angeles: SAGE, 2013.
- Lunden, Kåre. *Økonomi og samfunn : synspunkt på økonomisk historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1972.
- Lunden, Kåre, Åsta Brenna, og Reidar Almås. *Frå svartedauden til 17. mai : 1350-1814*. Norges landbrukshistorie. Vol. 2, Oslo: Samlaget, 2002.
- Nagel, Anne-Hilde. "Avgjørelsesprosessen omkring bergprivilegier i Norge på 1700-tallet." I *Industri og bjergværksdrift : privilegering i Norden i det 18. århundrede*, redigert av Karl-Gustaf Anderson. Publikation (Centralmakt och lokalsamhälle - beslutsprocess på 1700-talet : trykt utg.). Oslo: Universitetsforlaget, 1985.
- . "Norwegian mining in the early modern period." *An International Journal on Human Geography and Environmental Sciences* 32, no. 2 (1994): 137-149.
- . "Staten og bergverkene. Avgjørelsesprosesser omkring bergverksprivilegier under eneveldet." Universitetet i Bergen, 1986.
- Nissen, Gunnar Brun. *Røros kobberverk 1644-1974*. Trondheim: s.n., 1976.
- . "Trek fra Røros kobberverks historie." I *Bergverkssamfunn og øydegardar: problem i Jämtland-Härjedalens og Trøndelags historie*, 95 s. Trondheim, 1972.
- North, Douglass C. "Institutions." *The Journal of Economic Perspectives* 5, no. 1 (1991): 15.
- . *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Ogilvie, Sheilagh. "'Whatever is, is right'? Economic institutions in pre-industrial Europe." *The Economic History Review* 60, no. 4 (2007): 649.
- Olafsen, Arnet. *Riksforsamlingens forhandlinger. 1: Protokoller med bilag og tillæg*. Kristiania: Grøndahl & Sønns Boktrykkeri, 1914.
- Olafsen, O. *De norske Almenninger i Fortid og Nutid: med et kort Omrids af enhver enkelts Historie*. Oslo: Landbruksdepartementet, 1951.

- Orihuela, José Carlos. "How do "Mineral-States" Learn? Path-Dependence, Networks, and Policy Change in the Development of Economic Institutions." *World Development* 43 (2013): 138-148.
- Rian, Øystein, og Knut Ljøgodt. *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*. Oslo: Universitetsforl., 1997.
- Rynning, Lorents. *Bidrag til norsk almenningsrett*. Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad, 1934.
- Sandvik, Pål Thonstad. "En mer demokratisk kapitalisme? : Økonomi og samfunnsutvikling i Trøndelag 1750-1920." *Historisk tidsskrift (Oslo : trykt utg.)*. 86, no. 1 (2007): 35-56.
- Schnitler, Peter, Kristian Nissen, og Ingold Kvamen. *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745: Bind 1*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, 1962.
- Seip, Jens Arup. *Teorien om det opinionsstyrte enevelde*. Oslo: Universitetsforl., 1958.
- Seip, Jens Arup, Yngvar Løchen, og Beatrice Halsaa Albrektsen. *Hva er makt? : søkelys på studiet av makt og Maktutredningen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1978.
- Sejersted, Francis. "An Old Production Method Mobilizes for Self-Defence." I *Technological revolutions in Europe : historical perspectives*, redigert av Maxine Berg og Kristine Bruland. Cheltenham: Edward Elgar, 1998.
- Sevatdal, Hans. "Lokale institusjonar for allmenningar og sameiger." I *Bønder, jord og rettigheter: rapport fra agrarhistorisk symposium*, redigert av Kjell Haarstad og Aud Mikkelsen Tretvik. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Historisk institutt, 1996.
- Simensen, Jarle. "Kan lokalhistorisk forskning bli noe mer enn heimstadiære? Noen erfaringer med teori i studiet av lokalsamfunn." I *Internasjonalisering i historiefaget : global historie og norsk historie i transnasjonalt perspektiv*. Tid og tanke (trykt utg.). Oslo: Unipub, 2008.
- . "Nasjonal historie og nye internasjonale perspektiver." I *Internasjonalisering i historiefaget : global historie og norsk historie i transnasjonalt perspektiv*. Tid og tanke (trykt utg.). Oslo: Unipub, 2008.
- . "Røros som et historisk eksempel på sentrum-periferi-relasjoner." I *Internasjonalisering i historiefaget : global historie og norsk historie i transnasjonalt perspektiv*. Tid og tanke (trykt utg.). Oslo: Unipub, 2008.
- Sprauten, Knut. "Bondeøkonomi og koparverka nordafjells 1720-1760." I *Norsk bondeøkonomi 1650-1850*, redigert av Knut Sprauten og Anna Tranberg. Oslo: Samlaget, 1996.
- Steen, Sverre, Edvard Bull, Wilhelm Keilhau, og Haakon Shetelig. *Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Tidsrummet 1640 til omkring 1720*. Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Oslo: Aschehoug, 1930.
- Sæter, Ivar. *Tolgen : med illustrationer og portretter*. Kristiania: Cammermeyer, 1908.
- Teige, Ola. "Arven etter eneveldet." *Internasjonal politikk* 68, no. 3 (2010): 415-426.

- Tendler, Joseph. "The Annales School: Variations on Realism, Method and Time." I *The SAGE handbook of historical theory*, redigert av Nancy Partner og Sarah Foot. Los Angeles: SAGE, 2013.
- Tosh, John. *The pursuit of history : aims, methods and new directions in the study of modern history*. 6 utg. London: Routledge, 2015.
- Tretvik, Aud Mikkelsen. "Om eksklusiv bruk av allmenning. Lovgivning og praksis." I *Bønder, jord og rettigheter: rapport fra agrarhistorisk symposium*, redigert av Kjell Haarstad og Aud Mikkelsen Tretvik. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Historisk institutt, 1996.
- . *Tretter, ting og tillitsmenn: en undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunnet på 1700-tallet*. Trondheim: Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2000.
- Volden, Olav. "Os i Østerdalen : bosetning, eiendomsforhold og næringsliv inntil år 1800." Hovedoppgave, 1976.
- Øisang, Ole. *Røros Kobberverks historie*. Rørosboka. redigert av Olav Kvikne. Vol. 2, Trondheim: Rørosbokkomiteen : kommisjon hos Globus-forlaget, 1946.
- Østby, Arve. "Utviklingen av jordeiendomsforholdene i Østerdalen fogderi 1650-1661-1723." Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 1951.

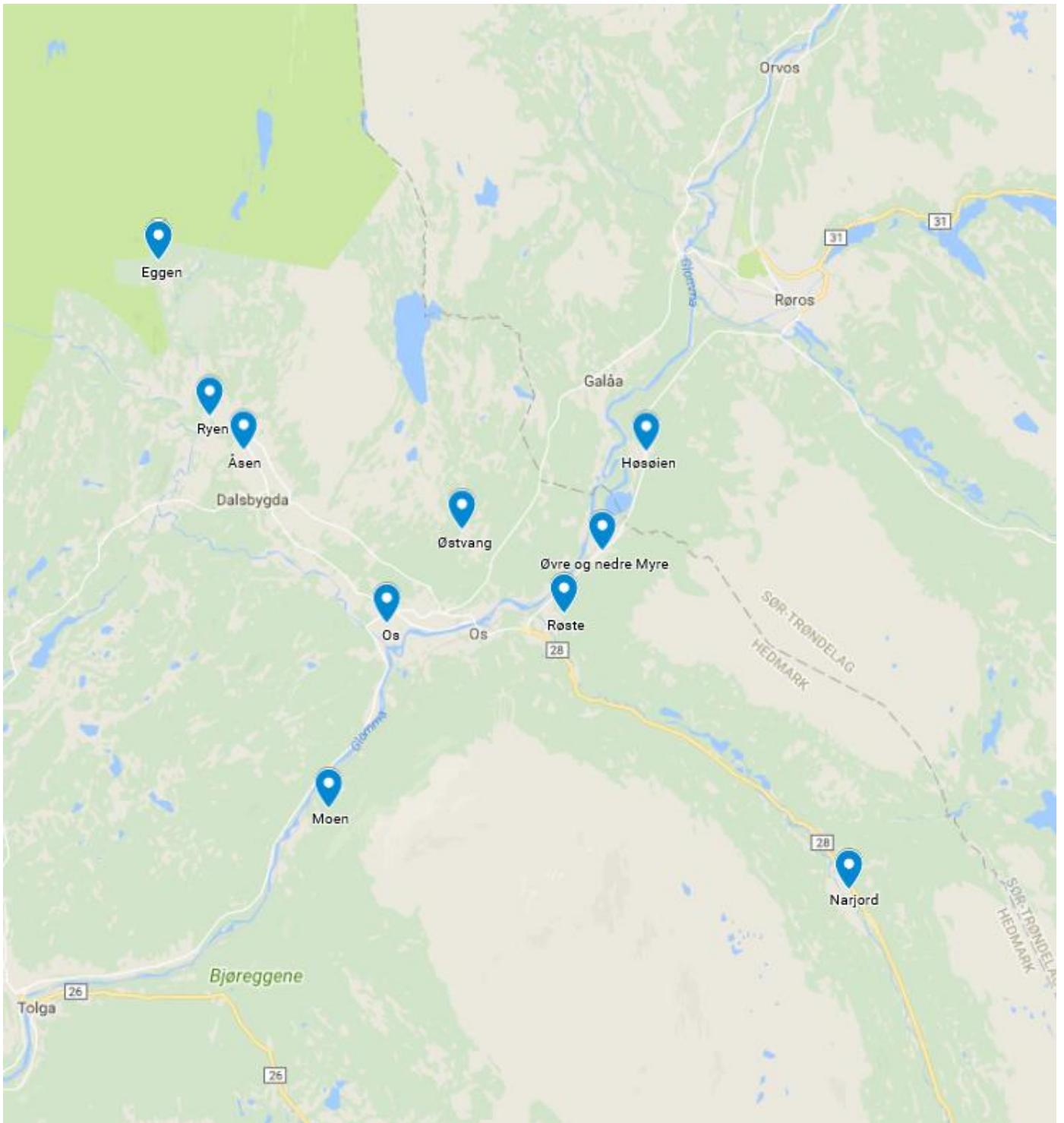
Vedlegg

Vedlegg 1: Kart over Røros kobberverk med sirkumferensen

Hentet fra: Berg, Bjørn Ivar, Frode Sæland og Astrid Johanne Nyland (m. flere). *Bergverk i Norge: kulturminner og historie*. Bergen: Fagbokforl., 2016

Vedlegg 2: Os-godset til Bing og Irgens.

Gårdene Vargåen og Bækken er ikke funnet. Jeg tar høyde for feil ettersom navnene er meget lokale og går igjen flere steder. Kilde: Volden, Olav. "Os i Østerdalen: bosetning, eiendomsforhold og næringsliv inntil år 1800.", 1976

Vedlegg 3: Jordegods og allmenninger rundt Røros kobberverk (ca. 1700-)

Tekst og bilde: Nissen, Gunnar Brun. *Røros kobberverk 1644-1974*. Trondheim: s.n., 1976

De prikkete områder (1-9) betegner verkets eiendommer, de strekede områder (A-H) verkets bruksrettigheter,

Eiendommer:

Nr. 1-3 Skjævdalen, Mølmansdalen, Storryen

>> 4 Tufsingdalen jordegods

>> 5 Tolgen kronskog

>> 6 Røros østre almenning (i tillegg til dette kommer Røros vestre almenning med bergstadens nærmeste omgivelse og særskilt matrikulerte deler av Røros jordegods)

>> 7-9 Hinsverkgodset og Mustgodset (Singsåsgodset)

Bruksrettigheter:

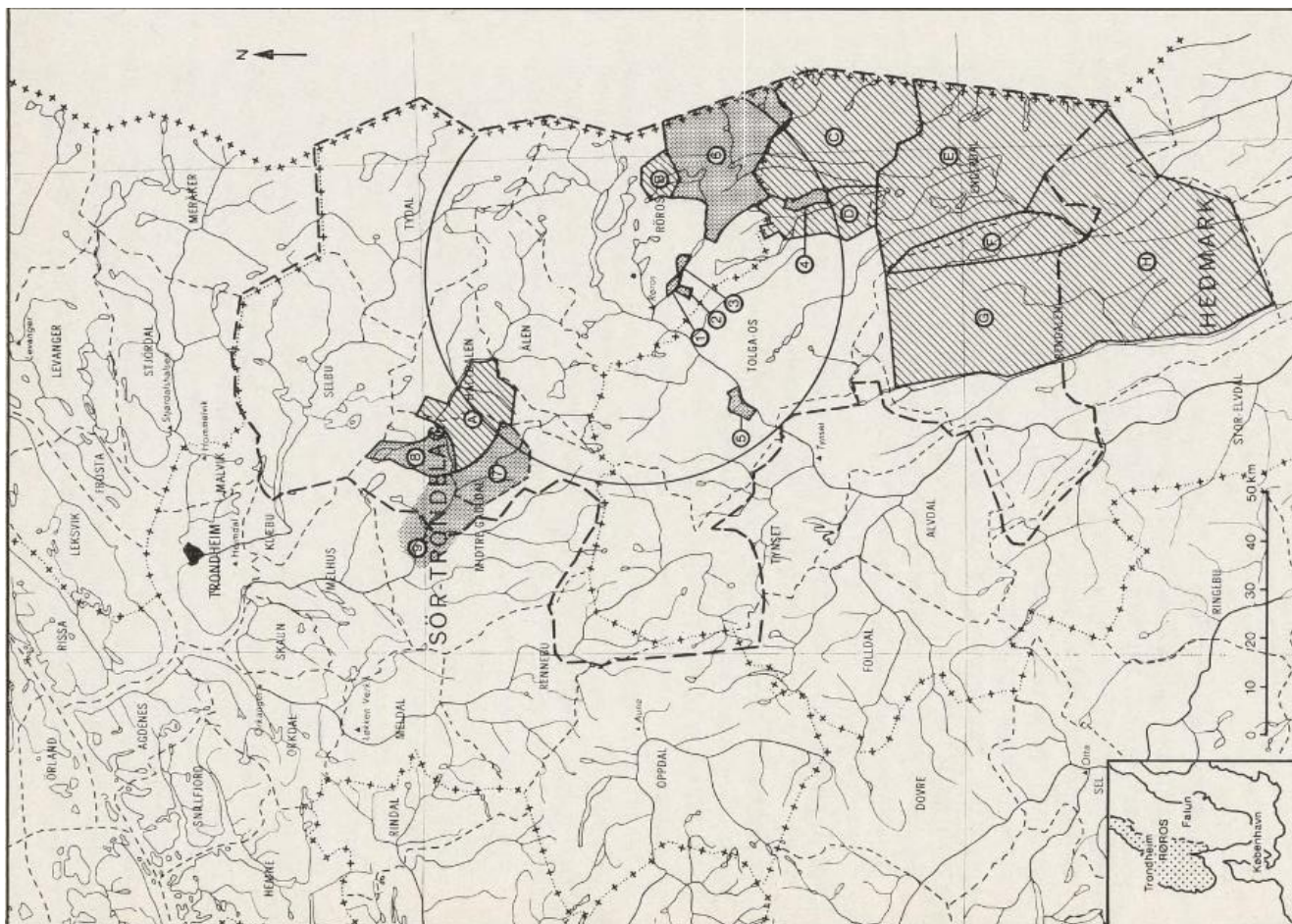
A Dragåsen statsalmenning

B Feragen almenning

C-D Tolgen-Femundske almenning

E Rendalen nordre statsalmenning

F-G-H Øvrige deler av Rendal almenning

Vedlegg 4: Jordegods underlagt Røros kobberverk nord- og sønnenfjells, 1709-1803.

	Ervervet	Merknad
Nordenfjells		
Rørosallmenningen	1729	Krongodssalg. Det siste som var igjen etter flere små oppkjøp
Hindsverk	1735 (1743)	Åtte bruk, betydelig skog
Ålen kirke	1768	Leverte til Dragås hytte og Hindsverk sag
Holtålen kirke	1768	Leverte til Dragås hytte og Hindsverk sag
Singsås kirke	1768	Leverte til Dragås hytte og Hindsverk sag
Ålen	1770	
Holtålen	1770	
Singsås	1770	
Reitan	1770	Gård
Ravnå	1770	Gård
Eggan	1770	Gård
Hugås	1783	Gård
Sønnenfjells		
Tolga	1709	
Lillelvdal		
Tufsingdalen	1727	Krongodssalg.
Mølmandsdal	1803	Gård

Steder og datoer hentet fra Nissen, *Røros kobberverk 1644-1974*, 99. Tolga regnes her som sønnenfjells ettersom skogsområdene mot Femunden noen ganger regnes som en forlengelse av de i Tolga.